

RECENZE

Jacques LE GOFF

O hranicích dějinných období. Na příkladu středověku a renesance

Z francouzského originálu *Faut-il vraiment découper l'histoire en tranches?*

(Paris, Seuil 2014) přeložil Martin Pokorný.

Praha, Karolinum 2014, 90 s., ISBN 978-80-246-2784-7.

Český titul Le Goffovy eseje, posledního spisu z jeho obdivuhodné dílny, poněkud zavádí, asi proto, že by původní název v překladu připomínal středověkou disputaci: Je opravdu třeba historii rozřezat na plátky? Ach ano, doslovnost je možné zjemnit obratem „rozdělit na chronologické vrstvy“, jelikož se však autor v případě evropských dějin od 4. do 18. století vyslovuje proti tomuto úkonu, je drastické vyjádření na místě. Ostatně Le Goff jednoznačně předem prozrazuje, že se pokusí „prokázat existenci dlouhého středověku a nepřijatelnost chápání renesance jakožto specifické periody“, a to v návaznosti na koncepci dlouhé vlny Fernanda Braudela a Georgese Dubyho. Svou apriorní tezi se tak Le Goffův text nejen původním názvem, ale i zpracováním blíží k tzv. pozici, tj. ke středověké kvestii s jednoznačnou odpovědí. Tam i zde jde o svár argumentů pro i proti.

Povšimněme si nejprve obsahové náplně knížky rozčleněné do devíti nečíslovaných kapitol. V *Prologu* se dočteme, že dělení dějinného času na periody je pro historické vědy holou nezbytností. Tento závažný úkon ovšem nespočívá v pouhých chronologických řezech, např. podle století, i když staletí jako „éry“ mohou být nepostradatelným nástrojem. Pro autora jsou základní kategorií „periody“ vyjadřující myšlenku přechodu, obratu či přímo negace vůči společnosti a hodnotám předchozí periody. K této vědecké periodizaci nemohlo dojít před 18. stoletím, kdy teprve vědění zahrnující celé lidstvo proniklo do univerzit a škol. Těto náповědě je třeba rozumět v tom smyslu, jak dodávám, že starší pokusy o periodizaci, včetně snahy humanistů vnímat renesanci jako moderní dobu, si nemohou nárokovat vědeckost.

Tím jsme již postoupili do druhé kapitoly. *Starověké periodizace* Le Goffa zajímají více méně jen jako inspirace pro středověké autory. Jde tu zejména o periodizační model čtyř království podle starozákonního proroka Daniela (Da 7,13–28) a Augustinovo členění lidského života na šest období. Oba tyto modely se souběžně uplatňovaly až do 18. století. Následuje skok do počátku 21. století k fenoménu globalizace a jeho tendenci vnutit západní periodizace různým kulturám a náboženským soustavám. Le Goff překvapivě tyto snahy považuje za oprávněné, což je hodno pozornosti.

Pozdní zrod středověku. Došlo k němu až ve 14. a 15. století v hlavách italských básníků a učenců, kteří svou dobu považovali za novou éru odlišnou od doby předchozí. Ta pro ně představovala období úpadku po skvělé epoše řeckého a římského starověku. Doba mezi antikou a renesancí neměla jméno, byla to prostě *media aetas*, střední věk, čili středověk.

Termín se plně vžil teprve v 17. století a negativní konotace ztratil až o dvě století později v módní vlně romantismu.

Historie, výuka, periody. Nejbliže k historikovi měl zprvu kronikář. Metodickou revoluci přineslo až 17. století svým důrazem na důkaz ve sporných záležitostech. Dalším zlomem bylo zavedení historie do výuky, k němuž naplno (ve Francii) došlo až na přelomu 18. a 19. století. Pokud jde o nejstarší profesury dějepisu na vysokých školách, prvenství náleželo protestantským akademiím, zatímco Francie a Španělsko se kateder historie dočkaly až v 70. letech 18. století.

V kapitole *Zrození renesance* Le Goff podává mírně tendenční výklad zrodu pojmu renesance s důrazem na koncepci Julese Micheleta a na slabiny kdysi vlivného spisu *Kultura renesance* v Itálii od Jacoba Burckhardta. Autor přitom v dalším výkladu nazvaném *Renesance dnes* nezastírá, že se jí i ve spisech soudobých prvořadých znalců Paula Oskara Kristellera, Eugenia Garina, Erwina Panofskyho, Jeana Delumeaua, Roberta C. Davise a Elizabeth Lindsmithové dostalo pozitivního ocenění. Třebaže četba stěžejních děl uvedených autorů mu k tomu nedala přímý podnět, Le Goff v závěru kapitoly slibuje přinést důkaz, že renesance nepředstavuje zvláštní periodu, neboť byla pouze poslední v řadě renesancí dlouhého středověku. Spolu s tím vyslovuje přesvědčení, že historická periodizace, pokud bude používána „jemněji a obratněji“, zůstává nezbytným nástrojem historických věd i v období kulturní globalizace a decentralizace Západu.

V následujícím oddíle *Středověk a jeho proměna v dobu temna* Le Goff středověku přidal barevné odstíny a světlé stránky renesance naopak zaclonil. Pokud nevezmeme v potaz, co vše bylo již v tomto dlouhodobém sporu sneseno, výklad vyznívá přesvědčivě, neboť přednosti a slabiny, smích i pláč lze konec konců nalézt v každé epoše. Zvláštní místo tu náleží pojímání krásy, které až do Ecovy knihy o umění a krásě ve středověké estetice údajně bylo středověku upíráno. Skutečné zlomy v dějinách jsou však vzácné, což podle autora posiluje koncepci dlouhého trvání středověku. V souladu s tím se snaží v následující kapitole *Dlouhý středověk* dokázat, že v hospodářské, politické, společenské a dokonce ani v kulturní oblasti nedošlo během 16. století k žádným zásadním změnám, které by opravňovaly považovat renesanci za novou, odlišnou periodu.

Svorníkem předchozích úvah jsou závěrečné dvě strany věnované *periodizaci a globalizaci*. Teprve zde se, pokud se nemýlím, vynořuje jejich prvotní impuls v podobě „neměřeného trvání času“ v globálně pojímaných dějinách světa, s nímž vystoupili někteří američtí historici. Podle Le Goffa „neměřené trvání a měřený čas existují paralelně“. Zatímco periodizace lze vztáhnout „pouze k vymezeným civilizačním doménám“, globální historie usiluje o „následné nacházení vztahů mezi těmito celky“. Lidstvo zatím prošlo jen první fází globalizace, tj. komunikačním propojením regionů a civilizací. Ke druhé fázi, kterou představuje fenomén pohlcení a fúze, zatím nedošlo. Ještě něco: i v dlouhodobém kontinuu středověku v duchu proslulého konceptu dlouhé vlny (*la longue durée*) je místo pro „dílicí periody“. Poslední z nich byla v dlouhém středověku renesance.

Pokud bychom vynechali klíčovou nápověď poslední dvoustrany, tápali bychom kolem otázky, co přimělo Le Goffa vrátit se k dávné „vzpourě medievistů“ a k reakcím obránců renesance, které vyvolala. Tématu jsem věnoval jednu ze svých prvních studií v tomto časo-

pise.¹ Pozůstatkem sporu bylo hned několik středověkých renesancí, které se dodnes tu a tam objevují v pracích medievistů jako etapy postupného poznávání antiky. Pojetí renesance jako samostatné epochy tomuto náporu odolalo, protože mělo a má pevnou oporu v dějinách výtvarného umění, vědy i literatury. Souboj o začlenění renesance vyzněl do ztracena i v diskusích o marxistické periodizaci. Tu zde nepřipomínám náhodně, neboť koncept dlouhého středověku téměř kopíruje vymezení feudálního „řádu“ v pojetí historického materialismu. Le Goff v tomto ohledu zametá stopy, když jako *pars pro toto* odmítá samotný termín feudalismus. Jinak by totiž musel přiznat, že teorie „dlouhé vlny“ měla své opodstatnění již před statí Fernanda Braudela v revue *Annales* z roku 1958.

Poučený čtenář se dále může ptát, proč za každou cenu implantovat „dlouhou vlnu“ pro celé evropské dějiny, když jejím geopolitickým dějištěm bylo středomoří, Itálie a zejména Francie. Jakkoli jsou Le Goffovy historické reflexe poučné i podnětné, je z nich patrné zakotvení ve „staré Evropě“ 12. a 13. století. Pro sever, zvláště ten protestantský, Le Goff zvláštní porozumění neměl. Ostatně je otázkou, zda nepodcenil dějinný dosah i jiných fenoménů oddělujících tradiční středověk od novověku, zejména vynález knihtisku a objevení Ameriky. O tom je možné se přít, stejně tak jako o zamlčené roli měst. Nikoli samo křesťanství, nýbrž fenomén městského života, ekonomiky a kultury se stal základním jádrem západní civilizace. Pak ovšem prudce stoupne na významu rozmach měst ve 12. a 13. století. Větší dosah než renesance měly ostatně reformace 16. století, které rozrazily monopol římskokatolické církve. Reformace ve Francii neuspěla, ergo jako by pro Le Goffa neexistovala.

Snaha zachránit teorii dlouhé dějinné vlny jako jednoho z trvalých přínosů školy *Annales* je mi srozumitelná i blízká. Le Goff zřejmě vidí dále než já a v předstihu se snaží čelit konstruktivnímu neměřenému globálnímu času. K tomu by v krajních důsledcích mohlo dojít za předpokladu, že by právě euroamerická globalizace opanovala svět. Tak tomu však nemusí být, vezmeme-li v potaz náznaky jejího schylujícího se konce. Školní výuka i samo historické bádání však zatím není sto zvládat čtrnáct století evropské historie jako jednu epochu. Nevím, na jak dlouho, stále je však účelné členit evropskou historii na dílčí periody. Podnětnost výzkumu dlouhé vlny tím neztrácí na významu. Jedna výzkumná, více méně jen pokusná perioda se ostatně už dlouho nabízí: bylo by však pro ni nejdříve nutné prolomit z obou stran, středověké i novověké, fatální rozhraní roku 1500, aby se ověřilo, zda starý středověk přece jen nekončí tam, kde stále ještě končí.

Jacques Le Goff i v poslední své rozpravě nabídl inspirativní čtení. Je potěšitelné, že právě jeho text zahájil novou ediční řadu [medievistika], v níž nakladatelství Karolinum míní vydávat překlady aktuálních a výjimečných děl zahraniční, zvláště francouzské medievistiky.

František Šmahel

1 František ŠMAHEL, *Základní problematika renesance a humanismu*, ČsČH 7, 1959, s. 142–164.

Arnold ESCH

Die Lebenswelt des europäischen Spätmittelalters.

Kleine Schicksale selbst erzählt in Schreiben an den Papst

München, Verlag C. H. Beck 2014, 544 s., 35 obr., ISBN 978-3-404-66770-1.

Převážně koncepční a institucionální působení Arnolda Esche (* 1936) v čele Německého historického ústavu v Římě (1988–2001) nedávno představili Jiří Pešek a Petr Šafařík.¹ Rozsáhlé a podnětné dílo tohoto předního německého historika, který v letech 1877–1987 působil jako profesor středověkých dějin na universitě v Bernu, se zatím dostalo do recenzních rubrik českých odborných časopisu jen výjimečně.² Vinu na tom má i autor této recenze, protože badatelským polem Arnolda Esche je období 14. a 15. století. Již disertace o církevním státě za Bonifáce IX. naznačila zaměření jeho příštího výzkumu.³ Profesura v Bernu sebou nesla i pozornost k místním dějinám. Byly to zřejmě práce Bronislawa Geremka, které u Esche probudily zájem o život lidí na okraji a zejména o jejich výpovědi před soudními instancemi. Tento typ pramenů totiž poskytuje jinak vzácnou příležitost relativně autentických výpovědí drobných lidí o sobě samých.⁴ V početné řadě analytických studií se často objevují cestovní zprávy a zážitky, dále kupecké a celní rejstříky, tedy témata jeho velkých monografií.⁵ Dlouhodobý pobyt v Římě mu umožnil studium dlouhých řad tzv. sériových pramenů, mezi něž patřily jednak celní rejstříky, jednak písemnosti papežské penitenciárie, nejvyššího úřadu církve ve věci pokání a milosti.⁶ Je příznačné, že Arnold Esch řadu svých základních děl publikoval až po odchodu do důchodu. Pozornosti si zaslouhují jednak dvě

- 1 Viz Jiří PEŠEK – Petr ŠAFAŘÍK, *Německý historický ústav v Římě*, in: Jiří Pešek – Lucie Filipová a kol., *Věda a politika. Německé společenskovední ústavy v zahraničí*, Praha 2013, s. 82–88.
- 2 Studie o bankéřích církve v době schismatu neunikla Z. Hledíkové (ČsČH 15 [65], 1967, s. 636), o článku zabývajícím se přechodem od středověku k renesanci v Římě referoval J. Spěváček (ČsČH 20 [70], 1972, s. 592–593) a o sborníku z konference Německého historického ústavu v Římě věnovaném Fridrichovi II. informoval v tomto časopise I. Hlaváček (ČČH 95, 1997, s. 220).
- 3 Arnold ESCH, *Bonifaz IX. und der Kirchenstaat*, Tübingen 1969. (Diss. phil. Göttingen 1964.)
- 4 Dokládají to odkazy na Geremka v Eschově studii *Räuber, Diebe, Wegelagerer. Reviere, Beute, Schicksale in Berner Verbörprotokollen des frühen 16. Jahrhunderts*, in: Hochfinanz, Wirtschaftsräume, Innovationen. Festschrift für Wolfgang v. Stromer, 2, Trier 1987, s. 741–762, přetisk in: A. ESCH, *Alltag der Entscheidung. Beiträge zur Geschichte der Schweiz an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit*, Bern, Stuttgart, Wien 1998, s. 137–159.
- 5 A. ESCH, *Römischen Straßen in ihrer Landschaft. Das Nachleben antiker Straßen um Rom, mit Hinweisen zur Begehung im Gelände*, Mainz 1997; TÝŽ, *Wege nach Rom. Annäherungen aus zehn Jahrhunderten*, München 2003; TÝŽ, *Mercenari, mercanti e pellegrini. Viaggi transalpini nella prima Età moderna*, Bellinzona 2005; TÝŽ, *Zwischen Antike und Mittelalter. Der Verfall des römischen Straßensystem in Mittelitalien und die via Amerina*, München 2011.
- 6 Podrobně k němu viz Aleš POŘÍZKA, *Repertorium poenitentiarie Germanicum. Středověká papežská penitenciárie opět v centru pozornosti*, Mediaevalia historica Bohemica 8, 2001, s. 97–120.

monografie o rejstřících římské celnice z let 1445–1485⁷, jednak půvabná knížka o krajích rané renesance.⁸

Od roku 1983, kdy byl zpřístupněn Archiv papežské penitenciárie, byly písemnosti tohoto nejvyššího církevního úřadu pro spirituální pokání a milosti intenzivně studovány a vydávány badateli několika evropských zemí. Zatímco norské, švédské a částečně též polské i anglické supliky mají již speciální edice, němečtí historici pod patronací Německého historického ústavu v Římě dali přednost evidenci všech osob a jejich sporných záležitostí z území Říše a některých přilehlých oblastí.⁹ Jako ředitel uvedeného ústavu Arnold Esch nesl za první svazky díla s názvem *Repertorium Poenitentiarie Germanicum* jistou odpovědnost, sám se však plně věnoval shromážděné dokumentaci až mnohem později. Jelikož si již dříve ověřil, že prameny soudní povahy občas zaznamenaly výpovědi lidí z ulice, brzy shledal, že písemnosti penitenciárie jsou v tomto ohledu neobyčejně cenným zdrojem. Zda jde skutečně o „Pravdivé příběhy ze středověku“, jak zní titul Eschovy knihy z roku 2010, lze trochu pochybovat, podtitul je však velmi výstižný: „Malé vlastní osudy vyprávěné v listech papeží“.¹⁰

Nešlo přitom o jakékoli listy určené papeži, nýbrž o supliky žadatelů, většinou kleriků, ale i laiků, o milosti formou absoluce, dispense, nebo licence. Papež vyřizoval tyto žádosti jen zcela výjimečně, zpravidla ponechával rozhodnutí na kardinálovi pověřeném vedením penitenciárie. I když registratura tohoto úřadu odlišovala záležitosti týkající se manželství (*de matrimonibus*) od žádostí ve věci nemanželského původu (*de defectu natalium*), tzv. zpovědních listů (*de confessionalibus*) a suplik různého zaměření (*de diversis formis a de declaratoris*), Arnold Esch si musel vytvořit vlastní třídící systém. Uvážíme-li, o jak obrovské množství písemností při výzkumu šlo, to si ukážeme u další publikace, které se v recenzi především budeme věnovat, spočíval vědecký přínos knihy již v samotném antropologicky zaměřeném rozčlenění materie. Arnold Esch kromě toho již v této knize našel výstižnou formu stylizace odlišující vlastní autorské líčení od parafráze autentických výpovědí středověkých petentů. Hlavní osnovu tak tvoří devět oddílů s početnými podkapitolkami, které usnadňují čtenáři orientaci. Českého badatele zejména upoutá poslední oddíl o historických událostech v zrcadle drobných osudů, kde se pozornosti dostalo i husitským válkám.¹¹

S překladem titulu recenzované knihy do češtiny je trochu potíž. Spíše než „Svět života“ je na místě „Žití ve světě evropského pozdního středověku“. Shodný podtitul s Pravdi-

7 A. ESCH, *Economia, cultura materiale ed arte nella Roma del Rinascimento. Studi sui registri doganali romani 1445–1485*, Roma 2007; TÝŽ, *La Roma del primo Rinascimento vista attraverso per i registri doganali*, Milano 2012.

8 A. ESCH, *Landschaften der Frührenaissance. Auf Ausflug mit Pius II.*, München 2008.

9 Podrobně k tomuto úřadu i k projektu Německého historického ústavu v Římě viz A. POŘÍZKA, *Repertorium poenitentiarie Germanicum. Středověká papežská penitenciárie opět v centru pozornosti*, *Mediaevalia historica Bohemica* 8, 2001, s. 97–120. V následujících letech se ediční řada RPG rozrostla o čtyři svazky, takže pokrývá období od Evžena IV. po Alexandra VI.

10 A. ESCH, *Wahre Geschichten aus dem Mittelalter. Kleine Schicksale selbst erzählt in Schreiben an den Papst*, München 2010, 2012.

11 A. ESCH, *Wahre Geschichten*, s. 183–187. Některé z těchto epizod zaznamenal již A. POŘÍZKA, *Repertorium poenitentiarie Germanicum*, s. 113–119.

vými příběhy ze středověku obě knihy spojuje a ospravedlňuje tak připomenutí předcházejícího díla. Podstatně se přitom rozšířilo teritoriální dějiště. Nejvíce suplik z let 1439–1484, které autor vzal v potaz, pocházelo z hustě osídlených zemí, především z Itálie, Francie a Španělska. Není však téměř evropské země, jejichž žadatelé by se v archivu papežské penitenciárie nevyskytli. Teritoriálnímu záběru odpovídá i celkový počet zhruba 97 000 suplik, z nichž se do výběru dostalo 2400 kusů, a to výhradně z rubrik *de diversis formis* a *de declaratoriis*. Záležitosti zařazené do těchto rubrik se odlišovaly od většiny stereotypních rubrik tím, že vyžadovaly od petentů podrobné objasnění či zdůvodnění (*narratio*), jež zpravidla mívalo osobní tón.

Stavovské rozvrstvení osob vystupujících v *narrationes* je nerovnoměrné. Největší zastoupení mají osoby duchovního stavu od prelátů až po oltářníky ze zapadlých farností. Jelikož však často šlo o spory s laiky, většinou okolními šlechtici i měšťany, prolínají se oba tyto společenské okruhy navzájem. Mobilita mezi nimi, jak autor upozorňuje, byla překvapivě vysoká, takže tradiční typizaci středověké společnosti (mnich, válečník, scholár, poutník) často nelze pro společenské zařazení jedinců uplatnit. Z jejich výpovědí nevystupuje „jiný středověk“, nýbrž individuální amplitudy lidského chování, postojů i činů, které se zpravidla nevyskytují v jiných pramenech, například pokusy o sebevraždu, pomoc těžce nemocným k úlevné smrti apod. Předmětem autorova zkoumání není ani každodennost ani antropologické teoretizování, nýbrž hledání odpovědi na otázky, za koho se středověcí lidé vydávali, jak mluvili a jak v nesnázích jednali. Přitom je třeba vzít v úvahu, že za daných okolností a k danému účelu se snažili snížit váhu svých přečinů, že zamlčovali nepříznivé okolnosti a že se rádi vymlouvali na své nedostatečné vzdělání a neznalost církevního práva.

Knihu autor rozčlenil na 14 kapitol a ty pak do 88 číslovaných i nečíslovaných tematických úseků zachycených v obsahu. Z tohoto výčtu je zřejmé, že jen prosté uvedení obsahu by zabralo několik stran. Musí proto postačit seznámení s celkovým rozvržením knihy. Po první kapitole objasňující chod úřadu a jeho registry následuje trojice kapitol o člověku, jeho soužití a nadřazené vrchnosti. Co mne v nich zaujalo? Neuvěřitelná obdoba s dnešním životem. Děti stále odcházejí ze světa zalehnutím, utopením i opařením, jen prasata už je neohrožují v sednici či kuchyni. Ženy už tehdy odmítaly muže, kteří se jim nelíbili. Život s alkoholičkou byl utrpením, vzít si prostitutku přinášelo potíže s příbuznými. Pochyby o víře napadaly kdekoho již ve středověku, zato sebevraždy v náboženské extázi nejsou už tak časté. Ještě před nedávnem by nás mohlo překvapit, že třináctiletý Benátčan konvertoval k islámu, zato ještě nekamenujeme muslimy a nebereme děti na popravy, aby se s námi pobavily. Nemáme k tomu také mnoho příležitostí a nemůžeme se tak těšit, jako jeden podjáhen z Mét, že každou sobotu bude „jedna pěkná malá poprava“. Již ve středověku se zkoumalo, komu nalezený poklad patřil. Kopaná byla docela běžnou zábavou a to nejen v Anglii, zato však už dneska jen málo lidí dostává při křtu jména po antických hrdinech.

Tři další kapitoly (V. – VII.) se vztahují k prostředí, v němž většina petentů v sutanách působila. Asi nikde jinde než v registrech penitenciárie bychom nenalezli tolik záznamů o násilích na biskupech i o násilnostech biskupů, o duchovních držících v ruce místo kříže meč nebo o sporech v kláštorech. Je však třeba vzít v potaz velké časové rozpětí i rozlehlé dějiště skutků, o nichž je v *narrationes* řeč. Kapitolka o životě na univerzitách nepřiná-

ší nic zvlášt pozoruhodného, co by nebylo známo. Do jisté míry to platí i pro následující VIII. kapitolu o magii, herezi a čarodějnictví, která potvrzuje, že již ve sledovaném období se množily procesy s údajnými čarodějnicemi, mezi nimiž převládaly ženy podezřelé z valdenství. Jedno *narratio* o paktu s Ďáblem obsahuje barvitě vylíčené satanistických praktik, které inkvizitor při mučení donutil obviněného doznat.

Jakési intermezzo tvoří IX. kapitola o formách vyprávění vznešených dějů i banálních skutků. Nejen autorovu, ale i čtenářovu pozornost tu upoutaly případy, o nichž se zachovalo více svědectví. Většinou šlo o historiky loupežníků, které by mohly být zpracovány jako samostatné novely. Výkřiky a zvolání, jejichž účelem bylo budit zdání autenticity, přicházejí v *narrationes* dosti často. Naopak vzácné jsou dialogy v přímé řeči. Jeden z nich tu jako příklad lze uvést: „Nechci, abys vzal ještě další dřevo, už ho máš dost.“ – „Hloupý dědku, zalkni se, just si ho vezmu.“ – „Uvidíš (že se to nestane)!“ – „Nech mne odejít, nebo tě zabiju!“ Autor lakonicky dodává, že se tak stalo. Další kauza pro papežského penitenciáře byla na světě.

Kapitoly X. až XII. zahrnují příběhy a děje spojené jednak s městy a regiony Itálie, jednak s dalšími zeměmi Středomoří včetně Svaté země i jiných poutních míst. Řím měl kolem roku 1450 zhruba třicet tisíc obyvatel, kteří sídlili na obrovském území starověké metropole v těsném doteku s rozpadajícími se monumentálními stavbami. Kdekerý z poutníků a návštěvníků si jako suvenýr uloupl kus sochy nebo jiné památky. Pod svícem bývala i v Římě tma, takže tu překvapivě často docházelo k šarvátkám i k zabítí kleriků. Odlišné příběhy, v nichž vesměs hrály roli bankéřské operace a podezřelé obchody, pocházely z Florencie. V kauzách z Benátek je zase cítit atmosféru námořního přístavu s dráždivými vůněmi Orientu a všudypřítomnou tureckou expanzí. Drobná kuriozita: když benátský arcibiskup vydal zákaz luxusních ozdob, cítily se nejvíce dotčeny místní krasavice malé postavy, které se dočasně nemohly na veřejnosti objevovat na vysokých podpatcích a s vysokými klobouky. V poslední kapitole z této trojice, která je věnována poutím, mne nejvíce zaujaly ženy, jež se vydávaly do Svaté země mnohem častěji a ve větším počtu, než bych předpokládal.

Závěrečné dvě kapitoly jsou tak trochu navíc. Příběhy spojené s válkami a morem (XIV.) přinášejí ledacos zajímavého o zbraních v rukou kleriků i o násilnostech spojených s nejhrušší blasfemií eucharistie. Pomoc při odchodu ze světa v morových epidemiích asi byla běžná, jen málokdo se však k ní byl ochoten přiznat. Poslední kapitola se letmo dotýká malých osudů ve „velkých dějinách“ počínaje Stoletou válkou a konče neblaze proslulým vyplněním Říma (*Sacco di Roma*) roku 1527. Mihnou se tu i husité, většinou však šlo o jejich následovníky v době Matyáše Korvína. Svěbytnou součástí knihy je soubor pětatřiceti neznámých nebo málo známých ilustrací, které slovní komentář spojuje s některými příběhy. Opět jen na ukázkou tu uvedu detail Raffaleovy fresky s Disputací o svátosti v papežském paláci, na jejímž dolním okraji jeden z císařských landsknechtů nožem vyryl jméno Lutherus.

Kníze nemám co vytknout. Proč jsem si je tedy vybral k recenzi? Prostě proto, že život pozdního středověku je v ní jako na dlani a že každý student, který se miní zaměřit na toto období, bude mít po jejím přečtení lepší představu o souřadnicích vzdálené a přesto

stále tak v něčem blízké minulosti. Podobnou roli kdysi plnila Le Goffova Civilizace středověkého Západu nebo antologie pramenů o životních formách ve středověku od Arno Borsta.¹² Překládá se kděco, často zcela zbytečně. Tady je kniha, která by si překlad do češtiny co nejdříve zasloužila.

František Šmahel

Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ – Jan ZELENKA a kol.

Přemyslovský dvůr. Život knížat, králů a rytířů ve středověku

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2014, 626 s., ISBN 978-80-7422-276-4.

Pod badatelským záměrem „Dvory a rezidence ve středověku“ vyšla již tři tematická supplementa časopisu *Mediaevalia Historica Bohemica* a s podporou juniorského grantového projektu Grantové agentury AV ČR také monografie *Curia ducis, curia regis*.¹ Jádro recenzované publikace spočívá v celostním přístupu k fenoménu panovnického dvora. Ten je nahlížen nejen tradiční optikou jeho skladby a personálií, ale také se zájmem o projevy každodennosti dvorské (rytířské) kultury. Kniha zkoumá „barvitě téma o životě na panovnickém dvoře a dvorské kultuře“, k čemuž bylo povoláno dvacet devět autorů (historiků, archeologů, historiků umění a historiků literatury) dlouhodobě se zabývajících dílčími okruhy dané problematiky.

Na první pohled ne zcela jasné pořadí slov podnázvu „život knížat, králů a rytířů“ je určeno časovým sledem dominujících konceptů ideálního raně a vrcholně středověkého panovníka. Recenzovaná práce efektivně pracuje s poznatky a koncepty evropské historiografie.² Dvůr v jejím pojetí představuje vrchol dobové společenské pyramidy, hlavní ohnisko panovnické reprezentace, ekonomické a kulturní centrum středověké monarchie. Práce proto neopomíná ani témata jako jsou módní trendy v oblékání, normy dvorského chování a morálky, ceremonie a festivity. Záměrem publikace je v co nejucelenější formě podat téma života na panovnickém dvoře a učinit je přístupné širšímu okruhu čtenářů.

V koncepční rovině se jedná o postmoderní dílo zachycující v jednom celku několikérý plán. Základní tematická linie knihy sleduje přemyslovský dvůr od 10. do 14. století v rovině života panovnické rodiny, ideálu dvorného rytíře, dvorské literatury, složení dvora, vývoje přemyslovských rezidencí, a to ve spojitosti s cestováním, péčí o tělo či pěstováním

12 Jacques LE GOFF, *La civilisation de l'Occident médiéval*, Paris, 1964, česky pod názvem *Kultura středověké Evropy*, Praha 1991; Arno BORST, *Lebensformen im Mittelalter*, Frankfurt am Main 1973.

1 DANA DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ (ed.), *Dvory a rezidence ve středověku* (= *Mediaevalia Historica Bohemica*, Suppl. 1), Praha 2006; Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ – Jan ZELENKA (edd.), *Dvory a rezidence ve středověku II. Skladba a kultura dvorské společnosti* (= *Mediaevalia Historica Bohemica*, Suppl. 2), Praha 2008; TÍŽ, *Dvory a rezidence ve středověku III. Všední a sváteční život na středověkých dvorech* (= *Mediaevalia Historica Bohemica*, Suppl. 3), Praha 2009; TÍŽ, *Curia ducis, curia regis. Panovnický dvůr za vlády Přemyslovců*, Praha 2011.

2 Přehledně o tom: Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Panovnický dvůr ve středověku. Struktura, prostor a reprezentace*, in: *Dvory a rezidence ve středověku II*, s. 11–37.

astrologie. Obdobně jako u podobně koncipovaných děl (srovnejme např. s Přemyslovci či Lucemburky vydanými s obdobným záměrem Nakladatelstvím Lidové noviny),³ zprostředkovávají četná tematická okna průhledy do dílčích stránek života dvorské společnosti. Záměrně se při tom překračuje geografický a chronologický horizont přemyslovských Čech. Pozornost je věnována například dobovým pohledům na ideál ženy, homosexualitu, manželství, úděl přemyslovských levobočků či kuchařské umění. Třetí výkladovou linii knihy představují úryvky z pramenů a jejich (mnohdy původní) překlady. Práci zejména v její hlavní výkladové linii dotvářejí bohatě zastoupené a podrobně komentované obrazové přílohy.

Tři základní roviny jsou promítnuty i do grafické struktury obsahu umístěného na začátku textu, který je členěn do pěti základních hlav: pohledem středověkého intelektuála je nazírána *Realita, fikce a ideály*, dále následují tři oddíly zaměřené na kulturní projevy, myšlení a ideály panovnického dvora (*Lidé na dvoře, Péče o rodinu a dvůr, Slavnosti na dvoře*) a na závěr část *Dvůr v prostoru*, která sleduje hmotné realie dvorského života (Přemyslovské rezidence, ale také fundátorské aktivity a mecenášství dynastie).

Úvodní oddíl knihy prezentuje představu dvora v paměti dobových intelektuálů. Tu charakterizovala neustálá proměnlivost, jak pregnantně uvádí zpráva velšského klerika Valtra Mapa o anglickém královském dvoře: „Mohu říci, že jsem na dvoře, mluvím o dvoře, ale co dvůr je, ví Bůh, já to nevím.“⁴ Je tu představen soubor pramenů, z nichž se klade důraz na různá teoretická pojednání a dvorské řády, prameny narativní a díla literární proveniencce. Reflektovány jsou však i prameny hmotné. Součástí oddílu je literárně historická kapitola sledující lyrickou i epickou tvorbu se vztahem k přemyslovskému dvoru a přemyslovským Čechám včetně exkurzu do geneze předcházející evropské dvorské literatury. V další kapitole se v rámci zkoumání ideálních představ o středověkém panovníkovi a jeho dvoru autoři dostávají k pojetí rytíře a rytířských ctností, k němuž připojují obdobný soubor charakteristik spojovaných s urozenou ženou. Charakteristická „dvornost“ měla charakterizovat mravy urozených a ovlivnila pojetí lásky, která se v přemyslovském období kultivuje (a zároveň emancipuje) v rámci rytířské etiky. Pasáž věnovaná dvorské lásce odkrývá mnohé skryté souvislosti mentálních a sociálních struktur elit vrcholného středověku. Dvorskou lásku představuje v poloze hlubokého duševního hnutí i (kýženého, ač zakázaného) tělesného naplnění, nalézá její příbuznost s vazalskou přísahou věrnosti a s tím souvisejícím rostoucím oceněním ženy – feudální paní. Do obdobných souvislostí vkládají autoři i vzájemnou lásku mužů, již oddělují od, dobovou morálkou nepovoleného, tělesného styku a dávají ji do souvislosti s nadčasovým ideálem přátelství, náležející v případě panovníků do sféry demonstrace politického souladu a svornosti.

Oddílem *Lidé na dvoře* kniha přechází z dominujícího ideálního světa literárních pramenů k narativně a diplomaticky doložené oblasti personálií a personálních sítí, jež je rovněž pojata jako svébytný kulturní fenomén. Výklad vychází od centra dvora (*familia*, domácnost

3 Srov. Petr SOMMER – Dušan TŘEŠTÍK – Josef ŽEMLIČKA (edd.), *Přemyslovci. Budování českého státu*, Praha 2009; František ŠMAHEL – Lenka BOBKOVÁ (edd.), *Lucemburkové. Česká koruna uprostřed Evropy*, Praha 2012.

4 Překlad Jana Zelenky a Lenky Blechové dle: Walter MAP (M. R. JAMES – Ch. N. L. BROOKE – R. A. B. MYNORS /edd./), *De nugis curialium. Courtiers' Trifles*, Oxford–New York 1983, s. 2.

vládce, původně synonymum a později jádro dvora),⁵ které představovala v první řadě osoba panovníka směrem k jeho rodině, nejbližším služebníkům a dvorským úředníkům. V širší perspektivě zahrnuje do dvorského okruhu i skupinu dvorského kléru a vznikající šlechtu. Zvláštní kapitoly se věnují ženám a dětem na panovnickém dvoře, oblasti vhodně doplněné tematickým oknem věnovaným archeologickým poznatkům o dochovaných hračkách. Do dynasticky pojaté kapitoly dobře zapadá též okno „Manželství ve středověku“, čímž je vztah muže a ženy jasně odlišen od pojetí dvorské lásky pojednané v oddílu předešlém. Zvláštní pozornosti se dostalo knížecí, resp. královské kanceláři, kam je však poněkud méně jasně zařazeno okno „Dvortští židé“ a kam by se patrně hodilo již dříve zařazené okno „Listiny a pečeti Přemyslovců“.

Oblast dvorské hmotné kultury a každodenního rytmu nejlépe vystihuje třetí hlava *Péče o rodinu a dvůr* rekonstruující dvorský jídelníček, způsoby odívání, péči o zdraví a hygienu, s čímž autoři příhodně asociují též zájem o přírodní nauku, magii a astrologii. Fyzická existence panovníka a osob jeho dvora je v rámci dobového názoru podána jako ovlivnitelná skrytými (okultními) silami, s jejichž přírodní, a tedy povolenou formou se bylo záhodno zabývat. Za oddíl věnovaný péči o tělo, případně snahám o prodloužení života, je zařazeno okno věnované nevyhnutelnému stárnutí a stáří.⁶

Oblast festivit je předmětem zájmu čtvrté hlavy,⁷ v níž jsou dvorské slavnosti sledovány od základních ceremonií, jež představovalo nastolení (resp. korunovace panovníka), přes nikoli jen kratochvilné, ale též plně reprezentativní slavnosti ve formě turnajů a her po slavnosti rodinné v jejich intimním i veřejném rozměru (křty, svatby, pohřby). V oddílu je opět užito mnoha zahraničních analogií, které vhodným způsobem rozšiřují pole poznání, dané výpovědní hodnotou domácích pramenů.

Závěrečný oddíl knihy pak nezahrnuje pouze problematiku panovnických sídel (počítaje genezi Pražského hradu, přes další panovnické rezidence ve městech i na venkově), ale je prostorově ukotven v rámci proměnlivé velikosti celého Přemyslovců ovládaného území, s čímž souvisí otázka cestování a cestovních sídel (stanů). Jako plně opodstatněné se jeví zařazení panovnických církevních fundací, které rovněž tvořily základní parametry dvorského prostoru. Poněkud diskutabilní se naopak zdá zařazení připojených pasáží věnovaných mecenášství. Osa „sakračního prostoru“ tvoří zdůvodnitelnou, nikoli však jedinou možnou perspektivu nazírání dané problematiky související zejména s kategorií reprezentace.⁸

5 K tomuto procesu a modelu ideálního dvora srov. Aloys WINTERLING, „Hof“. *Versuch einer idealtypischen Bestimmung anhand der mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Geschichte*, in: Reinhardt Butz – Jan Hirschbiegel – Dietmar Willoweit (Hrsg.), *Hof und Theorie. Annäherungen an ein historisches Phänomenon*, Köln 2004, s. 77–90.

6 Téma v českém prostředí dosud bezpochyby jen málo reflektované. Čestnou výjimkou je studie zaměřená ovšem na pozdější období: Martin NODL, *Stáří v pozdním středověku*, Souvislosti 2, 1997, s. 7–28.

7 Z domácí literatury doplníme titul: Martin NODL – František ŠMAHEL (edd.), *Rituály, ceremonie a festivity ve střední Evropě 14. a 15. století*, Praha 2009.

8 O šlechtické reprezentaci v základních dimenzích času a prostoru pojednal: Robert ŠIMŮNEK, *Reprezentace české středověké šlechty*, Praha 2013.

Součástí knihy je úsporný poznámkový aparát umístěný za textem, seznam použitých pramenů a literatury, zkratek, vyobrazení s odkazy na zdrojové dokumenty a rejstřík osobních a místních jmen, rozšířený výběrem důležitých věcných hesel, vztahujících se k tématu knihy. Publikace tematizuje dosud málo zmapované oblasti dějin přemyslovské dynastie pojímané dříve většinou z hlediska politických a správních dějin. Netají se inklinací k literárně a kulturně historickému pojetí. Autoři zdůraznili zejména nedostatečnost dosavadního výzkumu v oblasti rodiny, každodennosti a mentality, které sledují především prostřednictvím dvorské literatury. Knihu je tak možné chápat jako dialog mezi ideálem středověkých literárních pramenů a realitou, která v těchto dílech probleskuje a jejíž charakter autoři odhalují pestrými způsoby konfrontace s dalšími prameny. Některé pasáže knihy jsou plně inovativní, na jiných místech převažuje přehled známých skutečností, či sumarizované výsledky předchozího bádání. Práce si klade za cíl napomoci k nové etapě bádání, kde lze doufat, že se některá rámcově nastíněná témata (gender, rodina, dětství) dočkají podrobného zpracování monografickou formou. Též mnohá díla dvorské literatury zasluhují pozornost moderního překladatelského úsilí. Dana Dvořáčková-Malá současně s recenzovanou publikací připravila překlad zbásněného rytířského románu Viléma z Wenden (*Wilhelm von Wenden*) od Oldřicha z Etzenbachu (*Ulricha von Etzenbach*).

Pokud bychom se zastavili nad dílčími otázkami formálního rázu, mohla být snad některá tematická okna více vázána na obrazové přílohy (např. Ideální žena ve středověku; Manželství ve středověku; Zámek ve středověku), které zde mohly lépe vyniknout než volným přiřazením k hlavnímu textu. V práci podobného rozsahu a počtu autorů se pak nelze plně vyhnout ani drobným nepřesnostem jako nejednoznačnému psaní jmen (Vilém z Wenden/*Wilhelm von Wenden*, Oldřich z Etzenbachu/*Ulrich von Etzenbach* apod.), které však lze autorskému kolektivu odpustit, stejně jako několik drobných nepřesností v rejstříku.

Recenzovaný titul lze hodnotit jako reprezentativní dílo, cenné otázkami, jež pokládá budoucímu výzkumu, stejně jako inovativními odpověďmi, které poskytuje. Zasazení tématu do evropských souřadnic a paralel se stává standardem kvalitních děl domácí historické produkce.

Zdeněk Beran

Gabriel P. HUNČAGA, OP

Dominkáni na ceste k intelektuálnym elitám vrcholného stredoveku

(= Studia Christiana, vol. 7)

Kraków–Bratislava, Towarzystwo Słowaków w Polsce – Chronos 2013, 460 s.,

ISBN 978-80-89027-37-8 (Chronos), ISBN 978-83-7490-581-7 (TSP).

Dějiny dominikánského řádu jsou ve srovnání s jinými řeholemi slovenskou i českou historiografií stále zanedbávané. Proto je potěšitelné, když se na trhu objeví nový titul s touto tematikou. Kniha dominikána Gabriela P. Hunčagy je o to přínosnější, že se nezaměřuje na domácí dějiny, nýbrž je zacílena na dějiny celořádové, tj. evropské. Tato skutečnost má

své výhody, ale i záporny. Autor, zkušený historik dominikánského řádu,¹ se tentokrát vypravil na pole již notně zorané, do období největší slávy dominikánů v Evropě, do 13. století. Vznik a počátky dominikánského řádu a jeho intelektuální práce byly již od 19. století mnohokrát prozkoumány z různých úhlů pohledu badateli z celé Evropy i zámoří. V bývalém Československu je ovšem většina v knize podaných informací nová a tudíž přínosná. Některé, jako v případě kancléře pařížské univerzity Filipa (s. 127n.), jsou pak nahlíženy v nových souvislostech i z evropského hlediska.

Největším kladem knihy je tak příkladná autorova práce s odbornou literaturou a edicemi téměř z celé Evropy. Vedle slovenských, českých a polských studií tu defilují studie jazykově německé, anglické, francouzské, přihlédnuto bylo i k těm maďarským. Veškerou literaturu i edice používá autor kriticky. Podařilo se mu vyhnout se starým pochobením církevního dějepisectví, na která na začátku svého díla upozorňuje (s. 16–17). Nejdůležitější knihou, se kterou se autor musel vyrovnat, byla monografie Michèle M. Mulchaney o dominikánském školství do roku 1350.² Ta platí za klíčové kompendium o tématu. Podle Hunčagy se ovšem autorka jen v omezené míře věnuje „vzniku dominikánů a vplyvom, ktoré v tejto súvislosti vyústili do prepojenia rehole so súdobým vzdelávacím procesom“ (s. 49). Hunčaga se oproti tomu snažil promyšlenou selekcí pramenů, zejména úřední proveniencí, „docielit ucelený pohľad na danú problematiku zvnútra rehole“ (s. 23). Ústředním motivem knihy pak bylo „systematicko-analytické rozpracovanie tejto tematiky“ (s. 369). Autor nezastírá, že se jedná pouze o jeden z možných přístupů a že by bylo žádoucí použít komparativní metodu a porovnat vzdělávání dominikánů s dalšími mendikanty (s. 369), třebaže sám v celé knize neustále přihlíží nejen k františkánům, ale i k řeholím, ze kterých si svatý Dominik mnoho vypůjčil, tedy k cisterciákům a premonstrátům. Na závěr Hunčaga doporučuje prohloubení prosopografického výzkumu. Hlubší poznání životních osudů předních dominikánů 13. století bude však po mém soudu úkol nesnadný a vzhledem k nevelké pramenné základně budou jeho výsledky velmi omezené.

V Hunčagově knize pak čtenář nalezne nejen detailní vylíčení počátků řádu (s. 53–112), ale zejména jeho vztahu ke vzdělání a organizaci řádového školství (s. 113–248), poměru dominikánů ke knihám a budování řádových knihoven (s. 249–279). V neposlední řadě se čtenář také seznámí s dominikánskou teologií a se spory řádu s pařížskou univerzitou (s. 280–347), které ovlivnily samu podstatu řádového uvažování o vzdělání během 13. století. Podstatné jsou ovšem i přílohy této práce (s. 370–411), protože přinášejí slovenský překlad z díla Humberta z Romans týkající se vzdělání a vzdělávání uvnitř řádu a výňatky z originálních textů z *Ratio studiorum* (1259) i papežských nařízení majících souvislost se školstvím a intelektuální činností řádu.

1 Gabriel P. HUNČAGA, *Historické štúdie k dejinám dominikánov*, Bratislava 2008.

2 Michèle M. MULCHAHEY, *“First the Bow is Bent in Study...” Dominican Education before 1350*, Toronto 1998.

Kniha samozřejmě obsahuje i seznam použitých pramenů (edic) a hojně literatury. Zde mi snad chybí jen některé práce Augustina Aloise Neumanna³ a Václava Štěpána⁴ vztahující se k českým poměrům a k pozdnímu středověku, který ovšem již nebyl tématem Hunčagovy práce. Více postrádám knihu Krzysztofa Kaczmareka⁵ o školství polských dominikánů ve středověku.⁶ Publikace samozřejmě zahrnuje i jmenný a věcný rejstřík. Zvláštní zmínku si zaslouží péče o zájemce nerozumějící slovenštině. Kniha jim nabízí kromě resumé v anglickém (s. 435–443) a německém (s. 444–453) jazyce, také kompletní obsah v obou řečech.

Monografie je ale určena především slovenským a českým zájemcům, pro které poprvé shrnuje osudy dominikánského vzdělávání oné doby na základě podrobné znalosti literatury a pramenů na širokém pozadí společenských změn 13. století. Je trochu škoda, že se autor nepokusil alespoň naznačit proměny řádového školství a intelektuálního života v pozdním středověku a zejména v raném novověku, aby měl čtenář představu, co z ideálů „otců zakladatelů“ přežilo, a naopak co bylo změněno, ať již dobrovolně nebo vynuceně. Avšak psát o úpadku a zenitu s sebou vždy přináší nemalé obtíže osobního rázu. Platí-li to obecně, pro řádovou historiografii to platí dvojnásob.

Jakub Zouhar

Petr JINDRA – Michaela OTTOVÁ (edd.)

Obrazy krásy a spásy. Gotika v jihozápadních Čechách

Plzeň–Řevnice, Západočeská galerie v Plzni –

Nakladatelství Arbor Vitae 2014, 496 s., 487 ilustrací a příloh,

ISBN 978-80-86415-93-2 (ZG), ISBN 978-80-7467-059-6 (AV).

Mapování projevů gotického umění v jednotlivých geografických celcích historických Čech představuje důležitý stejně jako přitažlivý badatelský úkol. Má totiž ambici prezentovat špičková díla gotické architektury, malby, ale i dalších segmentů uměleckého snažení, a to nejen v dobovém sociálním a geografickém kontextu jejich vzniku. Jinak řečeno, takto může být prezentováno gotické umění ve velmi širokém kvalitativním spektru svých uměleckých projevů. Za klíčové považují při této strategii zasazení uměleckých artefaktů do do-

3 Augustin [Alois] NEUMANN, *Nové prameny k dějinám husitství na Moravě*, Olomouc 1930; TÝŽ, *Předhusitské kláštery a věřejné blaho*, Praha 1939.

4 Václav ŠTĚPÁN, *Dějiny dominikánského kláštera a kostela sv. Václava v Opavě*, Opava 2014 (původně autorova disertační práce z r. 1975 uložená na FF UK v Praze); TÝŽ, *Osudy archivu a knihovny dominikánského kláštera v Opavě*, Sborník archivních prací, sv. 53, č. 2, 2003, s. 525–549.

5 Krzysztof KACZMAREK, *Szkoly i studia polskich dominikanów w okresie średniowiecza*, Poznań 2005. Jen na okraj je možno zmínit i další jeho knihu: *Konwent dominikanów uroclawskich w późnym średniowieczu*, Poznań 2008.

6 Opět jen na okraj je možno upozornit na Hunčagou necitovanou knihu Juan VERNET, *Arabské Španělsko a evropská vzdělanost*, Brno 2007 (orig. 1999), kde zájemce najde některé souvislosti o Aristotelovi a jeho překladech z arabštiny.

bových sociálních vazeb, které spojují jednotlivá díla s konkrétními objednateli, ať se jednalo o šlechtické rody, církev, nebo i městské či měšťanské objednatele.

Označení jihozápadní Čechy nepředstavuje žádný tradiční historický název, který by odrážel konkrétní historicko-správní útvar, na který se dělilo České království ve středověku, případně raném novověku. Jak je tedy v publikaci používaný geografický prostor jihozápadních Čech vymezen? Podle autorů jde o region ohraničený na východě Brdy, na západě a na jihu Šumavou. Jinak řečeno, jedná se o historické území Prácheňského kraje a Klatovska, které náleželo do historického kraje Plzeňského. Toto vymezení bylo ovlivněno zejména mimořádným vzestupem rodu Švihovských z Rýzmburka ve druhé polovině 15. století. Tito aristokraté vtiskli rovněž docela jedinečný ráz uměleckým dílům, která objednávali.

Publikace je výsledkem mezioborové spolupráce obecných historiků a historiků umění. Ta se zde ukázala být velmi prospěšná přinejmenším z toho důvodu, že kolektiv autorů usiloval o co nejčistší zachycení původního kontextu vzniku uměleckých děl, a to i v dobových společenských a sociálních souvislostech. Tomu se staly kvalifikovaným východiskem kapitoly historiků Jana Lhotáka, Michala Tejčka a Vladimíra Horpeniaka. Lhoták a Tejček naskicovali rovněž profily nejvýznamnějších objednatelů uměleckých děl.

Na tento velmi komplexní a promyšleně strukturovaný historický úvod do sledovaného geografického rámce navazují vlastní umělecko-historická zpracování jednotlivých projevů gotického slohu, a to od poloviny 13. až do poloviny 16. století. Rozsáhlá partie, jejíž autorem je Jiří Kuthan, je tu logicky věnována sakrální architektuře od 13. do 16. století a jejímu historickému zakotvení. Tato i další umělecko-historické kapitoly jsou koncipovány tak, že po souhrnném zpracování tématu, postihujícím těžiště toho kterého dílčího období a hlavní umělecká díla, následuje katalog vybraných památek. V případě sakrální architektury s logickým těžištěm v pozdní gotice (např. Klatovy, arciděkanský chrám, Nezamyslice, farní kostel – celkem se tu jedná o téměř dvě desítky položek). V exkurzu se věnoval interiérum sakrálních prostor a jejich vybavením Aleš Mudra. Hradní architekturu zpracoval Jan Anderle. Nechybějí tu ani z typologického hlediska poněkud atypické hradní stavby jako Velhartice, Švihov či Kašperk. Vedle odborné stránky zaujme též nápadité grafické zpracování rekonstrukcí hradních objektů.

Jan Royt zpracoval nástěnnou a deskovou malbu ve sledovaném regionu. Setkáváme se tu ovšem se zajímavou dilatací, postrádáme totiž deskovou malbu 14. století. Zde jsou důležité malby nástěnné, v čele se známými torzálně zachovanými freskami z Albrechtic u Sušice či z Janovic nad Úhlavou. K nim stojí v jistém opozitu díla pozdní gotiky, ať již epitaf Půty Švihovského či nástěnné malby s renesančními prvky na hradě Švihov. Viktor Kubík je autorem kapitoly o knižní malbě, která má podle něho více vazeb k českému vnitrozemí než k sousednímu Bavorsku. Nejsm si jist, zda byl do katalogu vhodně zařazen tzv. Misál Zbyňka Zajíce z Hazmburka. Dílna Vavřince z Klatov, jak uvedeno, sídlila v hlavním městě; tento muž tedy nemá se zkoumaným regionem, kromě místa původu, nic společného, jak ostatně prozrazují další položky knižní malby.

Michaela Ottová zpracovala gotické sochařství. Zaujme tu jistá kvalitativní odstupňovanost dochovaných soch: jen průměrné madony krásného slohu na straně jedné a třeba náhro-

bek Půty Švihovského z Rýzemberka či Oplakávání ze Žebráku na straně druhé. Publikaci ukončují dva exkurzy, které navazují na partii o sochařství, totiž téma Oplakávání Krista (P. Jindra) a bilance půlstoletého bádání o Mistrovi Oplakávání Krista ze Zvíkova (M. Ottová).

Na přehledu zachovaného památkového fondu tu lze velice dobře dokumentovat vývojovou dynamiku, mezi léty 1300–1400–1500 korespondující se vzestupem kvality uměleckých děl ve sledovaném prostoru. Skutečně, 15. století s přesahem do věku následujícího, velice plasticky odráží – měřeno prezentovanými artefakty všeho druhu – celkový vzestup regionu (sociální i umělecký), spojený zvláště se zmíněným rodem Švihovských z Rýzemberka.

Vedle nesporné odborné úrovně, reprezentované předními specialisty řady umělecko-historických disciplín, musím upozornit na formální stránku zpracování publikace. Je výtečně graficky koncipována, s celou řadou zajímavých momentů, jako například rekonstrukce vybavení interiérů, případně začlenění detailů hradní architektury do ideálních pohledů rekonstruovaných opevněných sídel. Recenzovaná kolektivní monografie představuje významný příspěvek ke studiu středověkého gotického umění v Čechách. Současné naznačuje jednu ze směrůdatných cest, kudy by se mělo budoucí bádání ubírat.

Jaroslav Čechura

Oswald BAUER

*Zeitungen vor der Zeitung. Die Fuggerzeitungen (1568–1605)
und das frühmoderne Nachrichtensystem*

Berlin, Akademie Verlag 2011, 436 s., ISBN 978-3-05-005158-1.

Publikace *Zeitungen vor der Zeitung* shrnuje výsledky rozsáhlého výzkumu, jemuž podrobil Oswald Bauer psané noviny shromážděné bratry Filipem Eduardem a Oktaviánem Sekundem Fuggerem. Vzhledem ke skutečnosti, že jde o jednu z nejznámějších sbírek novin ze 16. století, se musel autor vyrovnat s příspěvky mnoha předchůdců. Zhostil se tohoto úkolu se ctí a vytvořil nejen čtivou syntézu představující zpravodajský systém vlivné finančnické rodiny, nýbrž přispěl do ní též několika důležitými tématy, jež dosud unikala badatelské pozornosti. Mezi ně náležely zvláště otázky po spolehlivosti zpráv, jejich významu pro objednavatele a šíření znalostí o aktuálním dění v raně novověké společnosti.

V úvodní části knihy popsal Oswald Bauer vývoj prvních novin. Na rozdíl od některých svých předchůdců¹ nepřisoudil klíčovou úlohu obchodníkům, nýbrž vyslancům, zvláště italským. Přesvědčivě doložil, že se novinové zpravodajství nejrychleji vyvíjelo v Benátkách a Římě. Již v polovině 16. století tu fungovala síť profesionálních novinářů, kteří byli ovšem také podstatně dříve než jiní zpravodajové omezení cenzurou.

1 Margot LINDEMANN, *Nachrichtenübermittlung durch Kaufmannsbriege. Brief-„Zeitungen“ in der Korrespondenz Hildebrand Veckinchusens (1398–1428)*, München–New York 1978 a Theodor Gustav WERNER, *Das käufmännische Nachrichtenwesen im späten Mittelalter und in der frühen Neuzeit und sein Einfluß auf die Entstehung der handschriftlichen Zeitung*, Scripta Mercaturae 2, 1975, s. 3–51.

Od popisu vzniku prvních novin přešel autor k problematice distribuce. Poštovnímu systému, otevírání nových tras a jejich spravování věnoval značnou pozornost, neboť se přikláněl k názoru, že rozmach novin jako nového média umožnilo právě dobré fungování pošty. Tato odpověď na otázku, proč se noviny nezrodily v některé z rozvinutých mimoevropských kultur, je poněkud zjednodušená. Přesto je nutné uznat, že Bauer rozšířil současný stav bádání o nové poznatky, jež objasňují, jak v praxi probíhalo rozesílání a doručování novin. Velmi důležité jsou také výpočty finančních nákladů, které bylo nutné na noviny vynaložit. Autorovi se podařilo nalézt několik nabídek, na jejichž základě dovedl, že novelant požadoval ve druhé polovině 16. století za pravidelné zaslání týdních novin obvykle 30 zlatých ročně. Fuggerové ovšem objednávali noviny z více zdrojů a museli též uhradit poštovné.

Objasnění, jak nákladné psané noviny byly, vedlo logicky k bližšímu pohledu na objednavatele novin a jejich motivaci. V kapitole věnované Filipovi Eduardovi a Oktaviánu Sekundovi Fuggerovým popsal Bauer nejprve stručně postavení a životní osudy obou bratrů. Následně se zaměřil na jejich kontakty s osobami, které jim novinky poskytovaly. Ty rozdělil do tří skupin. Do první náleželi zaměstnanci rodinné firmy. Na základě dokladů z kopiářů fuggerovské korespondence doložil, že Fuggerové často žádali své zaměstnance o novinky, přičemž se rozhodně neomezovali na přehledy směnných kursů a jiné ekonomické záležitosti. Další skupinu informátorů představovali různí klienti i rodinní přátelé. Při rozhovorech a korespondenci s nimi si Fuggerové nejen rozšiřovali svůj přehled, nýbrž byli též motivováni k získávání dalších zpráv, neboť ve vyšších vrstvách náležela informovanost k ceněným vlastnostem. Třetí skupinu tvořili profesionální tvůrci novin. Skutečnost, že se Bauerovi podařilo některé z nich identifikovat, zvyšuje hodnotu jeho práce. Novelanti totiž vyhledávali anonymitu, a proto je zpravidla velmi obtížné či přímo nemožné přiřadit k určitým psaným novinám osobu, která je sestavila.²

Co se týče výše zmíněné motivace, doložil autor přesvědčivě, že Fuggerové objednávali noviny z mnoha různých důvodů. Využívali je v chodu firmy, ale současně byli přitahováni i takovými zprávami, jež podněcovaly zvědavost jich samotných či urozených přátel, na něž mohli posléze zapůsobit svými znalostmi. Pokud obdrželi noviny, které byly z jejich pohledu napsány nepřesně či málo podrobně, ihned sdělovali novelantům své výhrady. Došlé noviny uchovávali, o což se zasloužil zvláště Oktavián Sekundus Fugger.

Z původní kolekce svázané do 30 konvolutů se v Rakouské národní knihovně dodnes dochovalo 27 svazků. Vzhledem ke skutečnosti, že celkově obsahují více než 19 500 novinových listů, stál autor před nelehkým úkolem, jak toto obrovské množství uchopit. Pro celou sbírku vytvořil přehledné tabulky jazyků, v nichž byly noviny sestaveny, stejně jako míst jejich původu. Škálu témat ale nebylo možné postihnout obdobným způsobem. Rozhodl se tudíž pro kombinaci kvantitativní a kvalitativní analýzy. V první fázi se zaměřil na noviny z pěti různých let, přičemž vždy zvolil avíza z čtyř po sobě jdoucích měsíců. Vybrané noviny podrobil detailnímu rozboru. Z něho vyplynulo, že naprostá většina z nich přinášela zprávy o válkách či jiných násilných činech. K dalším oblíbeným námětům náležela politika, hospodář-

2 V českém prostředí se identifikací novelantů zabýval Zdeněk ŠIMEČEK, *Počátky novinového zpravodajství a novin v českých zemích (Do devadesátých let 18. století)*, Brno 2011, s. 78–110.

ství a různé společenské události. Naopak náboženství se těšilo podstatně menšímu zájmu, než by se dalo předpokládat. Zprávy o podivuhodných úkazech či přírodních neštěstích se ve fuggerovských novinách objevovaly jen velmi zřídka.

Při kvalitativní analýze se autor soustředil na obraz pěti důležitých událostí, které si v psaných novinách získaly značný prostor. První z nich byly královské volby v Polsko-litevském státě. Ze všech zvolených případů vykazovaly zprávy o jednáních polské šlechty největší kolísání, co se týkalo spolehlivosti. Vedle poměrně zasvěcených zpráv Bauer doložil i značně přehnaná či zčásti vymyšlená tvrzení. Příčinou byl jistě fakt, že Fuggerové nezískávali zprávy o dění v Polském království od zpravodajů tam sídlících, nýbrž prostřednictvím různých habsburských a říšských novelanatů.

Podstatně větší spolehlivost vykazovaly zprávy o porážce španělské Armady v roce 1588 i sporu o kolínské arcibiskupství mezi Arnoštem Bavorským a Gebhardem Truchsešem. Na vývoji obou případů byli Fuggerové finančně zainteresováni. Proměny mocenského postavení na moři zásadně ovlivňovaly jejich obchody s kořením a bavorští vévodové si u nich zase půjčovali značné částky právě na vojenské vyřešení zmíněného konfliktu.

Velmi dobře byli Filip Eduard a Oktavián Sekundus Fuggerové zpraveni také o sporu Ženevy se Savojskem, ačkoliv na něm neměli přímý obchodní zájem. Poznámky v novinách stejně jako zmínky v osobních listech poukázaly též na skvělou obeznámenost s případem podvodného alchymisty Marca Bragadina. Přestože šlo spíše o senzační historiku, sledovali ji Fuggerové očividně s napětím. Na základě výše zmíněných příkladů se Bauerovi podařilo přesvědčivě ukázat, že Fuggerové dostávali na svou dobu velmi aktuální a spolehlivé zprávy, o něž se opravdu zajímali.

Zatímco kvantitativní i kvalitativní rozbor fuggerovského zpravodajství náleží k mimořádně přínosným částem publikace, pokus o srovnání s jinými evropskými sbírkami již tak zdařilý není. Zatímco v případě avíz uložených v Bayerische Staatsbibliothek a zpravodajství Filipa Ludvíka Falcko-Neuburského pracoval autor alespoň zběžně s prameny, o novinových sbírkách humanisty Huga Blotia či posledních Rožmberků pojednal pouze na základě literatury.³ Zvláště o rožmberské kolekci se proto vyjádřil naprosto zavádějícím způsobem, neboť mu dle všeho nebylo zcela jasné ani to, z jakého období pochází.⁴

3 Informace o sbírce Huga Blotia čerpal Oswald Bauer z nevydané disertační práce Edith RÜHL, *Die nachgelassenen Zeitungssammlungen und die Gelehrtenkorrespondenz Hugo Blotius' des ersten Bibliothekars der Wiener Hofbibliothek*, Wien 1958. V případě rožmberské sbírky se opíral o dva články Zdeňka Šimečka, jež ovšem nepředstavovaly kolekci v její úplnosti. Zdeněk ŠIMEČEK, *Geschriebene Zeitungen in den böhmischen Ländern um 1600 und ihr Entstehungs- und Rezeptionsszusammenhang mit den gedruckten Zeitungen*; in: Presse und Geschichte, II. Neue Beiträge zur historischen Kommunikationsforschung, München–London–New York–Oxford–Paris 1987, s. 71–82 a TÝŽ, *L'Amérique au 16e siècle à la lumière des nouvelles du service de renseignements de la famille des Rožmberk*, *Historica* 11, 1965, s. 53–93.

4 Oswald Bauer naznačoval na základě ne úplné správně pochopeného Šimečkova výroku, že rožmberská sbírka obsahuje prakticky výlučně noviny z 90. let 16. století. Ke skutečnému rozsahu této kolekce Kateřina PRAŽÁKOVÁ, *Obraz Polsko-litevského státu a Moskevského velkoknížectví v raně novověkém zpravodajství české šlechty (1450–1618)*, disertační práce Filozofické fakulty Jihočeské univerzity, České Budějovice 2013, s. 46–52.

I přes tyto nedostatky si publikace Oswalda Bauera zaslouhuje značné ocenění. Více než dvě třetiny jejího obsahu jsou založeny na původním výzkumu, který přinesl mnoho podnětných informací. Autor se věnoval nejen vlastním novinám, nýbrž také korespondenci, účetním knihám i testamentům jejich objednavatelů. Výsledky svého bádání podal velmi čtivou formou, a proto jeho knihu ocení nejen historici, kteří se zabývají dějinami zpravodajství, nýbrž každý, kdo se chce dozvědět více o bohatém kulturním a intelektuálním životě společenských elit v raném novověku.

Kateřina Pražáková

Tomáš ČERNUŠÁK (ed.)

Epistulae et acta Antonii Caetani 1607–1611. Pars IV. September 1608 – Junius 1609
(= *Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628, Tomus IV.*)
Praha, Academia 2013, XLIV + 471 stran, ISBN 978-80-200-2238-7.

Bádání o raném novověku se na sklonku roku 2013 dostalo nového nástroje, jímž je edice další části korespondence Antonia Caetaniho, papežského nuncia u císařského dvora v letech 1607–1611. Tato práce je výsledkem dnes již takřka staletého projektu vydávání nunciatur, který dostal do vínku Český, resp. tehdy Československý historický ústav v Římě při svém vzniku v roce 1923. V době vzniku ústavu byla práce na edici nunciaturní korespondence týkající se prostředí Svaté říše římské rozdělena mezi Görresovu společnost, německý historický ústav a ústav rakouský. Tyto výzkumné instituce kolegiálně přenechaly československému ústavu část nunciatur z období 1592–1628, kdy císařský dvůr buď sídlil v Praze, nebo se nunciova činnost podstatně týkala českých zemí. Byla tedy naplánována ediční řada *Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem* (EANI), která má dosáhnout celkem třiceti svazků.

Úkolem dnešního Českého historického ústavu v Římě je dokončení edice všech dvanácti nunciů, kteří v této době působili na císařském dvoře. Pokud se podíváme na řadu od roku 1923 editovaných svazků, zjistíme, že jde o úkol v mnoha ohledech nadále trvající. Kromě prvního svazku edice nunciatur Giovanni Stefana Ferreriho, vydaného roku 1944 Zdeňkem Kristenem a čtyř svazků edice korespondence Antonia Caetaniho, vydaných Mílenou Linhartovou již v letech 1932–1946, k nim můžeme přiřadit právě Tomášem Černušákem připravený svazek, navazující na její práci. Víme, že Alena Pazderová připravuje edici korespondence Cesareho Speciana (nunciem byl v letech 1592–1598), probíhají i práce (započaté Pavlem Balcárkem) na edici z doby nunciatury Carla Carafy, která je vzhledem k období nunciova působení (1621–1628) i k jeho mimořádnému talentu a vlivu jedním z největších desiderat historie raného novověku ve střední Evropě.

Cílem Černušákovy práce byla edice korespondence pražského nuncia Caetaniho v období od září 1608 do června 1609, tedy v období klíčovém nejen pro naše dějiny: právě v této době došlo k vydání Rudolfova Majestátu. Edice je připravena pečlivě, její tvůrce se mohl opřít o opisy korespondence nalezené v pozůstalosti Míleny Linhartové, korpus textů ovšem rozšířil o další dopisy, objevené při vlastním studiu ve vatikánském archivu a knihovně.

Editor však nezůstal pouze u publikování korespondence: edici předchází obsáhlejší odborná studie, která se zabývá osobností nuncia Antonia Caetaniho a jeho posláním. Díky tomuto úvodu, který se zabývá zasazením editovaných textů do kontextu papežské politiky, ale také osobou samotného Antonia Caetaniho a jeho aktivitami od počátku jeho působení na pražském dvoře až do června roku 1609, včetně stručného vylíčení závěru jeho života, dostává edice důstojný rámec vědecké práce. Po editorově zhodnocení dochovaných pramenů a nástinu edičních zásad následují přepisy 495 dokumentů korespondence nuncia Caetaniho a jeho římského protějšku, kardinála-nepota Scipiona Cafarelli-Borgheseho, s kritickým aparátem. Práce je dále vybavena přehledem zkratk, citovaných pramenů, seznamem literatury a heslářem analytického rejstříku (zahrnuje osobní, místní a předmětová hesla), vypracovaného podle současného standardu edic *Nuntiaturberchte aus Deutschland* a *Instructiones Pontificum Romanorum*, vydávaných Německým historickým ústavem v Římě.

Úvodní studie je z odborného hlediska cenným přehledem činnosti Caetaniho. Čerňušák zasazuje informace, obsažené v korespondenci, do širšího kontextu vývoje i na základě odborné literatury. Caetaniho biografie by možná mohla být podrobnější, je však možné, že autor připravuje její publikování na jiném místě a nezbyvá nám, než v to doufat. Možná by bylo s ohledem na možné další nálezy nunciovy korespondence i pro účely případné komparace vhodné zařadit do publikace tabulku s přehledem jeho šifry.

Edice je přirozeně pokračováním již dříve vydaných svazků Caetaniho nunciatury, ale vzhledem k poměrně velkému časovému odstavu doznala ediční technika několika změn. Na první pohled je patrná změna jazyka úvodních studií i kritického aparátu: s ohledem na upadající znalost latiny i na skutečnost, že se již nenacházíme v době nacionálních střetů, byla zvolena němčina. Tato volba je výsledkem delší diskuse současných editorů nunciatur z prostředí Českého historického ústavu a rozhodnutím spíše kolektivní povahy. Je proto nutno s ní souhlasit, i když by bylo možno volit např. angličtinu, která by zřejmě edici učinila přístupnější ještě širší odborné veřejnosti.

Další výraznou změnou je upuštění od přepisů textu dokumentů, které jsou v edici zmiňovány a které byly přílohou příslušných depeší a instrukcí. Namísto toho je pouze citováno jejich archivní uložení v příslušných vatikánských fondech. Také tato editorská volba však má svou logiku a své odůvodnění, neboť jinak by edice narostla nejenom co do rozsahu, ale byla by značně ztížena (a prodloužena) i její příprava. Zde je ovšem s vaničkou vyléváno i dítě: edice je sice kratší a je možné ji připravit rychleji, badatel zabývající se danou problematikou ovšem pro pochopení editovaných kusů musí čerpat z archivního materiálu, který není lehce dostupný. Ve svazcích vydávaných v budoucnu by spíše mohla být zvolena kompromisní varianta, kdy je nejenom zmíněno základní určení příslušného pramene, ale je také uveden stručný regest, zpřístupňující jeho obsah. Uživatelé edice by tak měli alespoň základní přehled o dokumentu, a mohli zjistit, zda se např. nejedná o italský překlad písemnosti, uložené v našich archivech v původním znění, nebo zda se jedná o dokument zásadnější povahy, který je skutečně nutno konzultovat přímo na místě.

Texty edice jsou přepsány pečlivě, bez závažnějších chyb v transkripci. Na mnoha místech by ovšem bylo možné diskutovat o zvoleném způsobu transkripce, který vychází ze

zásad použitých ve dříve vydaných svazcích celé řady „českých“ nunciatur. Edice je vybavena stručnými, ale výstižnými poznámkami pod čarou, číslovanými pro každý z dokumentů zvlášť. Poznámky slouží k identifikaci osob a skutečností zmiňovaných v textu či k eventuálním „technickým“ komentářům editora, kterých ovšem díky charakteru zachovaných pramenů není příliš mnoho.

Jak již řečeno, úvodní studie i samotná edice jsou dokladem řemeslné i odborné zdatnosti autora, jeho akribie a znalosti literatury tématu. Je cenným počinem pro poznání náboženského a politického vývoje střední Evropy v daném období. A je také výrazem toho, že česká historická věda může a umí pracovat na úrovni současné světové historiografie a dokáže ji obohatit. Edice je také důkazem, že dnes již takřka dvacetiletá existence Českého historického ústavu v Římě má smysl a přináší plody.

Tomáš Parma

Jaroslava HAUSENBLASOVÁ – Jiří MIKULEC – Martina THOMSEN (Hrsg.)

Religion und Politik im frühneuzeitlichen Böhmen.

Der Majestätsbrief Kaiser Rudolfs II. von 1609

(= Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa, Bd. 46)

Stuttgart, Franz Steiner Verlag 2014, 290 s., ISBN 978-3-515-10609-2.

Mezi mnoha letopočty, na které na počátku nového století připadají kulatá výročí historických událostí, nemohl uniknout pozornosti ani rok 1609. Český král Rudolf II. tehdy na počátku července po nátlaku českých evangelických stavů vydal listinu, zaručující jim svobodné provozování náboženské praxe a vlastní církevní správu, známou jako Majestát. Stejně jako na počátku 20. století, kdy vyšla útlá jubilejní publikace Kamila Krofta,¹ se také roku 2009 objevila rozsahem sice nevelká, o to ale pozoruhodnější kniha Jiřího Justa, která již svým titulem řadila vydání Majestátu mezi „dny, které tvořily české dějiny“.² V září téhož roku uspořádal Historický ústav Akademie věd ČR ve spolupráci s lipským Centrem pro dějiny a kulturu středovýchodní Evropy (*Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas*) mezinárodní konferenci s cílem blíže poznat okolnosti a (středoevropské souvislosti vedoucí k vydání Majestátu, posoudit ho jako možný model řešení soudobých konfesně motivovaných konfliktů, interpretovat jeho důsledky pro každodenní náboženskou praxi v zemi stejně jako hledat odpověď na otázku po projevech Majestátu v různých sférách umělecké tvorby (k cílům konference na s. 18–19). Přednesené příspěvky doplněné o další vyžádaná sdělení nyní vyšly v renomovaném německém nakladatelství. Výsledky výzkumu konfesního vývoje Čech na počátku novověku včetně jeho mezinárodních souvislostí, napojení na soudobou zemskou i mezinárodní politiku nebo lokálních projevů tak má šanci proniknout mimo relativně úzký okruh badatelů znalých českého jazyka.

1 Kamil KROFTA, *Majestát Rudolfa II.*, Praha 1909.

2 Jiří JUST, *9. 7. 1609 – Rudolfův Majestát. Světla a stíny náboženské svobody* (= Dny, které tvořily české dějiny, sv. 19), Praha 2009.

Devatenáct příspěvků editoři rozčlenili do šesti bloků, jimž předeslali společnou úvodní studii (s. 11–22), v níž Majestát a spolu s ním vydané Porovnání v nezbytné stručnosti zasadili do kontextu vývoje náboženských poměrů českých zemí a do souvislosti s mocenskými zápasy mezi Rudolfem II. a jeho bratrem Matyášem.³ Pozornost věnovali rovněž dlouhému zemskému sněmu roku 1609 a Majestátu vydanému na konci srpna 1609 pro Slezsko; tomuto privilegii však ve sborníku bohužel nebyla věnována samostatná pozornost.⁴

Nejvíce příspěvků se Majestátem zabývalo v kontextu náboženského vývoje českých zemí a dobové české i mezinárodní politiky. První blok studií otevřel přehled z pera Winfrieda Eberharda (s. 25–44), který shrnul základní tendence vývoje náboženských poměrů v Čechách od porážky husitských vojsk ve třicátých letech 15. století do ukončení stavovského povstání na podzim roku 1620. Největší pozornost autor věnoval událostem druhé a třetí třetiny 15. a první poloviny 16. století. V intencích svého dlouholetého zájmu se soustředil především na klíčová politická jednání a dohody, které se v průběhu dvou sledovaných století zapsaly do náboženských dějin země. Stručný příspěvek z pera Ines Rößler (s. 45–52) nabídl srovnání zásad náboženské tolerance potvrzených Majestátem s Českou konfesí z roku 1575 a s Augsburskou konfesí, sepsanou Philippem Melanchtonem a v červnu 1530 předloženou na říšském sněmu v Augsburgu císaři Karlu V. Rozdíly mezi těmito věroučnými texty se Rößler snažila interpretovat s ohledem na odlišný náboženský vývoj Čech a Svaté říše římské.

Druhý okruh témat měl zasadit Majestát do kontextu soudobých mezinárodních vztahů. Ve sborníku ho reprezentují dva příspěvky. Tomáš Černušák (s. 55–61) se na základě zpráv papežského vyslance u císařského dvora Antonia Caetaniho, jimž věnuje zaslouženou systematickou pozornost,⁵ zabýval vývojem politiky Svatého stolce v průběhu roku 1609. Přestože vydání Majestátu neovlivnilo základní linie papežské politiky, obával se nuncius, aby se Majestát nestal vzorem pro protestanty žijící ve Svaté říši římské na územích katolických zeměpánů. Stejně tak vnímal ohrožení, které Majestát přinášel pro snahy papežského stolce o restauraci katolictví v Čechách.

V následujícím sdělení se Jaroslava Hausenblasová (s. 63–81) zaměřila na diplomatické aktivity saského kurfiřta Kristiána II. v Praze roku 1609. Sledovala je v perspektivě předchozích diplomatických kontaktů mezi Habsburky a Wettiny, českou a saskou šlechtou či duchovními z obou zemí, ale také v kontextu těsného spojení mezi Rudolfem II. a lutersky smýšlejícím kurfiřtem. Autorka důkladně analyzovala zejména činnost rádců a vyslanců Kristiána II. ve sporu českého krále a císaře se stavovskou opozicí. Saská

3 Nověji Václav BŮŽEK (ed.), *Ein Bruderzwist im Hause Habsburg (1608–1611)*, České Budějovice 2010 (= Opera historica, 14).

4 Základním příspěvkem tak stále zůstává Jaroslav GOLL, *O slezském majestátě Rudolfa II.*, Časopis musea království českého 48, 1874, s. 3–22. Nověji v rámci syntézy dějin země viz Zdeněk JIRÁSEK a kol., *Slezsko v dějinách českého státu II (1490–1763)*, Praha 2012, s. 68–71.

5 Tomáš ČERNUŠÁK (ed.), *Epistulae et acta nuntiorum apostolicorum apud imperatorem 1592–1628*. Tomus IV., *Epistulae et acta Antonii Caetani 1607–1611. Pars IV., September 1608 – Junius 1609*, Praha 2013.

strana konflikt vnímala v kontextu dění ve Svaté říši římské a snažila se nalézt kompromis únosný pro obě strany sporu, s nimiž ji pojily úzké, ale diametrálně odlišné vztahy.

Následující blok příspěvků, které sledovaly Majestát v kontextu stavovských zájmů a strategií, se již zaměřil na české země. Václav Bůžek (s. 85–102) se zabýval zapojením Petra Voka z Rožmberka do soudobých politických a konfesních zápasů v závěrečných letech jeho života. Posledního rožmberského vladaře představil jako velmi dobře informovaného šlechtice, který disponoval přesnými zprávami o postojích uherských, rakouských, moravských i českých stavů stejně jako osobními vazbami na jejich čelné představitele. V případě tlaku českých evangelických stavů na Rudolfa II. v prvním pololetí roku 1609 vystupoval Petr Vok spíše jako morální autorita, která se v souladu s nadkonfesním přístupem snažila o překlenutí rozdílů v nekatolickém táboře a uchování míru v zemi. Další z nepřehlédnutelných postav politických a konfesních zápasů počátku 17. století, moravský velmož Karel starší ze Žerotína, se stala tématem studie Tomáše Knoze (s. 103–116), autora nejnovější biografie této pozoruhodné osobnosti moravských raně novověkých dějin.⁶ Protože na Moravě nevstoupil Majestát v platnost, pokusil se autor představit odlišnou koncepci garancí náboženské tolerance, reprezentovanou právě Žerotínem a ovlivněnou jeho skeptickým postojem k postupu českých stavů. Vyjadřoval ji respekt a důvěra vůči zeměpánovi jako spolehlivému partnerovi a garantovi dodržování zemských práv a svobod, jež zahrnovaly rovněž záruky náboženské tolerance. Spolu s vyloučením násilného odporu vůči panovníkovi Žerotín usiloval také o suverénní vystupování moravských stavů nezávisle na české stavovské reprezentaci.

Do opačného tábora upřel svůj zájem Pavel Marek (s. 117–132), který se zabýval reflexí Majestátu v prostředí české katolické šlechty, jež dosud stála ve stínu úspěchu evangelické stavovské opozice. Nejvíce pozornosti věnoval českému nejvyššímu kancléři Zdeňku Vojtěchu Popelovi z Lobkovic, vnímanému některými katolickými autoritami (Marek se věnoval zejména španělským vyslancům) jako hlavní záštita katolických zájmů. V menší míře se autor zaměřil také na další katolické šlechtice, kteří při jednáních předcházejících vydání Majestátu nepatřili mezi radikály, a na jejich postoj k novému zemskému zákonu. V posledním příspěvku Petr Vorel (s. 133–140) analyzoval fiskální a měnovou politiku českých stavů let 1609 až 1618, zejména nové podmínky, které do této sféry vneslo usnesení českého zemského sněmu z roku 1615.

Další blok studií se zabýval každodenním náboženským životem po vydání Majestátu. Spojil v sobě dva z výše zmíněných cílů konference, které měly posoudit jeho schopnost garantovat nově vymezená pravidla náboženské tolerance a předcházet konfesně motivovaným konfliktům, a také analyzovat jeho důsledky pro soužití v konkrétních vícekonfesních lokalitách. Jiří Just (s. 143–154) věnoval pozornost podobě evangelické církevní správy po vydání Majestátu, v níž hlavní role připadla obnovené dolní konsistoři. Autor sledoval spory konsistoře a některých pozemkových vrchností, jež se týkaly snah o regulaci náboženského života na jejich panstvích nebo hmotného zajištění duchovních správců. Zaujaly ho rovněž náboženské polemiky vedené mezi jednotlivými

6 Tomáš KNOZ, *Karel starší ze Žerotína. Don Quijote v labyrintu světa*, Praha 2008.

konfesionální tábory uvnitř strany pod obojí. Stranou jeho pozornosti nezůstaly ani následky, které Majestát přinesl Jednotě bratrské, která se z pronásledovaného náboženského uskupení proměnila v do značné míry privilegované společenství. Stručně sdělení Pavla Kúrky (s. 155–160) se na třech konkrétních případech snažilo postihnout politické, náboženské a zejména církevně-správní důsledky, které Majestát, legalizující do té doby de iure ilegální luterství a Jednotu bratrskou, znamenal pro (staro)utrkvistické farnosti v pražských městech stejně jako pro věroučné směřování městských politických reprezentací.

Naopak na periferii království, konkrétně do vrchnostenského horního města Jiřetína pod Jedlovou na česko-lužickém pomezí, situoval svůj zajímavý příspěvek Wulf Wäntig (s. 161–169). Na základě kázání, které na konci října 1611 při slavnostním posvěcení tamního nového kostela Nejsvětější Trojice proslovil farář ze sousedního Dolního Podluží Joachim Schönfelder, se autor zamýšlel nad možnostmi propojení „velkých“ (zemských) a „malých“ (lokálních) dějin v prostředí, které mělo blízko k jiným centrům, než představovala vzdálená Praha. Spíše než státoprávní dokumenty měli podle autora pro duchovní tvář Jiřetína klíčový význam konkrétní duchovní, kteří v něm působili.

Kromě náboženské tolerance a evangelické církevní správy věnoval Majestát pozornost rovněž postavení pražské utrkvistické univerzity a možnosti zakládání škol na statcích evangelických stavů. Toto téma se stalo námětem příspěvku Martina Holého (s. 171–180), který nejprve sledoval plány a nezdary pokusů o reformu pražského nekatolického vysokého učení. V návaznosti na druhou zmíněnou část Majestátu se Holý následně zabýval třemi novými učilišti – bratrskou školou při Betlémské kapli, zřízením luterského gymnázia u kostela sv. Salvátora na Starém Městě pražském a fundací gymnázia v jihočeské Soběslavi založeného Petrem Vokem z Rožmberka. Přestože podle autora došlo krátce po roce 1609 k rychlému rozmachu nekatolického vyššího školství, všechna do něj vložená očekávání se – ať již vinou nedostatku času nebo financí – nepodařilo naplnit.

Do této skupiny studií náleží i příspěvek Antonína Kostlána (s. 183–194) věnovaný českému kalvinismu v období mezi Majestátem a Bílou horou. Přestože toto reformní učení hrálo v obou korunních zemích spíše vedlejší roli, dokázalo ovlivnit představy a názory významné části politických a intelektuálních elit a podle autora představovalo jednu z forem internacionalizace náboženského života českých zemí. Vliv kalvinismu Kostlán spatřoval hlavně v Jednotě bratrské, především pak u mladých bratrských šlechticů a duchovních. Snažil se rovněž upozornit na případy, kdy se luterství uchytilo v lokálním prostředí některých, hlavně moravských šlechtických panství. Větší pozornost pak soustředil na vývoj intelektuálního kalvinismu, který v českých zemích převažoval před rokem 1609, a politického kalvinismu, který začal nabývat na významu po vydání Majestátu a vyvrcholil v letech stavovského povstání.

Další tři studie byly věnovány otiskům Majestátu v různých typech raně novověké literatury. Jana Hubková (s. 195–214) se zabývala jeho rolí v letákové produkci a v polemikách první třetiny 17. století. Po krátké úvodní pasáži věnované publicistice na pře-

lomu prvního a druhého desetiletí 17. století, která vzhledem k Majestátu plnila především informační funkci, se autorčina pozornost přesunula do let českého stavovského povstání, jemuž Hubková věnovala podstatnou část svého sdělení. Období mezi léty 1610 a 1618 tak v podstatě zůstalo stranou autorčina zájmu, aniž by bylo řečeno, zda vůbec a případně jak dobová publicistika v těchto letech se zkoumaným tématem pracovala. V dalším textu se autorka podrobně soustředila na využití Majestátu v česko-falcké a naopak katolicko-císařské propagandě z let stavovského povstání a částečně i v tiscích z prvního pobělohorského desetiletí. Text Petra Hlaváčka (s. 215–223) se věnoval proměně ideje českého mesianismu v 17. století, v níž připadla role také Majestátu. Její vrchol autor spatřoval v letech stavovského povstání a následně ji sledoval v dílech Jana Amose Komenského.

Na otázku, jak vnímala Majestát česká barokní historiografie, hledal odpověď Jiří Mikulec (s. 225–236). Ve zkoumaných textech rozlišil dva přístupy. První se soustředil na chronologické líčení událostí roku 1609 nebo celého počátku 17. věku, kde byl Majestát zmiňován v souvislosti s aktivitami evangelických stavů či případně jako událost, od níž vedla přímá cesta ke stavovskému povstání. Druhou možností nabývaly biografické pasáže věnované významným osobnostem tohoto období, především Rudolfovi II. a Zdeňku Vojtěch Popelovi z Lobkovic. V kritickém přístupu barokní historiografie k Majestátu, který souvisel s její rolí v legitimizaci nových politických a konfesionálních poměrů po porážce stavovského povstání, je podle autora možné spatřovat kontinuitu s díly katolických autorů sahajícími ještě před jeho propuknutí.

Závěrečný blok příspěvků byl věnován recepci Majestátu. Jaroslav Pánek (s. 239–260) se ve studii, která mezitím vyšla v upravené podobě česky,⁷ zabýval Majestátem jako tématem novodobé české historiografie od poloviny 19. století do počátku 21. věku. Na pozadí všech významnějších prací, které byly publikovány v průběhu posledních 150 let o tomto klíčovém zemském zákonu a sporech, jež doprovázely jeho vydání, sledoval vývoj jednotlivých historiografických koncepcí. Oceňování významu Majestátu totiž bylo a je – jak autor poznamenal – nerozlučně spjata s názorovou orientací jednotlivých autorů. Závěrečná rozprava od Martiny Thomsen (s. 261–273) usilovala o srovnání tří klíčových dokumentů, jež se pokoušely vytvořit pravidla mezikonfesionálního soužití ve (středoevropském) prostoru. Spolu s Majestátem věnovala Thomsen pozornost Augsburskému náboženskému míru uzavřenému v září 1555 mezi bratry Karlem V. a Ferdinandem I. a říšskými stavy, a Varšavské konfederaci z ledna 1573, která garantovala náboženskou toleranci na území Polsko-litevské unie. Spolu s tím a v návaznosti na roli Augsburského náboženského míru v německé kolektivní paměti se ve druhé části příspěvku autorka zabývala místem Majestátu v české kultuře vzpomínání.

Na recenzovaném sborníku stojí podle mého názoru za ocenění zejména dva přístupy. První souvisí s otázkou, která se nacházela v podtitulu pražské konference, ovšem v názvu sborníku se již neobjevila, totiž nakolik je možné Majestát vnímat jako milník

7 Jaroslav PÁNEK, *Majestát z roku 1609 jako téma novodobé české historiografie*, ČČH 108, 2010, s. 220–243.

evropských dějin. Takto položená otázka směřuje k širší reflexi zkoumaného právního dokumentu v kontextu snah o nalezení způsobu řešení soudobých politických a konfesních zápasů ve (středo)evropském prostoru. Písemně kodifikované náboženské míry byly nejen garanty vzájemného uznání rozdílných náboženství, ale také zajišťovaly politický a sociální (s)mír na určitém teritoriu (s. 261). V tomto smyslu je podle slov Jaroslava Pánka možné Majestát v kontextu dějin evropské tolerance vnímat jako milník snah o nalezení způsobu vícekonfesního soužití a o překonání konfesně motivovaných sporů. Význam Majestátu ale poněkud snižuje nejen krátká doba, po kterou zůstal v platnosti, ale také jeho omezení na jedinou zemi.

Spolu se snahou o hledání kontextů stojí za ocenění také opačný autorský přístup, totiž tázání po reálné potenci Majestátu a Porovnání překlenout rozdíly mezi jednotlivými konfesními tábory „skrývajícími se“ pod označení strana pod obojí. Stejně tak je třeba se ptát, jaké možnosti a limity měl Majestát při řešení konkrétních sporů, souvisejících se soužitím ve vícekonfesních lokalitách v Českém království. Ty totiž v žádném případě po vydání obou zemských zákonů neustaly. Je možné se s nimi setkat na různých úrovních od nejvyšší roviny nové evangelické církevní správy přes kontroverze mezi duchovními jednotlivých konfesí uvnitř strany pod obojí až po konkrétní prostředí královských, vrchnostenských nebo komorních měst, v nichž se angažovali aktéři ze světského i církevního prostředí. Spolu s upozorněním na některé slabiny nového zemského zákona, který například zaručoval svobodu vyznání i poddaným, ale neumožňoval nekatolickým poddaným žijícím na panstvích katolických pozemkových vrchností stavět tu své kostely a zřizovat školy (s. 145), by bližší prozkoumání zasluhovaly takové konflikty, v nichž sporné strany argumentovaly textem Majestátu nebo Porovnání. Nejen že by se tak ukázalo, kam až sahala znalost dobových právních norem, ale umožnilo by to také poznat způsoby čtení a využívání Majestátu v argumentaci protagonistů lokálních konfesně motivovaných zápasů.⁸

Lze jen litovat, že ve sborníku nebyla věnována pozornost důsledkům Majestátu pro soudobé výtvarné umění nebo literaturu. K tomuto interdisciplinárnímu přístupu se organizátoři konference přihlásili, na stránky recenzovaného svazku však takové příspěvky nakonec nepronikly.⁹ I přes tato desiderata se editorům podařilo vydat pozoruhodný sborník, který na pozadí výročí vydání mimořádně významného dokumentu nabízí různé přístupy ke zkoumání vícekonfesního soužití v českých zemích na sklonku 16. a počátkem 17. století.

Josef Hrdlička

8 Některé informace shromáždil Zikmund WINTER, *Život církevní v Čechách. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století, sv. I*, Praha 1895, s. 248–249.

9 K možným přístupům srov. Kateřina HORNÍČKOVÁ – Michal ŠRONĚK (edd.), *Umění české reformace (1380–1620)*, Praha 2010; TITÍŽ, *In puncto religionis. Konfesní dimenze předbělohorské kultury Čech a Moravy*, Praha 2013.

Radek LIPOVSKI

Lidé poddanských měst Frýdku a Místku na sklonku tradiční společnosti (1700–1850)

Ostrava, Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě 2013, 495 s.,

ISBN 978-80-7464-194-7.

Radek Lipovski patří k nejmladší generaci historiků hospodářských a sociálních dějin, dlouhodobě se věnuje především obyvatelstvu industriálních oblastí severní Moravy a Slezska na prahu moderní doby. Recenzovaná publikace završuje jeho dosavadní výzkumy populace poddanských měst Frýdek a Místek v průběhu 18. a první poloviny 19. století. Jakožto demograf stál Radek Lipovski před otázkou, kterou si pokládá snad každý historik využívající agregativní metody výzkumu: jak z tisíců položek v databázích a následných výpočtů opět udělat „lidi“, tedy konkrétní a jedinečné historické aktéry. Své dilema vyřešil spojením ryze kvantitativní analýzy populačního vývoje vystavěné na základě matrik s individuálně zaměřeným rozbohem pozůstalostních řízení dochovaných pro sledované lokality.

Dějiny měst se v současné době těší velké pozornosti badatelů i čtenářské veřejnosti, o Frýdku-Místku dokonce v nedávné době vyšla rozsáhlá monografie.¹ Obyvatelstvu či samotným obyvatelům měst však mnoho pozornosti věnováno nebývá, protože velikost populace městských sídel znesnadňuje využití detailních metod, které se s úspěchem aplikují při studiu menších lokalit. Lipovski přesto při zkoumání situace ve Frýdku a Místku zvolil prameny a metodické přístupy, které využívají spíše historikové venkova. Jeho výzkum je tak do značné míry tematicky i metodologicky inovativní a přináší mnoho cenných poznatků.

Kniha začíná fundovaným, svižně napsaným přehledem literatury a dosavadních směrů bádání. Cenné je zejména shrnutí výsledků, které přineslo studium pozůstalostních inventářů v různých evropských historiografiích. Na něj navazuje popis a kritické zhodnocení využívaných pramenů, tedy frýdecko-místeckých matrik a pozůstalostních spisů vzniklých do roku 1850. Pro další badatele je užitečné i podrobné vysvětlení způsobu excerpcí pramenů a metodiky výzkumu.

Sledované lokality ve zkoumaném období představovaly dvě samostatná poddanská města: Frýdek byl součástí komorního majetku, Místek patřil k panství Hukvaldy olomouckých arcibiskupů. Kromě nich Lipovski věnoval pozornost i přilehlým osadám, zejména Koloredovu. Jejich vývoj autor zasadil do kontextu hospodářských podmínek moravsko-slezského regionu, přičemž se mohl opřít o poměrně rozsáhlé dosavadní výzkumy, například o výsledky Lumíra Dokoupila a Milana Myšky. Zatímco z následků třicetileté války se zkoumaná oblast poměrně rychle vzpamatovala, v druhé polovině 17. století se vlivem stoupajících cen začala životní úroveň obyvatelstva snižovat. To se projevilo například vznikem poustek, zvyšující se zadlužeností obyvatel či oblibou provizorních „bud“ nahrazujících ve venkovském okolí Frýdku a Místku řádně vystavěná stavení. Po polovině 18. století se v regionu začala projevovat konjunktura textilní výroby, soukenictví a plátenictví, které v první čtvrtině 19. století začalo vytlačovat bavlnářství.

1 Tomáš ADAMEC a kol., *Frýdek-Místek. Historie – kultura – lidé*, Praha 2014.

První část Lipovského analýzy je věnována populačnímu vývoji sledovaných lokalit v období 1701–1850. Výsledky autor shrnuje pomocí tabulek a grafů umístěných přímo v textu, které dokumentují pouze nejpodstatnější bádání jevy. Úplné verze tabulek přinášízející zevrubné informace o demografických událostech čtenář nalezne v příloze knihy. V polovině 19. století měla zkoumaná oblast kolem 7600 obyvatel, vybraný vzorek byl tedy poměrně velký. Autor věnoval pozornost důležitým demografickým ukazatelům týkajícím se sňatečnosti, porodnosti a úmrtnosti. Vzhledem k nepřesnosti údajů o celkovém počtu respektive středním stavu obyvatelstva nemohl s jistotou určit například hrubou míru porodnosti (počet porodů v přepočtu na 1000 obyvatel), což je však vzhledem ke zkoumanému období a povaze dochovaných písemností v podstatě pochopitelné. Vytknout by naopak bylo možné nepřesné užívání pojmů demografická/mortalitní/hladová krize (s. 107, 122, 123). K drobnému opominutí došlo na s. 120–123, kde se autor věnuje problematice odložených dětí, aniž by poznamenal jejich počet a uvedl, do jaké kategorie narozených je řadil.

Zajímavé poznatky přinesla analýza příčin úmrtí, které byly dány do souvislosti mimo jiné s výzvou obyvatelstva či průběhem epidemií. Ukázalo se, že postup vysoce infekčních smrtelných chorob mohl být velmi rozdílný i v rámci poměrně malého regionu. Nepotvrdil se například drastický úbytek obyvatelstva na počátku sedmdesátých let 18. století obecně doložený například Ludmilou Kárníkovou. Obě města navíc v obdobích zvýšené úmrtnosti vykazovala výrazně odlišné počty zemřelých. Kromě demografických údajů o mortalitě obyvatelstva se autorovi podařilo zachytit i rozdíly v diagnostice jednotlivých nemocí. Zajímavou, sociologicky pojatou sondu představuje také analýza případů zvláštních příčin úmrtí, jako byly nehody a sebevraždy.

V souvislosti se sňatečností frýdeckého a místeckého obyvatelstva Lipovski zmiňuje i sňatkové migrace. Při porovnávání míst původu snoubenců a jejich rodičů konstatuje, že v případě některých osob se vyskytovaly i velmi vzdálené lokality. Růst obyvatelstva regionu však autor nedává do souvislosti se sňatečností, ale především s přirozeným přírůstkem, který stoupal navzdory zvyšujícímu se věku snoubenců i dosud vysoké dětské úmrtnosti. Vliv migrací na strukturu populace určité lokality je pro starší období velmi obtížně zjištělný a pro jeho sledování by bylo třeba zvolit jiné prameny a odlišnou metodiku výzkumu. Lipovski si však uvědomuje pestrost skladby obyvatelstva sledovaného regionu a věnuje pozornost i menšinám, tedy osobám nekatolického vyznání a příslušníkům jiných národností, ačkoli je vzhledem k nedostatku pramenů nemohl podrobit kvantitativnímu zkoumání.

Anonymitu statistického výzkumu populačního vývoje Lipovski úspěšně prolomil pečlivou analýzou pozůstalostních řízení, ve které spojil studium každodennosti, hmotné kultury i ekonomiky obyvatel malých měst. Zatímco matriky studoval plošně v rozsahu 150 let, pozůstalostní řízení zkoumal ve třech pětiletých sondách (1800–1804, 1820–1824, 1840–1844). Vlastní analýzu 614 spisů předchází velmi důkladný pramenovědný rozbor pozůstalostních řízení, který přibližuje úřední postup a tedy i genezi těchto písemností od obstavení a zapečetění majetku, přes jeho inventarizaci a rozdělení mezi dědice. Ukazuje se tak určitý rozdíl v průběhu pozůstalostních řízení v poddanských městech a na venkově, který lze přičíst recepci raně novověkých městských práv v měšťanském prostředí. Odlišný způsob obživy venkovského obyvatelstva se projevil i v zanechávaném majetku.

Pozůstalosti Radek Lipovski rozděluje do několika skupin podle pohlaví a sociální pozice zůstavitelů, v jejichž rámci odděleně zkoumá situaci ve Frýdku, Místku a rolnickém Koloredově v jednotlivých obdobích. V příloze jsou všechny zkoumané pozůstalosti uvedeny jmenovitě i se stručnou charakteristikou zanechaného majetku. Vlastnímu textu by však prospělo připojení několika tabulek či grafických znázornění, které by čtenáři usnadnily orientaci v okamžicích, kdy autor například vypočítává zastoupení určitých jevů v pozůstalostech z dané lokality nebo časového období.

Pozornost byla v první řadě věnována struktuře zanechaného majetku a jeho dědicům. Zajímavé výsledky přinesl rozbor pozůstalostních řízení dětí, která se ovšem týkala především sirotků, neboť pouze ti měli k dispozici vlastní kapitál zděděný po zemřelých rodičích. V případě dospělých svobodných osob bylo možné dokonce identifikovat odlišné finanční strategie mladých mužů a žen. Výzkum však do určité míry limitovala jednostrannost využití pramenů základny a obecně nízká probádanost správy sirotčího majetku.

Různorodé mezilidské vztahy i přístupy ke správě rodinného jmění ukázaly rozbor pozůstalostí ženatých mužů a vdaných žen a také vdovců a vdov, jejichž dědici se stávali většinou jejich vlastní potomci. Je třeba zdůraznit, že Lipovski sice jednotlivé pozůstalostní spisy vnímal jako „individuality“, zároveň se však snažil systematicky postihnout četnost jevů, které se v nich objevují. Čtenář si tak může udělat velmi dobrou představu o tom, jak obvyklá byla konkrétní ustanovení závětí nebo výskyt určitých předmětů v inventáři.

V souvislosti s hodnotou odkazovaných a děděných majetků autor věnoval pozornost i výši zadlužení a poměru aktiv a pasiv v jednotlivých pozůstalostech. Podařilo se mu doložit běžnost nákupů na dluh, přičemž u jednoho zůstavitele se často zároveň vyskytovaly jak pohledávky věřitelů, tak i doklady o dlužnících. Potvrdil existenci rozdílu mezi hospodařením u mužů a žen, kdy ženy sice obvykle vlastnily menší majetek, ale jen zřídka upadaly do dluhů. Projevily se také určité výkyvy v zámožnosti zůstavitelů, jež způsobil pokles konjunktury tradičních textilních odvětví, především soukenictví, které se na počátku 19. století na rozdíl od plátenictví jen obtížně vyrovnávalo s konkurencí bavlny.

Velmi podrobné frýdecko-místecké inventáře pozůstalostí umožnily vznik poslední kapitoly věnované hmotné kultuře, která představuje jednu z nejlepších částí knihy. Lipovski sleduje výskyt různých typů předmětů počínaje nábytkem a nádobím, přes lůžkoviny až po řemeslnické pracovní nástroje, samostatnou kapitolu pak tvoří oděv. Autor se nespokojil s pouhými výčty, rozsáhlé citace z pramenů by bezpochyby mohly posloužit i jako srovnávací materiál například pro etnografické výzkumy. Sledována byla především hodnota jednotlivých věcí a jejich místo v každodennosti původních majitelů. Bez povšimnutí nezůstala ani symbolická cena inventarizovaných předmětů a jejich role při vytváření obrazu sociálního rozvrstvení společnosti. Ukázaly se například rozdíly v šatníku měšťanů a rolníků, kteří často zůstávali u původního kroje. V průběhu sledovaného období se projevily také určité změny ve vnímání a oceňování předmětů denní potřeby, především šatstva, jehož hodnota poměrně výrazně klesla.

Samozřejmě by bylo možné namítnout, že k vykreslení úplného obrazu populačního vývoje i každodennosti obyvatel Frýdku a Místku chybí v recenzované publikaci řada informací. Víceméně stranou pozornosti zůstala například prostorová mobilita obyvatel-

stva a vliv migrací na populační růst obou měst. Jen málo místa je věnováno urbanizaci a proměnám socioprofesionální struktury obou lokalit. Přesto lze shrnout, že kniha Radka Lipovského představuje ukázkou poctivě odvedené historické práce, která přináší důkladnou a cennou analýzu městského obyvatelstva na prahu moderní doby.

Josef Grulich

Marie MALIVÁNKOVÁ WASKOVÁ – Jaroslav DOUŠA (vedoucí autorského kol.)

Dějiny města Plzně, sv. 1. Do roku 1788

Plzeň, statutární město Plzeň 2014, 884 s., ISBN 978-80-87911-02-0.

Několikasetletá tradice plzeňského dějepiscectví, sahající až k Hilariovi Litoměřickému, zařazuje Plzeň do té nepočtené skupiny našich měst, jejíž historiografická produkce zásadně obohacuje úroveň poznání naší národní minulosti (kromě nezpochybnitelných Prahy a Brna si sem troufám zařadit ještě Tábor, Pelhřimov anebo Jindřichův Hradec). Vedle toho je tu i zátěž lokálního patriotismu, neboť město na soutoku čtyř řek je rodištěm řady čelných představitelů české historické vědy (za všechny kupř. Kamila Krofty či Václava Menc-la), kteří „své“ město neoponechali bez povšimnutí. A v neposlední řadě zavazuje i skutečnost, že je univerzitním centrem s historickými pracovišti.

Dlouholetý městský archivář a vedoucí osobnost plzeňské poválečné historiografie Miloslav Bělohlávek byl v šedesátých letech minulého století duchovním otcem a spolu-autorem první moderní syntézy plzeňských dějin,¹ jíž ovšem osudově uškodil ideologický marasmus doby svého vzniku, takže z celkem tří dílů se od dobového nánosu dokázal oprotit právě jedině Bělohlávkem redigovaný první díl. Ne právě nejšťastněji na něj v nedávné době navázaly *Dějiny Plzně v datech*,² byť neměly ambice tradiční všeobjímající syntézy.³ Teprve v předvečer roku 2015, kdy bude Plzeň Evropským hlavním městem kultury, se čtenářské obci dostává do rukou olbřímí, osmisetstránkové zpracování dějin města do roku 1788 pod redakcí archivářů Marie Malivánkové Waskové a Jaroslava Douši. Jde o první krok k naplnění ambiciózního projektu zpracování dějin Plzně ve třech svazcích, vytčeného představiteli města roku 2010.

Úctyhodný je nejen rozsah knihy, ale i devatenáctičlenný autorský kolektiv, jenž již ze své podstaty musel klást vysoké nároky na redakční práci. Volbu jeho složení je ovšem třeba hodnotit veskrze pozitivně, neboť v sobě uzavírá hned tři generace badatelů a badate-

1 Miloslav BĚLOHLÁVEK (red.), *Dějiny Plzně*, I. Od počátků do roku 1788, Plzeň 1965; Václav ČEPELÁK (red.), *Dějiny Plzně*, II. Od roku 1788 do roku 1918, Plzeň 1967; Vladimír BRICH-TA (red.), *Dějiny Plzně*, III. Od roku 1918 do roku 1948, Plzeň 1982.

2 Ivan MARTINOVSKÝ – Jaroslav DOUŠA – Jiří JELEN – Karel NOVÁČEK – Karel ŘEHÁČEK – Adam SKÁLA – Radek ŠIROKÝ – Karel WASKA, *Dějiny Plzně v datech. Od prvních stop osídlení až po současnost*, Praha 2004.

3 Srov. úvodní slovo posuzované práce z pera Adama SKÁLY a recenzi Vladimíra BYSTRICKÉHO, *Minulostí západočeského kraje* 40, 2005, s. 391–398.

lek. Nejstarší z nich ještě jsou mladšími Bělohávkovými kolegy, čímž zajišťují určitou kontinuitu, zatímco nejmladší jsou čerstvími třicátníky, stojícími na začátku odborné kariéry. Autoři a autorky zastupují i všechna podstatná historická pracoviště západočeská (Západočeské muzeum v Plzni, Západočeská univerzita, Archiv města Plzně, Státní oblastní archiv, Západočeská galerie) i centrální (Univerzita Karlova, Historický ústav Akademie věd).

Výklad se dělí na 21 kapitol, z nichž tři uměnovědné se ještě člení na několik podkapitol. Periodizace v zásadě respektuje obecný vývoj, byť dílčím způsobem přihlíží k milníkům plzeňských dějin. Vyšlo se tak plně vstříc členění Bělohávkovu, jenž úvodní svazek ukončil datem regulace magistrátu (1788). Konceptně práce zachovává poměrně tradiční a konzervativní linii výkladu urbánní monografie bez ambicí podbíživé originality a osciluje v intencích politických, sociálních a hospodářských dějin na straně jedné, a uměnovědných kapitol na straně druhé. S výjimkou prehistorického období a etapy do konce husitských válek má každá kapitola jednotnou strukturu: je uvozena přehledem politického vývoje, na nějž navazují hospodářský a urbanistický vývoj a kunsthistorické pasáže, které se rozsahem v podstatě srovnávají s kapitolami historickými.

Navzdory snaze o udržení jednotné struktury celého díla přece jen na některých místech vystupuje určitá nevyváženost. Kapitoly *Stará Plzeň ve středověku* a *Počátky Nové Plzně a její vývoj do husitství* v úvodu užitečně rekapituluji prameny a literaturu, avšak zůstávají osamělými solitéry. Stalo se více méně zavedeným územ, že monografické zpracování doprovází text informující o stavu bádání. V recenzovaném, pro Plzeň tak závažném díle však podobný alespoň stručný přehled historiografie citelně abscentuje. Nešlo by přitom jen o splnění chybějícího, ale současně i praktickou pomůcku, jež by naváděla na konkrétní, někdy (zvláště mimoplzeňským badatelům) málo známé bibliografie a příručky.⁴ Závěrečný seznam pramenů a literatury je tu pouze částečnou náhradou; předpokládá již dobrou orientaci v historiografické produkci a nadto je jeho účelem sumarizovat všechny použité zdroje a nikoliv relevantní položky z díla plzeňských historiografů. V plzeňském případě je přitom k dispozici již dost bilančních a syntetických prací a nejde tudíž o téma zcela nezpracované.⁵

Zhodnocení jednotlivých dílčích faktů a zjištění bude úkolem širší odborné veřejnosti a specialistů na danou problematiku, o to více, že mnohdy vyplývají z primárních, dosud nevytěžených pramenů. Platí to zejména o kapitolách založených na archeologických výzkumech, jejichž publikování se s rostoucími nároky na pracovní postupy archeologie v posledních letech stále více časově vzdaluje od vlastního průzkumu a pro badatele ostatních historických věd není tudíž jednoduché reflektovat nejnovější poznatky. V kapitole z pera Radka Širokého a Karla Nováčka přichází průkopnické oživení pozapomenuté hypotézy o lokaci královského města Stará Plzeň v podhradí přemyslovské kastelánie na levém břehu Úslavy. Na podkladě hmotných pramenů i nového čtení pramenů písem-

4 Antonín MACÁK, *Bibliografie historickovlastivědné literatury Plzeňska z let 1901–1960*, Plzeň 1971; Jana HÁJKOVÁ – Marie HÁLOVÁ, *Bibliografie Plzně*, Plzeň 1995.

5 Výběrem: Miloslav BĚLOHLÁVEK, *Plzeň a její dějepisci*, Plzeň 1959; Naděžda MORÁVKOVÁ, *Miloslav Bělohávek a Plzeňská historická škola. Cesty plzeňského odborného dějepisectví, Část I. Od počátků do roku 1965*, Plzeň 2008.

ných autoři dovozují, že Přemyslova zakládací politika na západě a jihozápadě země měla jasnou koncepci.

V knize je záslužně zohledněno českou historiografií dosud přehlížené téma vztahu města a venkova, byť místy se tak děje poněkud chaoticky (soubor šosovních vesnic se pro předhusitskou dobu chybně považuje za městské panství, u Plzně nelze hovořit o vikpildním zřízení atd.). Pro sledování předhusitské etnické struktury by bylo vhodné využít studie Sturmovy, Šmahelovy.⁶ V tradičně pojaté husitské kapitole V. Bystrického, autora nedávno vydané přehledové práce o husitství v západních Čechách,⁷ žel, postrádáme vytěžení Čornejovy Lipanské křižovatky, kde je věnována rozsáhlá pozornost obléhání Plzně v letech 1433–1434.⁸ V kapitolách o hospodářských a sociálních poměrech v pohusitské a předbělohorské Plzni je věnováno až neúměrně prostoru problematice plzeňského panství. Pro Plzeň jistě závažné téma tu poněkud vytlačuje charakteristiku sociálních poměrů a stratifikace plzeňského obyvatelstva, přestože je tato problematika dobře popsána rozbory berní knihy a berního rejstříku z let 1470 a 1522/1523. Neškodilo by též výklad poněkud více „zaldnit“ obohacením o kariéry vynikajících jedinců ať už z prostředí městské správy, farní správy (podrobnější pozornosti se jí v knize nedostává) či městských elit (třeba i v kontextu venkovských statků Anny Pabiánkové nebo rodu Stehlíků).

Za velmi přínosnou lze považovat kapitolu o průběhu válečných operací třicetileté války, jež zhodnocuje i práce dosud nedoceneného plzeňského historika Adolfa Zemana. Předchází mu exkurz o nově objeveném nejstarším plánu Plzně z roku 1620 z fondů Württemberské zemské knihovny ve Stuttgartu. Ten je ke knize připojen jako bonus na zadní předsádce formou faksimile.

Díky spolehlivým a informativně bohatým studiím Zemanovým byla v syntéze úměrně věnována pozornost i jindy mnohdy kaleidoskopicky řešenému 18. století. Jen pro doplnění by stálo za úvahu využít i práce Václava Černého,⁹ rodáka z nedalekých Štáhlav. Výkladovou část recenzovaného prvního dílu Dějin Plzně uzavírá seznam použitých pramenů a literatury a podrobné rejstříky (místní, jmenný a věcný), umožňující rychlou orientaci v knize.

Označil-li jsem vlastní strukturu výkladu za poměrně tradicionalistickou, potom grafická podoba díla se vydala cestami do určité míry netradičními. Čtenáře zaujmou vedle vkusně provedené grafické úpravy toku textu především dílčí tematická hesla, odlišená od vlastního textu a fialovou barvou vhodně doplňující problémové okruhy, které by se do výkladu jen obtížně vtěsňovaly. Rozloženy jsou ovšem velmi nerovnoměrně a na některých místech se zdá, že spíše suplují výkladový slovník obecných pojmů než dílčí momenty

6 Heribert STURM, *Die Volkstumverhältnisse in den Städten Böhmens und Mährens vor den Husitenkrieg*, Bohemia 2, 1960, s. 27–111; František ŠMAHEL, *Výsledky a výhledy výzkumu národnostní skladby českých měst od konce 13. do počátku 15. století*, in: Národnostný vývoj miest na Slovensku do roku 1918, Martin 1984, s. 239–254.

7 Vladimír BYSTRICKÝ, *Západní Čechy v husitských válkách*, České Budějovice 2013.

8 Petr ČORNEJ, *Lipanská křižovatka: Příčiny, průběh a historický význam jedné bitvy*, Praha 1993.

9 Kupř. Václav ČERNÝ, *Vzpouř proti pozemkové vrchnosti v Plzni v 18. století*, Plzeňský kraj 20, 1926, č. 69–73.

z regionálních dějin druhého největšího českého města (evidentní je to kupř. v kapitole Milana Metličky *Pravěk a raný středověk*).

První díl Dějin města Plzně představuje zásadní počín nejen pro poznání historie západočeské metropole, ale i celých západních Čech. Počín o to obdivuhodnější, že je dílem de facto půl čtvrtého roku práce. Nesnaží se o dogmatické zatlačení Bělohávkových Dějin Plzně do pozadí, nýbrž na ně tvůrčím způsobem navazuje. Svou úrovní první díl současně nastavuje vysoké nároky autorům dvou proponovaných pokračování. Lze jen doufat, že se stejným zdarem zhostí nejen minimálně prozkoumaného předbřeznového období, ale zejména obtížné interpretace etapy po roce 1948, která dosud nebyla synteticky zpracována.

Jan Lhoták

Milan HLAVAČKA – Pavel CIBULKA et alii

Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén.

Ambivalence dobových perspektiv, individuální a kolektivní strategie chudých a instrumentária řešení

Praha, Nakladatelství Historický ústav 2014, 624 s., ISBN 978-80-7286-225-2.

Je vždy sympatické, když dnešní historik tématem svého výzkumu reaguje na problémy soudobého světa, i když tím riskuje, že opustí bezpečnou půdu ryze akademických diskusí. Dnes se do zorného pole sociálních vědců začínají dostávat kořeny a dopady světové finanční krize z roku 2008, která otřásla liberálním konsenzem nastoleným po roce 1989. Sociální problémy způsobené ekonomickou krizí přinutily mnoho historiků k „navrácení se“ ke zkoumání sociálních kontroverzí v dějinách a na druhé straně koncepcí, které si kladly za úkol tyto střety neutralizovat. V kontextu české historiografie je však tento vývoj poněkud zpomalený.

Kniha, která je předmětem této recenze, si ale chce všimát právě sociálních kontroverzí a prostředků na jejich neutralizaci. Dvojice editorů z Historického ústavu Akademie věd ČR, Milan Hlavačka a Pavel Cibulka, si klade za úkol reagovat odborným výzkumem na „nynější ekonomickou a sociální krizi, včetně krize sociálního státu“ a „upozornit na modely řešení chudoby“ v dějinách. Knihu tvoří celkem dvacet osm příspěvků od dvaceti devíti autorů, z toho důvodu ji není možné pojmut jako uzavřený celek, spíše se jedná o jednotlivé případové studie, které kromě tématu chudoby či chudinství postrádají společného jmenovatele. Přesto se pokusme upozornit na nejdůležitější metodologické a tematické trajektorie, které se mohou stát inspirací pro další výzkum.

Převážná část příspěvků je zakotvena v dlouhém 19. století, přičemž většina autorů pracuje s paradigmatickým modernizace, jejíž počátek shodně spatřují v době osvícenského absolutismu, kdy se poprvé staly koncepce řešení masové chudoby předmětem politiky státního aparátu. Pro modernizaci chudinské péče spatřuje ve své studii například Milan Hlavačka jako určující procesy disciplinace a pedagogizace chudých namísto tradiční a jen zdánlivě paradoxní dvojice represe a milosrdenství. Antonie Doležalová ve svém přehledovém příspěvku proces modernizace a institucionalizace chudinské péče, jak si můžeme mezi řádky domyslet, vnímá kriticky: „Chudinství se zmocnila racionální věda, křesťanské milo-

srdenství bylo nahrazeno fiskálním počtářstvím,“ (s. 67) přičemž na následujících stranách svůj pohled ještě vyostřuje: „Naopak je jisté, že státní a státem podporovaná řešení potlačují individuální solidaritu a pomoc“ (s. 79). Tato proklamace (zde bez další argumentace či odkazu) je však nanejvýš problematická, jelikož autorka svůj výpad z říše ideologií vydává za empirický – a tedy i vědecký – fakt. Podobnou výpovědní hodnotu by měl například názor, že díky státní garanci určité životní úrovně si člověk může dovolit rozvíjet své sociální kontakty namísto vypjatého pracovního nasazení, což v důsledku rozvíjí společenskou solidaritu. Jaký by byl rozdíl ve výpovědní hodnotě těchto dvou proti sobě stojících tvrzení? Pochopitelně žádný. Již Max Weber doporučoval akademikům důsledně rozlišovat mezi empirií a vlastním hodnocením posvěceným akademickou autoritou.¹

Jako poctivější přístup se mi jeví „vyložení karet“ Pavla Kladiwy, který v příspěvku o rakouském sociálnědemokratickém novináři Maxi Winterovi otevřeně přiznává, když si vybírá mezi konfliktuálním a konsenzuálním vývojem dělnické otázky v 19. a 20. století. Jeho „stanovisko má pak blíže ke konfrontačnímu modelu a ‚třídnímu‘ náhledu na věc“ (s. 144).

Dotknutí se dělnické problematiky nás přivádí k hlubšímu prozkoumání tematických okruhů. Podtitul knihy říká, že čtenář tu nalezne dobové koncepce řešení masové chudoby „shora“ i „zdola“. Drtivá většina studií sleduje především koncepcce „shora“: tedy církevní, vědecká, soukromá (filantropické akce jedinců či dobročinných spolků), obecní, popřípadě státní „instrumentária řešení“. Velká část příspěvků je věnována chudinské péči v kontextu mikrokosmů měst a maloměst. Zde si zaslouží zmínku především Milan Řepa, který dobře spojuje práci s normativními prameny i příklady ze sociální praxe chudinské péče na Moravě v liberální éře rakouského mocnářství. Jako metodologicky zajímavým a dobře zvládnutým kompromisem pohledů „shora“ i „zdola“ se mi jeví studie Jiřího Šouši a Jiřího Štaifa, kteří pojímají sociální otázku konce 19. století jako střet legitimních zájmů a koncepcí státu, podnikatelů a dělníků.

Strategie boje proti chudobě v podobě kolektivní činnosti chudých je v knize zastoupena již méně. Model modernizace Hanse Ulricha Wehlera, zde jeho šestý bod – institucionalizaci konfliktů, si pro svou perspektivu vybral Stanislav Knob v článku o konfliktech mezi prací a kapitálem, respektive mezi dělníky, podnikateli a státem od sedmdesátých let 19. století do roku 1918. Škoda, že zrovna tato důležitá studie vyšla téměř bez poznámek a hlubšího vhledu do problematiky. Pavel Bek se věnuje dvěma na sobě nezávislým systémům pojištění dělníků, tedy podnikatelskému a dělnickému, v Rothschildově podniku Severní dráha císaře Ferdinanda. Situaci dělníků na Slovensku v turbulentních letech 1938–1948 zkoumá pak slovenský historik Miroslav Sabol.

Jiný zajímavý příklad kolektivní strategie chudých, tentokrát nekonfrontační, poskytuje Sixtus Bolom-Kotari v prosopografické studii o několika evangelických rodech v průběhu dlouhého 19. století. Jejich zbraní proti chudobě byla podle autora sociální síť rozvětvených a vzájemně propojených rodin, která bránila pádu na absolutní sociální dno.

1 Max WEBER, *Smysl „hodnotové neutrality“ v sociologických a ekonomických vědách*, in: TÝŽ, *Metodologie, sociologie a politika*, Praha 2009, s. 64–207.

Z toho důvodu – pokračuje Bolom-Kotari ve své argumentaci – moderní termín sociální slabost, který v sobě zahrnuje jak hmotnou, tak sociální chudobu člověka, pro evangelické faráře 19. století neplatí, i když žili v trvalé hmotné nouzi.

Příklady „individuální strategie chudých“ jsou zastoupeny především studii badatelů, kteří se věnují ranému novověku, kde se stále (a tato kniha to potvrzuje) jeví být dominantní paradigmatem kulturní antropologie. Zde bych vyzvedl především příspěvek Pavla Matlase, který přesvědčivě ukazuje, že pramenný důraz na sociální praxi namísto studia úzké výšece normativních pramenů umožňuje revidovat dlouho tradované „pravdy“ i moderní hyperteoretické koncepty. Matlas konkrétně polemizuje s tezí historika Roberta Jüttheho o chudinské péči raně novověkého panství jako nástroji prosazování disciplinace do každodennosti nepriviligovaných vrstev. Příklad špitálů dvou jihočeských dominií Třeboň a Hluboká nad Vltavou naopak ukazuje, že panoval velký rozpor mezi deklarovanými kritérii přijetí do špitálu (zbožnost, pracovitost) a charakteristikami osob skutečně přijatých. Největší šanci na přijetí měli ti žadatelé, kteří byli schopni alespoň zčásti své pobývání ve špitále financovat. To je také podle Matlase jeden z hlavních důvodů, proč chudinská péče nemohla na nepriviligované vrstvy působit takovou symbolickou silou.

Chudinská politika je dále v knize některými badateli nazírána z perspektivy weberianského konceptu legitimizace panství, jak můžeme sledovat například v příspěvku Ivany Madlové, která sleduje filantropickou činnost hraběte Františka Antonína Thuna na jeho děčínském panství, přičemž se plodně ptá po úloze „aristokratického paternalismu v kontextu liberalizace a modernizace společnosti“ (s. 256) a osobních motivacích šlechtice při charitativní činnosti. Proti konceptu Elke Schlenkrich, která vnímá šlechtický paternalismus jako úsilí o disciplinaci a sociální kontrolu poddaných a zachování svého privilegovaného postavení, Madlová naopak staví postavu šlechtice-filantropa. Dalším příkladem je studie právního historika Jaromíra Tauchena o legislativní pomoci chudým v protektorátu Čechy a Morava. Autor spatřuje v proklamovaných zárukách řešení masové chudoby namísto „sobeckého kapitalismu“ jednu z hlavních legitimizací protektorátního správního aparátu.

Jako negativní rys této kolektivní monografie vnímám absenci bilanční studie, která by plnila funkci svorky jednotlivých badatelských témat a perspektiv. Tím kniha porušuje pravidla žánru kolektivní monografie. Dalším tradičním nedostatkem konferenčních publikací je různá úroveň příspěvků – vedle skvělých příspěvků je naopak u některých patrné, že jsou pouhým „pel-melem“ různých jiných studií autora, někde zase úplně chybí poznámkový aparát. Pokračovat nadále v kritice tímto směrem by však bylo banální. Jako problematické vnímám rovněž lehce paternalistické vyznění knihy. Chceme-li však sociální konflikt či dokonce třídní boj vytěsnit z dějin evropské modernizace, znamená to, že nic takového neexistovalo? Neměli bychom se spíše namísto rozpačitého mlčení snažit o jejich reflektované zkoumání?

Knihy není uzavřeným celkem, jedná se spíše o velmi pestrou nabídku různých cest, jakými se může výzkum ubírat. Jedna z možných perspektiv se zdá být v dalším propojování výzkumných perspektiv normotvorné činnosti „centra“ (státu apod.) a lokální sociální praxe. Dále by historická věda mohla více propojovat pohledy objektů i subjektů řešení chudinské/sociální otázky z perspektivy jakéhosi sociálního vyjednávání či více zo-

hlednit genderový aspekt chudoby, o což se ostatně již některé příspěvky v knize snaží. Co se mi však jeví být ještě zásadnější, je proměna diskurzu o chudém v rámci dlouhého 19. století. Více badatelů v knize narazilo na proměnu, v rámci které se z „vaganta“ či „tuláka“ konce 18. století stala ke konci 19. století „osoba práce se štítící“. Jak je možné, že se práce a schopnost pracovat stala během 19. století takovou hodnotou? Může za to josefinismus svým důrazem na výchovu poddaného milujícího práci, či tu spíše hrají roli neosobní proměny socioekonomické „základny“, které v důsledku pohybují i reprezentacemi práce v kultuře?

To by však znamenalo vzkřísit v české historiografii jedno z „polozapomenutých“ paradigmat: dějiny práce, jež je s výzkumem chudoby v těsném sousedství. Tato kniha je rozhodně dobrým začátkem.

Jakub Raška

Kateřina TUČKOVÁ a kol.

Fabrika. Příběh textilních baronů z moravského Manchesteru

Brno, Moravská galerie – nakladatelství Host 2014, 224 s.,

ISBN 978-80-7027-278-7 (MG), ISBN 978-80-7491-479-9 (Host).

Výstava „Brno — moravský Manchester“ s podtitulem „250 let metropole textilního průmyslu“, konaná na přelomu let 2014 a 2015 v Moravské galerii, představuje publiku středo-evropský fenomén, kterému se přezdívalo pro vysoce kvalitní vlnářskou produkci moravský, rakouský, později československý Manchester. Ukazuje urbanistické proměny Brna související s budováním textilního průmyslu, nejdůležitější továrny a jejich majitele (Offermann, Redlich, Löw-Beer, Stiassni atd.).

U příležitosti výstavy vyšla publikace vyprávějící příběh pěti generací fabrikantského rodu Johanna Heinricha Offermanna. Ten přišel do Brna roku 1776 z Porýní spolu s dalšími evangelíky jako chudý vlnářský odborník. Zanedlouho však založil manufakturu a stal se jedním z předních představitelů „moravského Manchesteru“. Rodinná historie je branou do světa brněnské protestantské a částečně židovské podnikatelské komunity. Celý projekt má dle úvodu publikace za cíl ukázat, jak úzce souvisejí kořeny identity současného Brna s rozvojem textilnictví.

Organizátoři projektu se rozhodli zpřístupnit v podstatě neznámé téma široké veřejnosti co nejpřátelivější formou.¹ Oslovili spisovatelku (držitelku ocenění Magnesia Lite-

1 Dosavadní historická produkce čítá mj. práce František MAINUŠ, *Vlnářství a bavlnářství na Moravě a ve Slezsku v 18. století*, Praha 1960 či Bedřich ŠINDELÁŘ, *Stávka dělníků v Köffilerově manufaktuře v Brně na jaře 1786*, *Vlastivědný věstník moravský* 13, 1958, s. 15–22; nověji pak přehledové publikace Jan JANÁK (ed.), *Dějiny Moravy*, III/1. *Hospodářský rozmach Moravy 1740–1918* (= *Vlastivěda moravská, Země a lid, Nová řada*, sv. VII.), Brno 1999 a Bohumír SMUTNÝ, *Brněnští podnikatelé a jejich podniky 1764–1948. Encyklopedie podnikatelů a jejich rodin*, Brno 2012. Ze zásadních titulů, které v seznamu použité literatury chybějí, pak upozorňuji na díla Hermana Freudenbergera *Lost Momentum. Austrian Economic Development 1750s–1830s*,

ra) a vystudovanou historičku umění Kateřinu Tučkovou, která je autorkou hlavního textu, dramatického příběhu, komponovaného dle dostupných historických dokumentů. Vzhledem ke značným mezerám v pramenech autorka neklade důraz na historickou přesnost, důležitější je pro ni propojení jednotlivých postav efektní dějovou linií. „Mnohé situace jsou proto fiktivní, stejně jako většina epizodických postav“ (s. 219). Téma je natolik mnohovrstevnaté, že vyžaduje představení alespoň základního historického kontextu. Hlavní text proto doplňují encyklopedická odborná hesla, resp. medailony jednotlivých osobností a rodin. Zpracovali je autoři samotné výstavy, pracovníci Moravské galerie Andrea Březinová a Tomáš Zapletal. Texty doplňuje bohatá obrazová dokumentace, jejíž prohlížení bohužel místy ruší nekvalitní technické provedení reprodukcí.

V českém prostředí dosud ojedinělý koncept knihy na pomezí beletrie, odborné publikace, výstavního katalogu a průvodce po dnes již zaniklém textilním Brně je chvályhodný a vybízí k následování. Publikace vychází vstřícně poprvé veřejnosti po příbězích minulosti, kterou historická (akademická) věda s poukazem na nutnost zachování vědecké úrovně v minulých desetiletích až příliš často ignorovala. Za samozřejmost se považovalo, že badatelské výsledky budou srozumitelné jen nejužšímu okruhu specialistů. Situace se postupně zlepšuje, nicméně stále pocítujeme důsledky „skvělé izolace“, kdy vyklizené „popularizační pole“ zaplnili různí publicisté a autoři, kteří dokázali naslouchat společenské objednavce. Představovaná publikace se přes svoji dominantní popularizační úlohu nevzdává snahy přinášet nové poznatky, které přispějí ke komplexnímu porozumění zkoumanému tématu.

Autoři knihy zvou čtenáře k „odkrývání zaniklé kultury“, totiž kultury německo-jazyčných brněnských fabrikantů 18. až 20. století, kteří stáli za hospodářským rozmachem Moravy. Jejich činnost měla zároveň masivní společenský a kulturní přesah. Vzhledem k charakteru textu lze akceptovat dílčí nepřesnosti, je však nutno upozornit na obecnější aspekty, které mohou být zavádějící. Preferovaná německá forma psaní dobových jmen (ovšem nedůsledná a závislejší na použité podkladové literatuře – srov. s. 23, 29, 45, 53, 170, 207 aj.) navozuje dojem rehabilitace nacionalistických tezí o odvěkém germánském území, zvláště pokud ji doprovázejí výklady typu: „Městská rada i místodržitelství jsou od nepaměti v rukou Němců, významných, vzdělaných Brňanů s kapitálem ze statků nebo z podnikání“ (s. 155). V takto podaném obrazu stabilního německého města musí tisíce Čechů, kteří tam denně dojížděli do továren za prací z přilehlých předměstí, vystupovat spíše jako narušitelé. Bohužel se nepodařilo, zvláště pro starší období, plně rozkrýt přeshraniční společenské sítě a představit komunitu, která vyrůstala ze setkání jazyků, kultur a náboženských vyznání. Evangelická kultura brněnských fabrikantů je přitom doložitelným plodem takového setkávání.²

Wien – Köln – Weimar 2003 (k vazbám rodiny Offermannů zde zejména s. 154–163 a 169–172) a *The Industrialization of a Central European City. Brno and the Fine Woolen Industry in the 18th Century*, Edington 1977.

2 Srov. Sixtus BOLOM-KOTARI, *Michael Blažek – superintendent moravský a protestantská společnost pozdního osvícenství*, disertační práce, Historický ústav FF MU, Brno 2013; TÝŽ, *Každodenní život městských protestantských komunit pozdního 18. století. Brno a Nové Město na Moravě*, Documenta Pragensia 33, 2014, v tisku.

Složité téma vyžaduje dlouhodobou přípravu a širokou mezioborovou spolupráci. Z publikace však vyplývá, že ani jednoho se nepodařilo plně docílit. Konstrukce hlavní dějové linie příběhu rodiny Offermannů připomíná místy náčrt, k jehož dozrání a rozpracování do přesvědčivého tvaru by bylo žádoucí delší úsilí. Jednotlivé části historické dějové linie střídají pasáže ze současnosti, přibližující vznik výstavy. Trojici hrdinů – autorů knihy – zachycují na poradách, během hledání pramenů a exponátů, méně již při konzultacích. Zatímco části textu věnující se některým aspektům průmyslového podnikání (např. sugestivní líčení bídých životních podmínek ve fabrikách, např. na s. 67) ukazují na poučení specialistou z oboru, části, zaměřené na kulturu, společnost a náboženství podobné štěstí zřejmě nepotkalo.

Tajné společnosti, které tvořily podstatnou součást společenského života Brna konce 18. století, jsou představovány prostřednictvím svérázně zjednodušené interpretace knihy Jiřího Kroupy *Alchymie štěstí*.³ Celkové pojetí včetně „síně zasvěcené tajnému spolku (který však nebyl zdaleka tak tajný, jak by si [Karl Josef Salm] představoval)“ pro „*crème la crème* moravské smetánky“ (s. 34–35) se míjí s porozuměním jemnému „duchu salonů“. Již v samé logice vzniku může být salon (coby ztělesnění nového veřejného prostoru) jen těžko symbolem potvrzení zavedené hierarchie, což tím spíše platí pro tajné společnosti. Téma zednářských lóží se nevyčerpá ani poukazem na „kouzla a čáry“, ba ani na šlechtické předvádění. Dvě brněnské zednářské lóže netvořili „zásadní protivníci“ (jak se tvrdí s. 35). V té souvislosti nepřekvapí, že výklad zcela ignoruje roli tajného svazu iluminátů, kde přitom příslušníci popisované protestantské komunity hráli klíčovou roli.

Ještě tristnější je čtenářský dojem z uchopení náboženské problematiky. Autoři si sice povšimli, jak důležitou součástí identity brněnských fabrikantů byla jejich luteránská víra („Evangelická komunita – Odtud vítr vane!“, s. 42), nedokázali však z takového poznání vyvodit adekvátní závěry. Být evangelíkem – co je to za charakteristiku? Dozvídáme se, že Johann Heinrich Offermann pocházel ze „soukenické a evangelické“ rodiny (s. 32). Projevy protestantismu jsou dle autorů patrně totožné s jim známější vírou římskokatolickou – věřící mají obdobné svátosti (s. 98–99), dávají sloužit evangelické mše (s. 31) i zádušní mše (s. 24, 26, 82). Protestantští fabrikanti jsou podle nich přirozeně pověřiví (s. 25), naštěstí o jejich pravověrnost dbá „páter Riecke“ (s. 23), známý svým bohabojným působením (s. 45) na mládež i na členy evangelické obce.⁴ Koho by napadlo, že reformační křesťanství má svá, nikoli nepodstatná specifika? Co na tom, že osvícenec,

3 Jiří KROUPA, *Alchymie štěstí. Pozdní osvícenství a moravská společnost 1770–1810*, Brno² 2006.

4 Ponechávám ke zvážení, zda by nebylo lépe užívat zavedenou českou evangelickou terminologii – tj. např. sbor či staršovstvo místo tvarů „evangelická obec“, „představení“, „rada obce“, které svádějí k mylnému výkladu, že šlo o samosprávu jakýchsi evangelických ghet. V případě lpění na pojmu „Kirchengemeinde“ je žádoucí užít přesný překlad „*církevní* obec“. Do této pojmové pasti se chytli i autoři publikace, když tvrdí, že: „V Brně se Riecke stal pastorem a později seniorem obce“ (s. 31). Úřad seniora obce je nonsens, Riecke byl seniorem seniorátu, vyššího stupně evangelické církevní správy, který tvořilo několik sborů v jedné oblasti. Terminologie by měla brát v potaz, že církevní uspořádání v této době platilo bez ohledu na jazyk a že docházelo ke změnám pojmů v souvislosti s úpravami legislativy, především v letech 1849 a 1861.

zednář a iluminát Victor Heinrich Riecke byl ve skutečnosti podezříván naopak z ateismu, když ve svém racionalistickém pojetí bohoslužeb omezoval přijímání Večere Páně, ba dokonce i modlitbu Otčenáš?

Uvedené jednotlivosti by snad ani nestály za zmínku, pokud by autorům nezahradily cestu k položení zásadní otázky: Může protestantismus brněnských fabrikantů sloužit jako učebnicový příklad šťastně importované „náboženské ideologie“, která podnítila hospodářský rozmach Moravy? Stvrzuje brněnský příklad teze o protestantské pracovitosti, odpovědnosti a etice, výborně se doplňující s podnikatelským úspěchem? Pro pořádek je nutno zdůraznit, že jakkoliv evangelíci „na katolickou Moravu přicházeli od konce 18. století především ze západních částí Německa“ (s. 145), nebyli na „katolické Moravě“ sami. Přetrvávali zde totiž také evangelíci domácí, a to v celých oblastech, zejména na Valašsku a na Vysočině. Po vyhlášení Tolerančního patentu spojila obě skupiny celá řada důležitých svazků.⁵ Také tato skutečnost bohužel zůstala autorům publikace utajena.

Naznačené výtky nemění nic na faktu, že Moravská galerie připravila inspirativní projekt, který otevírá prostor pro další bádání. Moravský Manchester nově představila jako téma nikoliv jen úzce hospodářských, nýbrž především kulturních dějin, které může přispět k řešení naléhavých otázek civilizačního vývoje ve střední Evropě, v ideálním případě zároveň snad i inspirovat současnou podnikatelskou elitu.

Sixtus Bolom-Kotari

Milan VOJÁČEK (ed.)

Na velkostatku F. L. Riegra, vůdce národa. Edice Pamětní knihy Malče

Praha, Národní archiv 2014, 304 s., ISBN 978-80-7469-022-8.

Milan Vojáček, editor monumentálních dvoudílných „Zápisků Marie Červinkové Riegrové“ (edice je zatím dovedena do roku 1886), autor několika vědeckých studií a publikací týkajících se riegrovské „dynastie“, vydal pod názvem „Na velkostatku F. L. Riegra, vůdce národa“ pozoruhodný pramen. Autorem editovaného dokumentu, resp. dokumentů je zeť Františka Ladislava Riegra, manžel jeho nejstarší dcery Marie, hospodářský správce a pozapomenutý literát Václav Červinka (1844–1929). Spravoval velkostatek Maleč, jenž Rieger a jeho manželka Marie, rozená Palacká, koupili v roce 1862. V Riegrových službách Červinka strávil více než třicet let, sňatkem s jeho dcerou vstoupil do politikovy rodiny. Maleč zůstala v jejím majetku do padesátých let 20. století, kdy byl statek zkonfiskován. V devadesátých letech ho v rámci restitucí získala rodina zpět. Vlastníkem editovaného dokumentu je v současné době Václav Macháček-Rieger.

Milan Vojáček začal edici úvodem mapujícím životní osudy Václava Červinky a jeho blízkých. Jde o první vědeckou a ucelenou biografii autora pamětní knihy, zčásti

5 Srov. např. Jan KARAFIÁT, *Paměti spisovatele Broučků I*, Praha 1919; Arthur POSEWITZ, *Sophie Karafiat, geb. Riecke. Erinnerungen an unsere Grossmutter*, Igló 1913; Karl RIECKE, *Meine Voreltern*, Stuttgart 1896.

založenou na vlastních Červinkových vzpomínkách, kriticky interpretovaných a konfrontovaných s dalšími archivními i vydanými prameny. Objevná je rekonstrukce osudu Červinkových sourozenců, z nichž zůstala v širším historickém povědomí jen jeho sestra Marie, a to díky sňatku s Bohušem, synem F. L. Riegra. Editor zachycuje složitou ekonomickou a personální situaci velkostatku v době Červinkova příchodu, jeho aktivní postoj k těmto potížím, jeho osobní život i rozpad jeho manželství. Všimá si reformy velkostatku i Červinkova společenského angažmá. Po Riegrově smrti v roce 1903 dochází k propachtování Malče, k odchodu jejího správce nejprve do Štěpánova, pak do Rochňovsi a Chotěboře.

Vojáček se věnuje rovněž zhodnocení Červinkovy literární činnosti, která zůstala poněkud ve stínu beletristických a dalších publikačních počínů jeho ženy. Červinka se v mládí chtěl stát spisovatelem, skladatelem nebo malířem, měl nepřehlédnutelně literární a umělecké sklony, psal básně, komponoval hudbu (mj. složil scénickou hudbu k Stroupežnického hře *Naši furianti*). Pod jménem svým či pseudonymem Renuš vydal několik povídek a román. Pro historika jsou cenné především jeho vzpomínkové práce, jichž už několik badatelů využilo jako prameny pro biografie F. L. Riegra nebo Emanuela Engla, a historická studie o vývoji českého velkostatku, otištěná v *Osvětě* roku 1907. Červinkova publicistická činnost je zmapována přehledně a podrobně, třebaže editor přiznává, že četba jeho poněkud grafomanského díla byla „místy mírně mučivá“ (s. 29).

Stěžejní partie vědecké části edice je věnována vzniku, genezi a obsahu *Pamětní knihy Malče*, rukopisu o 268 stranách, který Červinka zhotovil mezi 27. listopadem 1879 a 17. únorem 1881. Editor charakterizuje jednotlivé oddíly knihy, všimá si podílu Červinkova spolupracovníka Josefa Sauera a události pomocí poznámkového aparátu kontextualizuje, případně uvádí na pravou míru. Pamětní kniha Malče začíná retrospektivou událostí před koupí velkostatku manželi Riegrovými. Zachycuje dění v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století. V jednotlivých částech je sepsán vývoj samotné Malče (Velkostatek Maleč) a dalších částí velkostatku (Ujezd Libický, Památky o Předboři a Hranicích, Památky o Vísce, Památky o Rušínově, Památky o Modletíně). Precizní je Červinkova topografická charakteristika lokality (Poloha, Vodstvo, Po[d]nebí, Květena, Živěna), včetně jednotlivých odvětví malečského hospodářství (Vozba a obchod, Průmysl, Stavení, Závazky a práva, Hospodářství lesní, Plocha celého majetku malečského, Obyvatelstvo). Kniha je tak mimořádně výmluvným pramenem k dějinám zemědělství a zemědělského podnikání nejen ve druhé polovině 19. století.

Na Pamětní knihu Malče navazuje edice Červinkových kronikářských zápisů (*Zápisky o pamětihodnějších událostech na Malečsku v době novější i s připojením důležitějších zpráv hospodářských, pověstí sebraných, neb jiných zajímavějších vypravování*), které se týkají let 1840–1905(–1929). Události jsou řazeny více méně chronologicky a je k nim přiřazena stať *Lihovar v Předboři*. Záznamy vedl Červinka od roku 1881 a zahrnul do nich stručný návrat do čtyřicátých let 19. století, včetně zachycení průběhu revoluce 1848 na Malči. Zvýšenou pozornost věnoval autor také prusko-rakouské válce; známý konflikt F. L. Riegra s pruskými vojáky při cestě z Malče do Prahy v červenci roku 1866 líčí Červinka podle zápisů své budoucí manželky Marie, které bylo v době prusko-ra-

kouské války necelých dvanáct let. Už tehdy si psala deník; ten využívá Červinka i na jiných místech.

Přes Červinkův nesporný zájem o události charakteru politického (např. zasedání sněmu a říšské rady), kulturního (otevření Národního divadla, divadelní vlaky vypravované z venkova do Prahy aj.) a společenského (návštěva amerických Čechů na Malči v červenci roku 1887, návštěvy literátů a politiků: strana 148 „Pamětní knihy Malče“ byla vyhrazena pamětním zápisům hostů), přes reflexi činů F. L. Riegra a událostí spojených se životem jeho rodiny, je i v těchto zápisích věnována zvýšená pozornost hospodaření na Malči. Autor se zabývá pěstováním zemědělských plodin, sklizněmi, zaváděním výroby nových produktů (např. sýra), problémy malečského cukrovaru a lihovaru. Cenné jsou zprávy o počasí, o jeho výkyvech, o deštích a povodních. Navzdory své racionalitě a exaktnosti žije Červinka-hospodář cyklicky plynoucí čas, jenž mu ubíhá od prvních osiv přes sklizeň sena, žně, od sklizně okopanin k podzimním honům. Z dění mimo Maleč budí pozornost čtenáře detailní zachycení poslední cesty F. L. Riegra do Paříže na světovou výstavu v roce 1900. Červinka, který ho doprovázel, popisuje itinerář, zmiňuje navštívené památky a jiné pozoruhodnosti, Riegrovy návštěvy a kontakty – a opět nezapomíná na zachycení panujícího počasí. Pak se zápisky stávají stále stručnější, je z nich zřetelná Červinkova únava a pesimismus – teprve osudy velkostatku po Riegrově smrti v roce 1903 ožívují opět jeho elokvenci.

Edice přináší v podstatě celý text *in extenso*; editor měl k dispozici přepis, který zhotovil historik Karel Kučera a jenž je uložen v jeho pozůstalosti v Archivu Národního muzea, vyšel však z Červinkova rukopisného originálu. Poradil si s některými obtížnostmi textu, zachoval originální členění textu, ba i autorův styl, s respektem k současnému jazykovému úzu. Byl si vědom, že zpracovává ojedinělý a zajímavý pramen, spojující minimálně dvě základní témata historického výzkumu: podle něj dokument v první řadě „přináší podrobné informace týkající se způsobu hospodaření na velkostatku v tehdejší době, dokumentuje konkrétní situace, jež se odehrávaly na velkostatku, ale také v regionu Malče. [...] Zrcadlí nejen hospodářský, ale i společenský a politický vývoj. V druhém plánu Pamětní kniha Malče ukazuje z jiné perspektivy osobnost a rodinu F. L. Riegra...“ (s. 7–8). S uvedenou charakteristikou nelze než souhlasit. Kniha navíc zaujme precizní editorskou prací, ať již kompletním a podrobným komentářem, pečlivě zpracovaným poznámkovým aparátem či rejstříkem osob (zde je možné vznést malou výtku: čtenář by přivítal také zařazení jmen figurujících ve vědeckém úvodu k edici). Vcelku je recenzovaná kniha vpravdě přínosným počinem, který nesporně přivítá badatel zaměřený na 19. století, ať na hospodářské, sociální nebo kulturní dějiny.

Milena Lenderová

Šárka KOUKALOVÁ (ed.)

Letní rezidence Pražanů. Dobřichovice a vilová architektura 19. a 20. století

Praha, Národní památkový ústav – Územní odborné pracoviště středních Čech 2014, 445 s., ISBN 978-80-865-16-72-2.

V poslední době se objevila téměř nepřehledná záplava prací věnujících se z toho či onoho zorného úhlu moderní architektuře. Mezi nimi již existuje i úctyhodná řada publikací sledujících specifické téma – vývoj vilové architektury. Okamžitě se např. vybaví tituly dnes již věhlasné ediční řady „Slavné vily“ vydávané nakladatelstvím Foibos ve spolupráci s Národním památkovým ústavem. Přímoú návaznost na tuto řadu ostatně připomíná i přítomná práce o letní rezidenci Pražanů v Dobřichovicích. Na první pohled je patrné, že jde ve srovnání s uvedenou řadou o výrazný badatelský posun. Především soustředění na jednu lokalitu (villegiaturu) umožnilo autorskému kolektivu ponořit se do hloubky zvoleného tématu a ukázat specifika vývojových etap vilové architektury, ale zároveň tento přístup umožnil formulovat řadu historicko-sociologických i sociologických postřehů o fungování a významu lokalit tohoto typu.

Dobřichovice, dříve vesnice, dnes nevelké město nedaleko Prahy na železniční trati do Plzně, se vyznačuje mimořádnou koncentrací vilové architektury (jak se uvádí, jde o největší koncentraci villegiatur v dnešním Středočeském kraji). Atraktivní krajina snadno komunikačně dostupná z metropole se již od druhé poloviny 19. století stala oblastí lákající příslušníky zámožnějších středních vrstev z řad pražských měšťanů, politiků, vyšších úředníků či jednotlivců z tzv. svobodných povolání, kteří se do těchto oblíbených míst rádi vraceli a vytvářeli si zde pro sebe a své rodiny příjemné podmínky pro delší (letní) pobyt mimo město. Postupně tak na pravém břehu řeky Berounky v místní části Brunšov vznikla vilová čtvrť, vytvářená souborem architektonicky kvalitních staveb vilového typu, vykazující zároveň určité urbanistické hodnoty a respektující okolní přírodní prostředí.

Autorky celkem padesáti pěti medailonů jednotlivých staveb, Šárka Koukalová a Eva Novotná, podaly podrobný stavební popis sledovaných objektů, připomenuly jejich proměny v čase, zasazení do lokality a do krajiny i zhodnocení z hlediska památkářského, především ale s neuvěřitelnou péčí a precizností shromáždily dostupné údaje o jejich majitelích, autorech architektonických návrhů i jejich konkrétních realizátorech. Popis staveb i celé lokality je citlivě zasazen do kontextu vývoje světové architektury, ale také do kontextu modernizace české společnosti.

Z pohledu obecné historiografie však má publikace ještě širší poznávací hodnotu. Zejména úvodní stať Šárky Koukalové, která sledovala vývoj lokality, i strukturu a chování jejích obyvatel, ukazuje postupný proces vzniku specifického společenství lidí propojených vzájemnými vazbami příbuzenskými či profesními a namnoze i společnými kulturními zájmy, což byl předpoklad rozvíjení určitých společenských, resp. kulturních aktivit, jejichž výsledky sloužily sice v prvé řadě k trávení volného času členů komunity (vybudování tenisových kurtů, vodárny, založení a činnost tzv. okrašlovacího spolku, projekt urbanistického řešení sídla aj.), ale přispívaly i k obohacení života obce, v jejímž katastru vilová čtvrť existovala. K stmelení komunity přispívalo, že šlo o společnost výhradně českou, což znamenalo, že se zde neobjevovaly prvky nacionálního soutěžení ani nacionální nevráživosti.

Alespoň pro ilustraci uvedme několik jmen majitelů zdejších vil, případně i jejich náštevníků. Valná část z nich měla domovské právo přímo na Novém, či Starém Městě pražském nebo na Královských Vinohradech. V počátcích patřil k neaktivnějším obyvatelům Brunšova advokát Miroslav Krajník, poslanec českého sněmu, činný v řadě hospodářských i společenských institucí. Sám sem přivedl několik dalších stavebníků, většinou právníků. K nejvýznamnějším z letních hostů v první etapě existence sídliště patřil profesor právnické fakulty a rektor pražské univerzity, člen Panské sněmovny vídeňské říšské rady Antonín Randa, vedle něj významný předák mladočeské strany, poslanec zemského sněmu a říšské rady Josef Herold. V Dobřichovicích pobývali i dva významní vůdci České obce sokolské Josef Scheiner a Jindřich Vaníček, pozdější pražský primátor Otakar Klapka a řada prominentních pražských lékařů, rádi zde pobývali spisovatelé F. X. Šalda a F. X. Svoboda, nakladatel Josef Laichter, operní pěvec Bohumil Benoni, nebo hudební skladatel Josef Bohuslav Foerster, architekt Karel Honzík a řada dalších. K nejvýznamnějším osobnostem zřejmě patřil francouzský generál Maurice Pellé, náčelník generálního štábu Československé armády v počátcích první republiky.

I když jsme se soustředili na širší historický záběr publikace, nelze se nezmínit o dalších jejích vysoce odborně pojednaných částech. Samostatná kapitola je věnována místu letoviska v dějinách české architektury (Vladimír Czumalo), stejně jako problematice územního plánování v obci (Jaroslav Šulc) a zahradní architektuře dobřichovické villegiatury (Stanislav Svoboda). Editorka neváhala zařadit do publikace i stať o osudech domů a jejich vlastníků po roce 1945 (Václav Kratochvíl). Pozoruhodným doplněním jsou rozhovory s několika potomky významných majitelů. Největší část publikace zabírá katalog staveb, který obsahuje detailní popis jednotlivých vil, ony již zmíněné medailony. Způsob jejich zpracování si vyžádal nezměrnou péči a profesionalitu při analýze a využití roztráštěného archivního materiálu a vyhodnocení literatury. Publikace je doprovázena plány, schémata i fotografiemi pojednanými citlivým přístupem k objektům i prostoru (Martin Chum, Mirek Pásek, Ondřej Příbyl). To vše vytváří spolu s textovými pasážemi jednotný celek, který usnadňuje vytvořit si představu o místě a jeho uměleckých a společenských hodnotách. Je třeba doufat, že Národní památkový ústav bude pokračovat v podpoře takto pojaté vědecké práce.

Josef Harna

Jaroslav ŠEBEK

Papežové moderního věku. Vatikán od Pia IX. po Františka a jeho vztah k českým zemím
Řitka, Nakladatelství ČAS 2014, 234 s., ISBN 978-80-7475-060-1.

Postavení Říma v celém okruhu západní civilizace je výjimečné už dvě a půl tisíciletí. Nejen pro jeho podíl na utváření Evropy a Středomoří ve starověku, nejen pro centrální postavení papežství v oblasti západního křesťanstva ve středověku a novověku, ale také pro mimořádnou koncentraci výzkumu v humanitních vědách v současnosti.¹ Mezinárodní unie archeo-

1 Podrobně o tomto vědeckém centru a jeho tradici pojednává Paolo VIAN (ed.), *Speculum mundi. Roma centro internazionale di ricerche umanistiche*, Roma 1993; do české literatury vnesli toto

logických, historických a uměnovědných ústavů v Římě představuje unikátní soustředění vědeckých sil z prostoru střední a západní Evropy a severní Ameriky, jaké nemá nikde jinde obdoby. Jedním z členů této unie se stal Český historický ústav v Římě, který kolem sebe soustřeďuje bádání ve vatikánských a italských archivech a knihovnách. Podobně jako ostatní zahraniční ústavy a akademie se sídlem v Římě, také český ústav začíná postupně měnit své těžiště. Jestliže v roce 1837 tamní činnost českých badatelů začínala a donedávna se udržovala především jako výzkum pramenů ke středověku a počátku novověku, pak v posledních letech se stala jeho rovnocennou součástí problematika 19. a 20. století.²

Přispívá k tomu nejen postupné zpřístupňování archivních fondů vzniklých v moderní době, ale také obecné tematické zaměření evropské i české historiografie. Odstranění nadměrné ideologické zátěže a stereotypů, které ještě před čtvrtstoletím výrazně zamlžovaly pohled na soudobé dějiny, otevřelo cestu k postupnému prosazování vědecky nezávislého studia církevních a náboženských dějin 20. století. Nejde už jen o dílčí sondy do pramenů, ale také o syntetické pokusy, které interpretují dějiny katolické církve a jejího centra – papežství – v širších souvislostech politických, ideových a sociálních. Významným krokem na této cestě se nyní stala práce Jaroslava Šebka, vědeckého pracovníka Historického ústavu Akademie věd ČR, který se soustavně zabývá moderními církevními a politickými dějinami se zvláštním zaměřením na české země, německý prostor a Vatikán.

Svou knihu rozdělil Jaroslav Šebek – kromě stručné předmluvy a soupisu pramenů a literatury – do jedenácti kapitol, jež vypadají na první pohled velice tradicionalisticky. Jsou totiž pojmenovány podle jednotlivých po sobě jdoucích papežů a navozují dojem jakéhosi biograficko-personalistického přístupu. Jejich vnitřní skladba je však mnohem náročnější, neboť autor pojal jednotlivé papeže jako určité typy osobností a zároveň specifických reagensů na měnící se vnější podmínky. Zachoval si dostatečný kritický nadhled a schopnost vidět papeže nikoli jako nedotknutelné „svaté otce“, ale naopak jako jedince s rozdílnou povahovou a intelektuální výbavou, jako lidi permanentně vystavené tlakům okolí a reagující mnohdy způsobem naprosto neadekvátním situaci. Navíc připojil podkapitoly věnované mikrosondám do vztahů mezi papežstvím a českými zeměmi. V této souvislosti nejsou Čechy a Morava primárně důležité pro svůj národnostní charakter, nýbrž proto, že umožňují v detailu vystihnout vztah centra katolické církve k prostoru, který se od 15. století až do současnosti vymyká standardu evropských států svým velmi časným odklonem od obecné církve a řadou konfliktů s papežským universalismem, v moderní době pak vysokou mírou sekularizace veřejného i soukromého života.

Tomuto specifickému jevu je samozřejmě věnována rozsáhlá literatura jak na české straně, tak i ve velkých dějinách papežství. Také tam se novodobá historiografie stávala nástrojem boje proti české „odchylce“, jak názorně dokládá Schmidlinova polooficiální histo-

téma Jiří PEŠEK – Lucie FILIPOVÁ a kol., *Věda a politika. Německé společenskovědní ústavy v zahraničí (1880–2010)*, Praha 2013, zvláště s. 53–97.

2 Nejnověji Jaroslav PÁNEK, *I primi venti anni dell'Istituto Storico Ceco di Roma: L'eredità di 177 anni di ricerca storica ceca negli archivi vaticani e italiani*, Bollettino dell'Istituto Storico Ceco di Roma 9, 2014, s. 13–34.

rie papežství a jeho vztahu ke střední Evropě.³ Po II. vatikánském koncilu, po radikálních změnách, jež přinesl pád komunismu, a také po epochálním lateránském symposiu o Janu Husovi (1999) se situace zásadně proměnila. V nových podmínkách mohl vyjít syntetizující pohled F. X. Halase na fenomén papežství a papežského státu, který spojil znalosti českého církevního historika se zkušenostmi diplomata,⁴ a o téma papežství se začala intenzivně zajímat střední a mladší generace českých historiků. Mezi badateli o moderních dějinách zaujal čelné postavení právě Jaroslav Šebek, pro jehož výzkum je charakteristický srovnávací přístup v česko-německo-vatikánském trojúhelníku, příležitostně obohacený zřetelem k jižní a západní Evropě, především k Itálii a Francii. V takto vymezeném prostoru se utváří jeho interpretace papežství a dějinné role jednotlivých pontifiků. Autor při tom vychází ze sond do církevních a diplomatických archivů českých, německých a vatikánských, stejně jako z rozsáhlé mezinárodní literatury, z níž výběr podává v závěrečné bibliografii. Nespokojuje se pouze z úředními prameny a historiografií, případně publicistikou, ale bere v úvahu také mediální obraz některých papežů v beletrii, divadelní a filmové tvorbě a tuto umělecky ztvárněnou podobu konfrontuje s vlastním výkladem, sahajícím zhruba od poloviny 19. století do současnosti.

Pro Šebkův kritický přístup je příznačná už charakteristika Pia IX. (1846–1878), zprvu poměrně liberálního člověka, ale postupem doby stále zatvrzelejšího konzervativce, který vzdalil katolickou církev modernímu světu prosazením iracionálních představ, zvláště dogmatu o neomylnosti papeže. Autor v této souvislosti nepominul ani metahistorické důsledky církevní politiky Pia IX., když připomněl jeho kontroverzní blahorečení roku 2000. Do protikladu k němu postavil Šebek reformního papeže Lva XIII. (1878–1903), jehož si všichni historici cení především proto, že roku 1881 umožnil zpřístupnění Vatikánského tajného archivu. Autorovým záměrem však bylo nastínit cesty tohoto pontifika ke sblížení katolické církve s industriální společností především v kulturní a sociální oblasti. Pozoruhodný je Šebkův výklad o snahách tohoto papeže zmírnit rostoucí napětí mezi církví a nacionalismem, a to jak ve velkém formátu (v konfliktu s německým hnutím „Los von Rom“), tak i v menších poměrech českých zemí, resp. v konfliktu české většiny s privilegovanou německou menšinou (mj. důrazem na cyrilometodějskou tradici). Zde Šebek díky své detailní znalosti poměrů v prostředí českých Němců přispěl k narušení stereotypní představy o trvalém sepětí habsburského trůnu s oltářem a ukázal, že právě čeští Němci, inklinující k velkoněmeckému pojetí luterství, měli na přelomu 19. a 20. století výhrady k papežství, jež podle jejich mínění podporovalo slavizaci českých zemí.

Neméně zaujme charakteristika Pia X. (1903–1914), jeho extrémního konzervatismu a boje proti všem proudům v církvi a společnosti, které se mu jevily jako modernistické

3 Josef SCHMIDLIN, *Papstgeschichte der neuesten Zeit*, I–IV, München 1933–1939. K české problematice zvláště J. SCHMIDLIN, *Papstgeschichte*, III, München 1936, s. 284–290; IV, München 1939, s. 132–134.

4 František X. HALAS, *Fenomén Vatikán. Idea, dějiny a současnost papežství. Diplomacie Svätého stolce. České země a Vatikán*, Brno 2004; 2. rozšířené vydání: Brno 2013 (rozsáhlý oddíl „České země a Vatikán“ [ve 2. vydání s. 529–730] je kromě stručného exkursu do 19. století věnován vývoji v letech 1914–2013).

narušení církevních dogmat. Právě na českém (ale také na obecně známějším francouzském) příkladě autor ukazuje, jak divergentní vývoj katolické církve na jedné straně a euro-americké civilizace nastupujícího 20. století na straně druhé přispívaly k ideovému vyprazdňování katolicismu a k tehdy ještě skryté sekularizaci evropské společnosti. Důsledky se paradoxně dostavily až za pontifikátu Benedikta XV. (1914–1922), diplomata marně usilujícího o zastavení první světové války, kdy se naplnil jím předpokládaný hluboký ořes základních hodnot Západu. Charakteristika Pia XI. (1922–1939) je dána nejen Lateránskými smlouvami o mezinárodně právním ustavení vatikánského státu, ale také rozbořem encykliky *Quadragesimo anno* (1931), souvislostmi mezi papežským a fašistickým pojetím novodobého stavovského zřízení, a střety papežství s totalitními ideologiemi 20. století. Šebek naznačuje problematičnost papežových snah o dohodu s Mussolinim a mylný předpoklad o možnosti obnovení společenského řádu a discipliny při využití autoritativních stránek fašistického režimu. V kontrastu s tím ukazuje, jak se od počátku 30. let měnil postoj kurie k totalitním režimům; Pia XI. sice pokládá za ideového odpůrce fašismu a nacismu, ale připouští, že jeho kompromisní politika přispěla k legitimizaci těchto režimů. Autor přesvědčivě dokládá, že se papežská politika pod vlivem antikomunismu, ale také ve snaze uchránit postavení katolíků proti nastupujícím levicovým režimům v Mexiku a Španělsku, dostávala ve 30. letech do slepé uličky. Část kardinálského sboru a episkopátu byla ochotna spolupracovat s pravicovými totalitními režimy, takže papeži zbývala jen slova encyklik a symbolická gesta, aby udržel odstup kurie od spojenectví s fašismem a nacismem.

Velice komplikované postavení Vatikánu v období mezi oběma světovými válkami vystihl autor v kapitole pojednávající o vztazích papežství a českých zemí za pontifikátu Pia XI. Mohl se zde opírat o detailní výzkum ve vatikánských archivních fondech a také o vlastní důkladné zpracování tohoto tématu v několika monografiích a v řadě studií.⁵ Osvětлил, jak se v malém prostoru střední Evropy koncentrovaly nerealizovatelné kuriální ambice na politicko-ideové usměrnění nových států (konflikty kolem oficiálních oslav „heretika“ Jana Husa roku 1925, kolem rezignace pražského arcibiskupa Františka Kordače roku 1931 či kolem podpory slovenských autonomistů), ale zároveň jak působila mezinárodní autorita papežského stolce, kterou respektovala i československá vláda. Jakkoli byla podstatná část českých mocenských elit orientována spíše v protestantském či zednářském než v katolickém duchu, nacházela společnou řeč s Vatikánem, který přistoupil na *modus vivendi*, podpořil demokratické proudy v české politice proti extrémnímu německému i českému nacionalismu a nesouhlasil ani s faktickou likvidací Československa v důsledku mnichovské dohody. Zásluhou Šebkova výzkumu a jeho syntetického shrnutí získává meziná-

5 Jaroslav ŠEBEK, *Mezi křížem a národem. Politické prostředí sudetoněmeckého katolicismu v meziválečném Československu*, Brno 2006; TÝŽ, *Sudetendeutscher Katholizismus auf dem Kreuzweg. Politische Aktivitäten der sudetendeutschen Katholiken in der Ersten Tschechoslowakischen Republik in den 30er Jahren*, Berlin-Münster 2010; Michal PEHR – Jaroslav ŠEBEK, *Československo a Svätý stolec. Od nepřátelství ke spolupráci (1918–1928)*, I. Úvodní studie, Praha 2012; Pavel HELAN – Jaroslav ŠEBEK (edd.), *Československo a Svätý stolec*, II/1. Kongregace pro mimořádné církevní záležitosti (1919–1925). Výběrová edice dokumentů, Praha 2013.

rodní politika papežství dvacátých a třicátých let 20. století jasnější kontury nejen v detailech, ale i ve vystižení svých podstatných stránek.

S nadhledem pojednává Šebek rovněž o mimořádně kontroverzním papeži Piu XII. (1939–1958). Po shrnutí hlavních výhrad ze strany kritiků a obhájců tohoto pontifika podává vlastní obraz, který se nepokouší o rehabilitaci, nýbrž o interpretaci jednání zkušeného a nadmíru opatrného introvertního diplomata. Snahu Pia XII. udržet zbytky univerzálního vlivu kurie na světové dění v době rozvratu a hrůz druhé světové války i prvního poválečného desetiletí osvětluje jeho osobními zážitky a hlubokým odporem proti levicovým proudům; zároveň dokládá, že papež sice zachovával vnějškovou neutralitu ve vztahu k nacistickému barbarství, ale neváhal se otevřeně vyhraňovat vůči bolševickým zločinům. Aniž by skrýval špatnou pověst tohoto papeže, uvádí i pozitivní stránky skryté diplomacie Pia XII., která umožnila záchranu statisíců perzekvovaných židů a antifašistů.

Krátký pontifikát Jana XXIII. (1958–1963) pokládá autor – ve shodě s mezinárodní historiografií a převládajícím obecným míněním – za dobu přelomu, v níž katolická církev setřásla neudržitelně zatuhlé břemeno minulosti, pootevřela si cestu k porozumění modernímu světu a započala dialog s ním. Kromě vlastní reformy začalo papežství nastolovat obecně lidská témata, zejména sblížení křesťanů bez ohledu na konfesi, vstřícnost k judaismu a obranu míru, vážně ohroženého nukleárním zbrojením. Šebek připouští, že taktické ústupky vůči komunistickému světu se mohly jevit – zejména v protikladu k politice předchozích papežů – jako projev naivity a že byly ze strany sovětského bloku zneužívány, podstatný však byl zásadní obrat vyjádřený II. vatikánským koncilem. Ten ovšem dovedl k poměrně úspěšnému – byť také z konzervativního i radikálně liberálního tábora zpochybňovanému – závěru teprve Pavel VI. (1963–1978). Šebek ho představuje jako papeže, který se symbolicky vzdal světské moci, ale který dokázal využívat autority svého úřadu k tomu, aby lavírováním mezi krajními názorovými křídly dosáhl konsensu nad základními závěry koncilu. „Církev se přestala chovat jako obležená pevnost“ a „začala se otvírat světu“ (s. 138). Třebaže nejspornější témata (celibát, kontrola porodnosti) byla zatlačena do pozadí, prosadily se ideje ekumenismu a náboženské svobody. Zde by bylo namístě, kdyby autor dodal, že se tak stalo zhruba půl tisíciletí poté, co k těmto metám směřoval společenský vývoj pohusitských Čech, ke škodě evropské civilizace potlačený také mocenskými intervencemi pozdně středověkého papežství.

Stručný medailon Jana Pavla I. (1978) je vzhledem k epizodické době jeho pontifikátu věnován především shrnutí spekulací o příčinách jeho náhlé smrti a o neprůhledné problematice církevního bankovnictví. V případě Jana Pavla II. (1978–2005), stejně jako dvou dalších papežů – Benedikta XVI. (2005–2013) a Františka (od 2013), je již ve výkladu zřetelně patrný příliš malý odstup od popisovaných událostí. Na malém prostoru je ostatně nesnadné povědět něco nového, uvázíme-li záplavu literatury, jež k této tematice každoročně vychází. Výklad se nutně mění v komentovanou kroniku událostí, přesto však ani zde nechybí náměty k uvažování nad dlouhodobými proměnami papežství v moderní době. Stačí uvést kontrast mezi úspěšností politiky Jana Pavla II. v době systematického rozkládání komunismu, a malým ohlasem jeho morálně politických výzev z období následujícího po pádu bipolárního světového systému. Ani při nezbytné stručnosti podání autor nepomíjí aktuální problémy

papežství, nezakrývá omyly jednotlivých papežů, ani rozpory, jež vyvolala jejich rozhodnutí, či skandály v prostředí duchovenstva. Kritiku však podává s vyváženým nadhledem, který je dobrým východiskem k příštímu ucelenějšímu historickému hodnocení.

Kniha Jaroslava Šebka vystihuje dynamiku vývoje papežství, v němž se střídaly osobnosti konzervativního a poněkud liberálnějšího směřování nebo alespoň širšího mezinárodního rozhledu a jistých diplomatických schopností. Zachycuje půldruhé století nejnovějších dějin církve jako drama, které proměnilo papežství a katolickou církev ze zatuhlé a od života odtržené instituce, popírající společenský vývoj a úporně se bránící kontaktu s modernizací, do podoby, která si sice uchovává řadu konzervativních prvků, ale přesto se nově integrovala do moderní společnosti s tím, že se otevřela novým idejím, včetně ochrany lidských práv a náboženské svobody, zmocnila se mediálních nástrojů a využila nových komunikačních možností. Od uzavřenosti do sebe sama se za Jana Pavla II. změnila v instituci schopnou vyzývat mocné tohoto světa, aby otevřeli politické a ekonomické systémy způsobem, který by umožnil důstojnější život lidstva. Papežství, které ztratilo reálnou moc, si vybudovalo nepřehlédnutelnou autoritu univerzálního dosahu a prokázalo právo na existenci i ve třetím tisíciletí.

Plynulé zvládnutí tematiky od 19. století až do roku vydání knihy je velmi nesnadným úkolem. V textu se to projevuje tím, že prohloubený pohled historika se uplatňuje zhruba do 60. let 20. století, což je dáno lepší dostupností primárních pramenů, kdežto později má Šebkův výklad spíše popisný než analytický charakter. Přesto z celku díla jasně vyplývá základní autorova teze, že vývoj papežství v moderní době byl cestou od okázalého monarchismu k pastýřské podobě duchovního vedení věřících. Publikace neopomíjí ani mimoevropský dosah papežského působení, zejména po vydání encykliky *Maximum illud* (1919), a přebudování celého systému misijní činnosti, která se od služby koloniálním zájmům mocností postupně posouvala k většímu ohledu církve k národním kulturám a respektování zvyků původních obyvatel Ameriky, Asie a Afriky.

Kniha odráží bohaté publicistické zkušenosti Jaroslava Šebka. Je sice založena na pramenném výzkumu a na rozsáhlé znalosti historiografie, ale zároveň je podána způsobem přehledným a velice čtivým. Obohacuje historiky novými poznatky a úvahami, ale současně podává syntetický nástin problematiky způsobem přístupným široké kulturní veřejnosti. Splňuje tím základní nároky kladené na dobrou historiografii – obsahem je vědecky spolehlivá, formou se řadí ke kvalitní literatuře.

Jaroslav Pánek

Michaela KIPP

„Großreinemachen im Osten“

Feindbilder in deutschen Feldpostbriefen im Zweiten Weltkrieg

Frankfurt-New York, Campus Verlag 2014, 496 s., ISBN 978-3-593-50095-9.

Vojenská historička Michaela Kipp se v disertační práci, obhájené na bielefeldské univerzitě, zaměřuje na obraz nepřítele podávaný v dopisech vojáků a důstojníků Wehrmachtu z východní fronty během druhé světové války. Jejím cílem je rekonstruovat na základě těchto

pramenů „psychosociální podmínky masového násilného jednání“ příslušníků řadového vojska. Jde o případovou studii k ideálu čistoty v rámci sebeidentifikace příslušníků Wehrmachtu. Tento ideál hrál zásadní roli při autostylizaci Wehrmachtu jako „čistého“ vojska v protikladu k nepříteli za války a k SS v poválečném období.

Na německou polní poštu jako na významný pramen k dějinám německé společnosti i ozbrojených sil za války se v uplynulých letech zaměřilo několik historiků.¹ Autorka k výsledkům dosavadního bádání přispívá zaměřením na dějiny mentalit. Tato perspektiva je podle ní vhodnější k pochopení společenských předpokladů zločinů Wehrmachtu než málo pružný antropologický přístup, vyzdvihující stálost, nebo přílišný důraz na vliv krátkodobé indoktrinace příslušníků Wehrmachtu nacistickým režimem, jako je tomu u Omera Bartova.²

Jako na klíčové problémy při práci s tímto typem pramenů poukazuje autorka jak na množství dochovaných německých dopisů polní pošty z let 1939–45, tak na jejich omezenou reprezentativnost: v archivech je podle ní dochováno „dva až pět milionů“ (!) z původních 33 miliard těchto dopisů. M. Kipp ve své studii vychází ze sérií dopisů mezi důstojníky i řadovými vojáky z různého sociálního prostředí na jedné straně a jejich blízkými na straně druhé. S cílem zvýšit reprezentativnost a omezit vliv náhody přitom autorka pracuje zásadně se sériemi, v nichž se sledovaná témata – tedy zejména obrazy „cizího“ a „nepřátelského“ – objevují opakovaně. Autorka upozorňuje rovněž na vliv cenzury a zejména autocenzury: ta se ovšem podle jejího mínění hlavního předmětu studie – negativních obrazů Východu zprostředkovaných vojáky – týkala v menší míře než jiných témat. Autocenzura pisatelů se silněji projevila jen u textů, jejichž autoři počítali s publikací, resp. s uchováním pro další generace (jako v případě kronik). Výrazněji se přitom nevztahovala na popis zločinů vůči civilnímu obyvatelstvu, včetně vražd žen a dětí; toto téma bylo méně tabuizované než projevy defetismu.

V úvodu knihy, nazvané *Psaní za války jako osvojování skutečnosti*, shrnuje autorka dosavadní výzkum, podává kritiku pramenů, formuluje hlavní hypotézy práce a nastiňuje použitou metodologii. První část samotné studie pod titulem „Diskurs čistoty a pořádku v polních dopisech z tažení na Východ“ se na konkrétních příkladech korespondence z východní fronty zaměřuje na sociální roli dvojic pojmů „čistota a špína“, resp. „pořádek a chaos“ ve vztahu k rasismu a nacistické ideologii, ale zejména k šíře pojatému vnímání normality a cizosti. Pozornost je zde věnována i roli internalizace těchto protikladů jako jedné z podmínek násilného jednání.

Druhá část knihy (*Společenský kontext: radikalizace pojmenovatelného v nacionálním socialismu*) se věnuje vztahu mezi realitou války na Východě a jejím obrazem a pojmoslovím v masmédiích nacistického Německa i ve válečné korespondenci. Autorka ji

1 Mj. Martin HUMBURG, *Das Gesicht des Krieges. Feldpostbriefe von Wehrmachtssoldaten aus der Sowjetunion 1941–1944*, Opladen 1998; Benedikt BURKARD – Friederike VALET (Hrsg.), *„Abends wenn wir essen fehlt uns immer einer“. Kinder schreiben an die Väter 1939–1945*, Heidelberg 2000; Sven Oliver MÜLLER, *Deutsche Soldaten und ihre Feinde. Nationalismus an Front und Heimatfront im Zweiten Weltkrieg*, Frankfurt 2007.

2 Omer BARTOV, *Hitler's Army: Soldiers, Nazis and War in the Third Reich*, Oxford 1992.

zkoumá s ohledem na „hranice pojmenovatelného“, vytvářené mj. rolí rodiny, mužnosti, vlastenectví, náboženství a propagandy.

Třetí část práce (*Násilná praxe ve vyhlazovací válce: radikalizace vykonatelného na místě nasazení*) sleduje instrumentalizaci představ „čistoty“ a „pořádku“ ve vztahu k obrazu nepřítele v jejích konkrétních důsledcích na východní frontě. Vedle závěru obsahuje kniha i stručné „zrcadlové“ pojednání o roli čistoty a pořádku v obrazu Němců z perspektivy vojáků a důstojníků Rudé armády v obsazeném Německu.

M. Kipp poukazuje na to, že dichotomie čistého a špinavého se v německé korespondenci z východní fronty objevuje již v letech 1914–1918. Pojem špíny však v těchto dopisech dosud nenabýval morálních konotací: ty se v souvislosti s nepřitelem na Východě objevovaly až retrospektivně, poprvé v Ludendorffových válečných pamětech z r. 1919. Tón většiny „východních“ dopisů z první světové války se výrazně liší od korespondence z let 1939–1945: Nechybí v nich empatie vůči místnímu slovanskému a židovskému obyvatelstvu, tolik vzdálená později všeobecně sdílené představě o jeho principiální podřadnosti. Při vši krvavosti Velké války svědčí dobová korespondence o trvajících představě vojáka druhé strany jako bytosti lidsky rovnocenné. Mentální posun ovlivněný vítězstvím na Východě a následnou šokující porážkou roku 1918 se v polních dopisech z druhé světové války odráží nepřehlédnutelným způsobem: údajně příliš měkký okupační režim na Východě v nich byl zmiňován jako tragická chyba, jejímž důsledkem byla porážka Německa v první světové válce a nástup bolševismu.

Do ideálu pořádku, vzývaného za druhé světové války většinou korespondujících vojáků a důstojníků, se podle Michaely Kipp promítalo myšlenkové dědictví kolonialismu, pruského militarismu a německého nacionalismu. Tento ideál byl impulsem k tvrdosti při vedení války, aniž by měl principiálně „nacistický“ charakter. Arogantní povýšenost se v dopisech projevovala mnohem více než prvky nacistické ideologie, jako byl rasismus, antisemitismus či sociální darwinismus. Ideály čistoty a pořádku získávaly nový rozměr, vnímáme-li na „laboratorním“ příkladě Wehrmachtu jejich integrující roli napříč německou společností. Tyto pojmy, na nichž německá buržoazie vilémovské doby stavěla svou nadřazenost nad nižšími vrstvami, sloužily v nacistickém Německu k vymezení egalitářské, rasově čisté německé národní pospolitosti (*Volksgemeinschaft*) vůči „podřadným“ národům a elementům z německé společnosti vyloučeným, jako byli Židé, Cikáni, postižení a „asociálové“. Není náhodou, že vůči „špinavosti“ východoevropského obyvatelstva se v dopisech z fronty vymezovali hlavně příslušníci německých nižších vrstev, jejichž předci o pouhou generaci dříve žili v Německu v obdobných či horších hygienických podmínkách než jimi opovrhovaní polští či ruští venkované.

Zajímavou částí studie je exkurz do role pohlaví ve válce. Analýza polní korespondence dokazuje, že válečné operace byly v myšlenkovém světě německých vojáků a důstojníků pokládány za čistě mužskou záležitost. Německým ženám oproti tomu jasně příslušelo místo věrných ochránkyň rodinného krbu: ani v závěrečné fázi války, kdy byly i ženy mobilizovány pro účely válečné mašinérie, nedošlo k jejich systematickému nasazování do bojových operací či vytváření ženských vojenských jednotek, jaké působily v Rudé armádě. Ženy v řadách nepřátelského vojska byly pro německé vojáky a důstojníky o to křiklavějším pro-

jevem cizosti a nelidskosti nepřítele. V myšlenkovém světě příslušníků Wehrmachtu nebylo pro ženy jako vojáky místo: se zajatými krasnoarmějkami bylo zacházeno hůře než s muži, zpravidla byly bezodkladně vražděny.

V radikalizaci řeči, kdy nepřítel ztrácel lidské charakteristiky a byl označován jako „obtěžný hmyz“ nebo „mor“, vidí autorka klíčovou podmínku násilného jednání, které přesahovalo nutné, utilitární násilí spojené s válečnými operacemi. Zdůvodnění násilného jednání však u ní není monokauzální: na jednotlivých případech autorka demonstruje roli dalších podmínek, jako byla zaslepující profesionální identifikace vojáků s armádou a jejími cíli či oportunistus spojený s pocitem ztráty odpovědnosti za vlastní jednání v rámci většího celku. Tyto faktory hrají roli i u početných vojáků a důstojníků, kteří necítili vůči obyvatelstvu okupovaných území nenávist a vnitřně nesouhlasili s vražděním žen a dětí. Zvláštní pozornost věnuje Michaela Kipp dopisům věřících vojáků, mj. i teologů. Ve vztahu k násilí na civilním obyvatelstvu je její závěr přímočarý: křesťanská víra nehrála roli ani zde. Její potenciální pacifikační vliv přinejmenším vyrovnávalo vnímání bolševismu jako radikální antiteze.

Nacistický režim přikládal vazbě mezi frontou a domovem zásadní význam: dokládá to i jeho důraz na publikování vybraných dopisů z fronty. V jádru tohoto zájmu byla zkušenost porážky v první světové válce, z níž nacistická propaganda vinila zradu „domácí fronty“. Za frázemi o „ráně dýkou do zad“ se přitom skrývala reálná obava režimu z demoralizace německého obyvatelstva v důsledku dlouhé války a z rozkladu spojeného s materiálním strádáním. V tomto světle získává korespondence mezi frontou a domovem zásadní význam dalece přesahující prostou komunikaci mezi vojáky a jejich rodinami. Bezohledné drancování okupovaných zemí sloužilo k materiálnímu přilepšení německých rodin. To bylo ve vzájemné korespondenci považováno za samozřejmé jak německými vojáky zejména v okupovaných západoevropských zemích, tak jejich blízkými. V případě války na Východě, který německá veřejnost vnímala jako chudý a zaostalý, režim nesázel na pozitivní rezonanci ze strany německých rodin na základě „drobných pozorností“; zaměřoval se spíše na sugerování nevyhnutelnosti zápasu na život a na smrt proti démonickému nepříteli, kterému odepíral lidské vlastnosti. V tom mu napomáhala i korespondence, v níž příslušníci Wehrmachtu tento obraz nepřítele spontánně živili, aniž by se museli opírat o postuláty nacistické ideologie. Michaela Kipp v knize předkládá dostatek důkazů o identifikaci běžných vojáků s představou možné porážky ve válce se SSSR jako katastrofy, po níž by nemělo cenu dále žít.

Hodnota této studie spočívá právě v zaměření na roli korespondence mezi příslušníky Wehrmachtu a jejich rodinami při upevňování loajality běžných Němců k válečným cílům nacistického režimu. V tomto ohledu je Michaela Kipp přesvědčivější než ve své snaze definovat podmínky proměny „obyčejných německých mužů“ v pachatele zločinů proti lidskosti. Toto úsilí totiž i nadále vyvolává neméně otázek než odpovědí.

Daniel Putík

Václav KAŠKA

Neukáznění a neangažování.

Disciplinace členů Komunistické strany Československa v letech 1948–1952

Praha–Brno, Ústav pro studium totalitních režimů – Conditio humana, o. s. 2014, 291 s., ISBN 978-80-87912-02-7 (ÚSTR), ISBN 978-80-905223-1-1 (CH).

Václav Kaška dokázal již svou předchozí publikační činností, že patří mezi nadějně brněnské historiky soudobých dějin. Jeho práce o vnitrostranické disciplíně a dění uvnitř KSČ v prvních pěti letech po převzetí moci (1948–1952) to jen potvrzuje.¹

Téma vnitrostranické disciplinace členstva stálo v dosavadním bádání o dějinách KSČ poněkud stranou, přestože představuje důležitou a zajímavou kapitolu dějin mocenského etablování komunistického režimu po roce 1948. Udržení disciplíny členů bylo podle názoru stranických špiček nezbytným předpokladem ovládnutí celé společnosti a uskutečnění jejího přerodu ve společnost komunistickou. Kaška na mnoha příkladech dokazuje, že se však každodenní praxe velmi lišila od ideálu vyjádřeného v stranických normách a nakonec bylo nezbytné přistupovat ke kompromisům. Ocenit lze, jakým způsobem se autorovi podařilo skloubit syntetizující přístup s mikrohistorickou rekonstrukcí dění ve vybraných regionech (Brněnský kraj, okres Znojmo, obec Slup) až k jednotlivým osobním příběhům „neukázněných a nedisciplinovaných straníků“. Příčiny, proč si ke studiu vybral právě tyto regiony, Kaška zdůvodnil jejich detailní znalostí a zachovalostí archivních pramenů.

Autor práci založil na náročné a poměrně rozsáhlé heuristice dosud jen velice málo využívaných archivních pramenů z činnosti stranických orgánů na celostátní, krajské, okresní i místní úrovni. Jím nastíněný obraz je proto vyvážený, objektivní a v žádném případě černobílý. V úvodní části Kaška podrobně seznamuje s použitými prameny a literaturou, přičemž konstatuje poměrně omezený stupeň dochovanosti písemností vzniklých z činnosti nižších složek stranického aparátu, zejména pak základních organizací KSČ v obcích a na závodech. Bohužel se mu nepodařilo detailněji přiblížit vnitřní svět aktérů dění pomocí tzv. ego-dokumentů (deníky, osobní korespondence). Po tomto druhu pramenů intenzivně pátral, ale nenalezl je. Komparace poznatků zjištěných studiem oficiálních zápisů stranických orgánů a osobních dokumentů, v nichž se pisatelé do jisté míry zbavují přetvářky, by umožnilo lépe pochopit vnitřní svět hrdinů jeho knihy a příčiny jejich chování. Pokud jde o literaturu, lze s povděkem kvitovat, že se při svém bádání ne-

1 Václav KAŠKA, *Indoktrinace členů KSČ během tzv. Dnů komunistické výchovy 1948–1949: organizace, ideologické zázemí, lokální průběh*, Dějiny–teorie–kritika 5, 2008, č. 1, s. 39–78; TÝŽ, *Plán a prověrka. Z činnosti okresního výboru KSČ Brno I. na přelomu 40. a 50. let 20. století*, Časopis Matice moravské 126, 2007, č. 1, s. 141–161; TÝŽ, *Sítě vazeb a způsoby vyjednávání uvnitř KSČ po únoru 1948. Rekonstrukce osobních kontaktů mezi funkcionáři Krajského výboru KSČ Brno a Okresního výboru KSČ Brno I. v letech 1948–1952*, in: Jiří Kocian – Zdeněk Kárník – Jakub Rákosník – Jaroslav Pažout (edd.), *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus*, sv. VI., Praha 2009, s. 138–173.

omezuje pouze na česky psanou produkci, ale využívá také základních amerických, anglických a německých prací o dějinách socialistického a komunistického hnutí.²

Text je rozčleněn na několik kapitol, ve kterých Kaška sleduje jazyk a základní normativní texty disciplinace, dále složení kádru stranických funkcionářů, mechanismy a orgány disciplinace, přibližuje nejčastější způsoby porušování vnitrostranických norem a následné tresty. Na závěr autor na několika konkrétních příkladech popisuje dění na různých stupních organizační struktury KSČ. Jako základní východisko pro hodnocení přístupu k posouzení správného chování uvědomělého člena komunistické strany si zvolil organizační řád a stanovky KSČ. Na jejich základě pak popisuje nejčastější přestupky. Ve sledovaném období se jednalo zejména o absenci na schůzích, neplacení členských příspěvků a z toho plynoucí celkově nedobrá ekonomická situace mnoha místních, okresních a krajských stranických organizací.³ Velké nedostatky Kaška shledává také v evidenci členů, členských legitimací a stranických odznaků.

Stabilním problémem každé větší organizované lidské skupiny jsou osobní spory a animozity a ani českoslovenští komunisté nebyli výjimkou. Konflikty, často velmi vyhrcované, postupovaly celou strukturou strany od řadových členů, přes funkcionáře místních, okresních a krajských úrovní, až k nejvyššímu stranickému vedení. Autor si jako jednu z oblastí svého badatelského zájmu vybral jižní Moravu, nemohl tedy pominout výraznou osobnost vedoucího tajemníka Krajského výboru KSČ v Brně Otty Šlinga, který byl v letech 1948–1950 na vrcholu moci a jeho vůle byla doslova zákonem. Dokud držel otěže moci pevně v rukou, jen málokdo si dovil jej veřejně kritizovat. O to větší pak bylo odsouzení jeho diktátorských praktik po zatčení v říjnu 1950. Pojem „šlingovština“ jako označení nepřijatelných diktátorských praktik komunistických funkcionářů se pak po určité období stal zaklínadlem, které mohlo mít pro stigmatizované velmi nepříjemné důsledky. Šling byl odsouzen k trestu smrti a jeho život skončil 3. prosince 1952 na dvoře pražské pankrácké věznice.

S pádem brněnského vedoucího tajemníka však diktátorské praktiky v KSČ zdaleka neskončily a až do pádu komunistického režimu se můžeme na různých úrovních správy setkat s lidmi, kteří neunesli tíhu moci. Výše zmíněné způsoby porušování vnitrostranické kázně a norem souvisely nejen s obecnými problémy fungování větších kolektivů lidí, ale také s masovým nárůstem členské základny komunistické strany po roce 1945, resp. po roce 1948. Ve svém důsledku vedly k pasivitě členů, dysfunkčnosti mnoha základních stranických organizací a celkově nedobrému vnitřnímu stavu komunistické strany. Revoluční metody přerodu běžných členů KSČ v dokonalé, uvědomělé a obětavé straníky oddané věci komunismu po vzoru ruských bolševiků, tak jak tyto metody hlásali a také realizovali ně-

2 Např. Charles BETTELHEIM, *Stalinist Ideological Formation: Absolute general secretary and the proletarian fetish*, *Research in Political Economy* 19, 2001, s. 233–289; Sheila FITZPATRICK, *Politics as Practise: Thoughts on a New Soviet Political History*, *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History* 5, 2004, č. 1, s. 27–54; Johann SMULA, *The Party and the Proletariat: Škoda 1948–1953*, *Cold War History* 6, 2006, č. 2, s. 153–175.

3 Velmi zajímavou skutečností je, v jak špatné ekonomické situaci byly některé okresy, které běžně o mnoho desítek tisíc korun překračovaly své příjmy a následně kumulující ztráty bylo třeba hradit z prostředků kraje či stranického ústředí. V součtu se jednalo o částky v řádech milionů korun.

kteří vysocí komunističtí funkcionáři (Marie Švermová, Rudolf Slánský, Otto Šling) se postupem času ukázaly jako neproveditelné.

V následující výkladové části se autor na konkrétním příkladu činnosti znojemské okresní organizace a jejího vztahu k nadřazeným celostátním a zejména krajským stranickým orgánům pokusil přiblížit její každodenní fungování, strukturu i vlastní činnost. Znojemský okres měl svá specifika daná jeho převážně venkovským a zemědělským charakterem, polohou na hranicích s Rakouskem a také rozsáhlou migrací obyvatelstva v souvislosti s odsunem Němců. Dalším problémem byl přechod okresu Znojmo z Jihlavského do Brněnského kraje v roce 1949, kdy se znojemští komunisté dostali pod přímý vliv ve stranických záležitostech náročného Otty Šlinga. Napjaté vztahy mezi Znojmem a Brnem pokračovaly i po Šlingově zatčení. I nové vedení bylo se situací v tomto regionu nespokojeno (osobní spory, nefunkčnost místních stranických organizací, problémy při zakládání družstev).

Václav Kaška následně zaměřil pozornost na dodržování stranickým norem, kázně a disciplíny na příkladu „stýkání a potýkání“ okresní organizace KSČ ve Znojmě a relativně nefunkční místní organizace KSČ v obci Slup. Slupská organizace byla dlouhodobě zmítána osobními spory a docházelo v ní i k dalšímu porušování stranických norem (neplacení příspěvků, nekonání schůzí, špatný stav stranické pokladny). Můžeme souhlasit s autorem, že stav řady vesnických stranických organizací byl z výše nastíněných příčin obecně velmi špatný. Na disciplinárním příkladu místního stranického funkcionáře Oldřicha Čecha z obce Dyje na Znojemsku autor ukazuje možnosti, jaké měly místní organizace, resp. okresní a krajské disciplinární komise k ukáznění jednoho straníka a jak poměrně obtížné bylo dosažení ideálního stavu. Člověk, který porušoval normy stranické i obecně lidské, mohl s pomocí své pozice ve stranické hierarchii, díky síti kontaktů a známostí, s osobní zarputilostí a arogancí udržovat své postavení v malé, do sebe uzavřené vesnické komunitě.

Práci Václava Kašky lze ocenit nejen pro volbu netradičního, prozatím historiografii opomíjeného tématu, nejen pro rozsáhlý výzkum pramenů, jejich kvalitní interpretaci a pro mnoho nových podnětných informací o vnitřním fungování komunistické strany, ale také pro velmi čtivé zpracování. Kaškovi se podařilo napsat knihu, která nepostrádá napětí, vhodně komparuje syntetizující pohled s konkrétními příběhy živých lidí a podává neobyčejně živý a problematizující obraz komunistické strany, která se navenek prezentovala jako suverenní a stabilní vedoucí síla společnosti.

Vladimír Březina

Jaroslav PÁNEK

Historici mezi domovem a světem. Studie – články – glosy – rozhovory
Pardubice, Univerzita Pardubice 2013, 800 s., ISBN 978-80-7395-695-0.

Ve světovém a zřejmě i českém dějepisectví začíná stále výrazněji docházet k tomu, že bádání v oblasti historiografie se více a více specializuje, často dochází k prolínání zájmu o historiografii s odborným zakotvením v určité epoše a geografickém prostoru. Do budoucna to nepochybně bude – s neustále se rozrůstající historickou produkcí – ztěžovat přípravu velkých syntéz národních a obecných dějin dějepisectví.

Příprava moderní syntézy české historiografie, jak Pánek upozorňuje, bude ovšem vyžadovat velké množství přípravných studií, které budou muset být podniknuty, resp. již mnohdy podniknuty byly.¹ Soubor Pánkových studií *Historici mezi domovem a světem* osvědčuje, jak velkou práci na poli výzkumu české historiografie vykonal jejich autor, třebaže většina čtenářů si ho spojuje především s výzkumem raného novověku.

Recenzovaná kniha, kterou Jaroslav Pánek připravil v návaznosti na čestný doktorát udělený mu Univerzitou Pardubice v roce 2010, ukazuje mnohé výsledky české historické vědy, ale také v úvodu upozorňuje na její zásadní deficity. Chybí zpracování dějin českého dějepisectví ve 20. století, kde by byli zachyceni i zahraniční bohemisté, a obdobně nemáme „slovník českých historiků od Kosmových časů až po dnešní dobu“.² Opominout nelze ani nedostatečně zpracované dějiny historiograficky orientovaných institucí (univerzity, akademie věd, redakční rady časopisů apod.), které hrají velkou roli v tom, co je v dané době chápáno jako vědecké, jako výsledek vědeckého poznání minulosti.

Pánek své mnohaleté výsledky historiografického bádání rozčlenil do čtyř – dále ještě strukturovaných – základních oddílů, které zachycují diachronní a synchronní rovinu historické vědy. První oddíl nazval: Od historické vlastivědy ke kulturním dějinám a mikrohistorii. Zabývá se v něm významnými osobnostmi české historické vlastivědy a regionálního dějepisectví 19. a 20. století ve vztahu ke středním Čechám a zejména Benešovsku. To se stalo v sedmdesátých letech minulého století jedním z prvních Pánkových pracovních působišť, když po vysoké škole nastoupil do benešovského okresního archivu jako vedoucí, fakticky však jako jediný jeho odborně vzdělaný vysokoškolák. Nepřekvapí tak, že knihu otevírá stať o Antonínu Norbertu Vlasákovi (1812–1901), který spojil svůj život s rodným Podblanickem, proslul vlastivědným místopisem okresů, které dnes vytvářejí Benešovsko, resp. Podblanicko, a výrazně se podílel na vzniku místopisného bádání v 19. století.

Zájem o Podblanicko se objevuje i v dalších studiích prvního oddílu, neboť také domašínský rodák František Augustin Slavík (1846–1919) věnoval značnou část své práce rodnému kraji, jakkoli plodně zasáhl např. i do moravského místopisu. Podobně to platí o publicistovi a regionálním badateli Vlašimska Michalu Navrátilovi (1861–1931). Od těchto předchůdců velkého období historické vlastivědy, jak je reprezentuje např. Josef Vítězslav Šimák či František Roubík, se autor přesouvá už k historikům, s nimiž se naopak důvěrně poznal: Velkou studii tak Pánek věnoval Jiřímu Tywoniakovi (1919–1995), bez něhož si nelze vývoj regionálního dějepisectví u nás vůbec představit. Pánek přibližuje jeho archivní působení, redaktorskou činnost i badatelské dílo, opřené mj. o mimořádnou znalost velkostatkových archivů. Především však můžeme sledovat Pánkovo přihlášení se k Tywoniakovi jako jednomu z jeho – třebaže neformálních – učitelů. Čerstvý absolvent pražské filozofické fakulty se uprostřed marasmu sedmdesátých let setkal s inspirující osobností, která neměla své pracovní působení – v benešovské pobočce pražského oblastního archivu – nijak lehké, nesouzněla s normalizační rétorikou doby, uchovávala si však rovnou páteř, byť za cenu tvrdých bojů, především s Emou Charvátovou, normalizační ředitelkou okres-

1 Nejnověji viz také soubor studií Jiří PEŠEK, *Setkávání s Klio. Studie z dějin dějepisectví*, Praha 2014.

2 J. PÁNEK, *Historici mezi domovem a světem*, s. 7.

ního muzea. Tywoniakovo historické dílo, spojené se sociálními a hospodářskými dějinami stejně jako s komplexním poznáváním regionu, podobně jako jeho mimořádné organizační úsilí nutně musely ovlivnit Pánkův vědecký růst, v něm za daných okolností našel svůj vzor regionálního badatele.

Podobnou inspiraci pro Pánka představovala osobnost ouběnického rodáka Josefa Petráně (* 1930), který je spjat s rodným krajem spoluprací – podobně jako Pánek – na vydávání a redigování Sborníku vlastivědných prací z Podblanicka a výzkumem dějin rodné obce Ouběnic a jejího okolí. To vyústilo v metodologicky i obsahově podnětnou monografii o dějinách rodné obce v širokém kontextu vycházejícím z mikrohistorických přístupů.³ První oddíl uzavírá studie věnovaná Pánkově předčasně zesnulé nástupkyni v roli ředitelky benešovského okresního archivu Evě Procházkové (1950–2013), která navázala na řadu Pánkem započatých regionálních výzkumů – např. k romské problematice, ke smolným knihám apod. – a představovala kontinuální linii s myšlením Jiřího Tywoniaka.⁴

Po tomto oddíle, který ukazuje, jak zásadní může být region pro vědecké poznání celé národní komunity, ale také to, že i v sedmdesátých a osmdesátých letech leckdy šlo zkoumat moderní dějiny bez ideologických floskulí, následuje druhý oddíl nazvaný *Historici doma*. Vnitřně je členěn na dvě části, v první se Pánek vyrovnává se svými předchůdci na poli výzkumu raného novověku, v druhé připomíná zásluhy svých současníků. V tomto oddíle najdeme velké studie i drobné skici o zásadních osobnostech historické vědy 19. století a počátku 20. století (František Palacký, Antonín Gindely, Zikmund Winter, Jaroslav Goll, Josef Pekař, Josef Šusta, Otakar Odložilík, Zdeněk Kalista). Často jde o vědecké studie ujasňující význam té které osobnosti v dějinách české historiografie, spíše výjimečně jde o příležitostné texty a projevy – např. při odhalování pamětní desky Josefa Šusty v Třeboni v roce 1996. V některých textech zaznívá i mezinárodní rozměr bohemikálních studií – např. dvojí emigrace Otakara Odložilíka nepochybně oslabilo jeho konkrétní badatelské výsledky, ale znamenala výrazný impuls pro rozvoj historicky orientované bohemistiky v USA.

Leccos z charakteristik předchozí části platí i o části věnované Pánkovým současníkům, dnes už ovšem také klasikům české historiografie. V některých případech bylo nutné připomenout i stinné stránky české historické vědy v druhé polovině 20. století: kriticky se to dotklo především Jaroslava Charváta a částečně i Josefa Macka, v naprosté většině ostatních případů je naopak zřejmé, že k autoritám historické vědy patří ti, kteří měli s komunikativním – zejména normalizačním – režimem problémy, jakkoli žádná osobnost není plakátově černobílá. Tyto osobnostní charakteristiky zvládá Pánek načrtnout zcela jednoznačně, třebaže většinou laskavě a s pochopením pro těžkosti doby i jistou neurotizaci některých historiků, která někdy mohla plynout z dobových poměrů, někdy také z lidské povahy. Jejich dílo a leckdy i morální autoritu prověřil čas, zatímco normalizační koryfeje jsou stále více zapomínáni.

3 Zvl. Josef PETRÁŇ, *Příběh Ouběnic v podblanické krajině (do roku 1918)*, Ouběnice 2000; Josef PETRÁŇ ve spolupráci s Lydií PETRÁŇOVOU, *Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic*, Praha 2011.

4 J. PÁNEK, *Historici mezi domovem a světem*, s. 206.

Pánek tak připomíná některé své víceméně neformální učitele, jako Josefa Janáčka, ale i celou další plejádu jmen pražské a brněnské historické vědy, třebaže část jejich vědeckého díla mohla vznikat i v ústraní venkovských archivů. Každé ze jmen tohoto oddílu (vedle výše jmenovaných to jsou Jaroslav Mezník, Josef Válka, Jaroslava Pešková, Ivan Hlaváček, František Šmahel, Antonín Verbík, Eduard Šimek, Stanislav Polák, Noemi Rejchrtová, Lydia Petráňová, Jindřich Francek) představuje svébytný osud, ale také velký vklad do výzkumu české a moravské minulosti.

Třetí oddíl knihy *Historici* je geograficky rozčleněn na bližší i vzdálenější evropské sousedy. Najdeme zde německé bohemisty, polské historiky, představitele jihoslovenské kultury i ruské historiky (Ferdinand Seibt, Werner Korthaase, Volker Press, Winfried Eberhard, Jan Seredyka, Marcell Kosman, István György Tóth, Francè Stelè, Milko Kos, Georgij Pavlovič Meľnikov), v některých případech lze hovořit i o dvojdomí těchto osobností – tedy o českých rodácích v zahraničí a naopak (Jiřina Staňová, Ivan Dorovský, Oton Berkopec). Samostatnou část třetího oddílu představuje anglosaský svět, kde najdeme několik významných odborníků na české dějiny, často s osobními vazbami v českém prostředí. Objeví se tu Robert J. W. Evans, Radomír Václav Luža, Hugh L. Agnew a především nezapomenutelný podporovatel české vědy v USA Stanley B. Winters a jeho manželka Zdenka.

Čtvrtý – poslední – oddíl nazvaný *Rozmluvy přes hranice zemí a kontinentů* je tvořen ego-dokumenty, rozhovory s významnými světovými historiky. Největší část rozhovorů představují Pánkovy rozhovory se zahraničními badateli o českých a středoevropských dějinách, jejich pohledu na české dějiny a českou historiografii vedené především pro časopis *Dějiny a současnost* či pro *Zpravodaj Historického klubu*. Zazní tu slova takových osobností zahraniční bohemistiky, jako jsou Gottfried Schramm, Joachim Bahlcke, Nicolette Mout, Volker Press, Robert J. W. Evans, Georgij Pavlovič Meľnikov, Henryk Gmiterek, Winfried Eberhard, Hideto Satsuma, Janez Cvirn, Hugh L. Agnew či literární historik Ladislav Řezníček, historik 20. století Radomír Václav Luža a orientalista Zdeněk Müller, usazený od roku 1993 v Paříži.

Součástí tohoto posledního oddílu jsou také dva rozhovory, které naopak Pánek poskytl Stanleyemu a Zdence Wintersovým a Hansi Lembergovi, a speciálně pro tuto knihu vzniklé interview s Petrem Vorlem, děkanem pardubické filozofické fakulty, jako iniciátorem vydání tohoto souboru Pánkových studií. Pánkovy rozhovory tak poskytují nejenom barvitý obraz zahraniční bohemistiky, ale také autorův pohled na českou historickou vědu, jeho životní a odborné zkušenosti, či na problematiku prosazování bohemických témat do světové historiografie.

Veškeré studie prošly pro toto vydání revizí autora, často jsou tak drobně doplněny, zejména odkazy na novější literaturu, která vyšla od doby jejich prvního otisknutí, především však upozorňují na původní místa vydání i na případné změny, když zde autor znovu neotiskoval bibliografické přehledy publikací jednotlivých osobností, pokud je připravil pro časopiseckou verzi té které studie.

Pánkova kniha je významným celkem historiografických studií, jedním z klíčů k dějinám výzkumů českého raného novověku, ale také k regionálním dějinám Podblanicka,

které se stalo – přes Pánkův pražský původ – jeho milovaným krajem. Publikace je cenným dokladem Pánkových mimořádně rozsáhlých historiografických zájmů a kontaktů se světovou historickou vědou. V budoucnu bude nepochybně čtena též jako jeden ze zásadních pramenů k interpretaci Pánkova historického myšlení. A v neposlední řadě lze tento soubor studií číst i jako poctu mnoha českým historikům, kde místa z nejčestnějších určitě patří Jiřímu Tywoniakovi, Josefu Petráňovi či Jaroslavu Mezníkovi.

Bohumil Jiroušek

ZPRÁVY O LITERATUŘE

Obecné

Ernst H. GOMBRICH

Stručné dějiny světa pro mladé čtenáře

Praha, Nakladatelství Triton

a Argo 2013, 264 s.,

ISBN 978-80-257-0983-2 (Argo),

ISBN 978-80-7387-714-9 (Triton).

Ernst Gombrich vydal své *Stručné dějiny světa pro mladé čtenáře* poprvé již roku 1936 a budme upřímní, na knize je datum narození dost znát, zejména na stylu, kterým je napsána. Dnes je běžné používat v knihách pro náctileté slang, hovorové obraty apod. Zjednodušený výklad světových dějin s odbočkami do každodenního života a kulturní historie je koncipován jako souvislé vyprávění doplněné velmi jednoduchými černobílými ilustracemi. Kniha má 253 stran textu, rozčleněného do 40 celků, jež jsou dále strukturovány do kratších kapitol, které včetně jednoduchých ilustrací mají v průměru šest až sedm stran souvislého textu. Pro použití ve výuce dějepisu na základní škole má pak kniha ještě jednu nevýhodu, a sice svou orientaci na světové dějiny, ve kterých se žáci mezi dvanáctým a patnáctým rokem ještě tolik neorientují. Zmínek o českých dějinách nalezneme pouze několik, a některá tvrzení jsou dost zavádějící – asi těžko obstojí tvrzení, že „od roku 1310 vládli Německu Lucemburkové jako králové a císaři z Prahy“ (s. 152), stejně jako mínění, že Husovi „početní stoupenci byli v krvavých, divokých válkách nakonec poraženi“ (s. 167).

Pro použití ve vyučovací hodině je kniha problematická: kapitoly jsou koncipované jako souvislý text, který není dále strukturován. Vyprávění navíc ve snaze upozornit na různé souvislosti někdy přeskakují z jednoho problému na druhý. Například kapitola *Jak se žilo v říši a na jejích hranicích* (s. 93–99) líčí cestování po Římské říši (budování silnic, pošty), krátce popisuje bydlení v klasické římské vile, Koloseum a gladiátorské zápasy, najednou se však vynoří zmínka o Neronovi a také Caesarovi (ten se naštěstí objevil již v předcházející kapitole), vzápětí se přidává Germán Arminius, Traján, Marcus Aurelius a Dioklecian, který pronásleduje křesťany. Končíme Konstantinem, kterého ohrožují Peršané, a tak se stěhuje do Konstantinopole. Pokud s touto kapitolou konfrontujeme žáka šesté třídy základní školy, který právě probírá dějiny antického Říma, bude totálně zmaten.

Právě koncepce textu jako jednoho dlouhého vyprávění ztěžuje zapojení knihy do hodiny dějepisu. V současné době je kladen důraz zejména na vizuální a audiovizuální pomůcky, takže sotva můžeme předpokládat, že by učitel děti zaujal pouhým předčítáním vybrané kapitoly. Upřímně si přiznejme – předčítali byste dětem popis římské vily, když máte k dispozici fotografie vykopávek z Pompejí nebo dokonce celý hraný dokument BBC? Proč předčítat o tažení Alexandra Velikého, když máte k dispozici interaktivní tabuli, na které si děti mohou samy „projít“ celé tažení? Pokud budeme zapojovat do výuky dějepisu na základní škole knihu o historii, je lepší zvolit komiks, který je žákům základní školy

mnohem bližší; pro starší žáky pak různé popularizační knihy nebo dětské encyklopedie. Při použití izolované kapitoly navíc kniha ztrácí svou přitažlivost – čtenář přichází o velkorosý náčrt světového dění od doby kamenné do 20. století a o řadu souvislostí, které pozná právě při četbě celé knihy. Tento náčrt je přínosný až pro středoškolské studenty, kteří již mají znalostní základ a při četbě jej mohou využít. V hodinách dějepisu na střední škole (resp. na gymnáziu, kde vyučující není tlačen malou hodinovou dotací jako na odborných středních školách) je pro studenty mnohem přínosnější práce s memoáry, očítými svědectvími a historickou publicistikou, protože se naučí ověřovat si z více zdrojů předkládaná tvrzení pamětníků a hypotézy novinářů. Proto nám pro využití Gombričovovy knihy zůstává seminář pro zájemce o historii či maturanty.

Pokud bychom měli odpovědět na otázku, zda je možné atraktivně zapojit Gombričovvy „Stručné dějiny světa pro mladé čtenáře“ do výuky dějepisu dnes, pak se domnívám, že je to možné velmi problematičticky. A tak mi nezbyvá než uzavřít úvahu konstatováním, že Gombričovvy dějiny pro mladé čtenáře ocení spíš dospělý.

Magdaléna Šustová

Středověk

Michael BORGOLTE (Hrsg.)
– Joseph LEMBERG (red.)
Migrationen im Mittelalter.
Ein Handbuch (= De Gruyter Reference)
Berlin, De Gruyter 2014, 353 s.,
ISBN 978-3-05-006474-1.

Pokud není čtenář informován, bude překvapen, vydává-li se v Německu „Hand-

buch“ o pouhých 350 stránkách. Ale věc se vysvětlí snadno, neboť jde o texty, které byly publikovány v rámci americké *The Encyclopedia of Global Human Migration*. Ta vyšla o rok dříve a čítá v pěti svazcích přesně 3274 stran! Michael Borgolte, který byl v americkém velkopodniku (účastnilo se více než 500 autorů!) zodpovědný za středověkou problematiku, návazně promptně zorganizoval vydání překladu medievistických rozprav či spíše slovníkových hesel, místy drobně upravených, v jejich původní německé verzi, nebo do němčiny přeložených. Každé heslo je na závěr opatřeno na německé poměry až příliš stručnou bibliografií.

Na práci se podílelo celkem dvacet pět vesměs s jazykově německým prostředím spojených badatelů, kteří sledovali tematiku v globálním rámci. Tedy od Japonska přes Čínu, Indii, stepní „národy“, Afriku až k Byzanci a mediteránní oblasti, resp. k muslimskému světu a západním výbojům Turků. Na těchto devět, s přehledem z Borgolteho pera deset spíše rámcových statí navazuje patnáct příspěvků, které sledují evropské poměry v různých regionech a chronologických vrstvách. Tento obecný rámec tak přináší v podstatě dva způsoby prezentací: Mimoevropské procesy jsou nutně zachyceny v globálním nadhledu, zatím co ty evropské, či s Evropou nějakým způsobem souznějící, nejsou sice rozsáhlejší (délka příspěvku vesměs kolísá mezi 10–15 stránkami), ale zabývají se omezenějšími tématy. Takže: čím jsou jednotlivá hesla bližší Evropě, či pojednávají o ní přímo, tím sledují menší regiony a nezřídka i časově kratší procesy. Příslušná tematika je v důsledku podána nutně poněkud zevrubněji, i když ani tak nepřerůstá do analytické formy.

Je pochopitelné, že jednotlivým heslům předchází nejen obecná předmluva, ale zejména důležité úvodní slovo redaktorovo (s. 11–33), kterého je třeba si blíže všimnout. Borgolte tu mluví nejdříve o migracích „zapomenutých“ civilizací v Americe, aby pak navázal sledováním masových migrací ve Středomoří jak z křesťanské, tak muslimské strany. Poté autor stručně konfrontoval migrační mytologii s konkrétními „migračními dějinami“ a upozornil na některé své k tomu se vztahující práce. V dalších statích pojednal Matthias Hardt obecně o Slovanech, zatím co Christian Lübke zpracoval „východní Evropu“ resp. kolonizační úsilí v tomto regionu. Literatura je tu držena na uzdě. To je patrné i z toho, že Lübke v závěrečném seznamu literatury kupodivu neuvádí právě v tomto kontextu důležitou vlastní knihu Fremde im Osteuropa. Dostalo se však na statě Jana Klápštěho a Josefa Žemličky. Značná pozornost byla věnována celému baltickému prostoru (Oliver Auge), Vikingům a Normanům (Benjamin Scheller). Oproti tomu heslo o stěhování národů Waltra Pohla má jen necelých sedm stran!

Po textech o těchto svým způsobem plošných migracích jsou poslední příspěvky věnovány už kompaktním entitám: Židům (Michal Toch), otrokům (Tillmann Lohse), učencům a studentům (Martin Kintzinger), obchodníkům a vyhnančům (Daniela Rando), svatebním migracím u západoevropského křesťanstva (Karl-Heinz Spieß) a posléze migraci z venkova do měst (Regina Schäfer). Celkové hodnocení je dáno pohledem hodnotícího. Kniha zaslouží pozornost jako upozornění na významný historický fenomén, který je v posledních desetiletích stále zevrubněji sledován, protože jde o téma opravdu žhavé až ožehavé. Za „Handbuch“

knihu ale nelze považovat, protože nešla resp. ani nemohla v daném rozsahu jít do takové šíře, aby dala konkrétní a důkladnější poučení. Dílo ale může motivovat či by dokonce mohlo být východiskem pro další bádání.

Ivan Hlaváček

Romedio SCHMITZ-ESSER
*Der Leichman im Mittelalter.
Einbalsamierung, Verbrennung und die
kulturelle Konstruktion des toten Körpers*
(= Mittelalter-Forschungen 48)
Ostfildern, Jan Thorbecke Verlag 2014,
XV + 763 s., ISBN 978-3-3995-4367-5.

Mohlo by se zdát, že v případě zájmu o mrtvé těla a pohřbívání jde o konjunkturální téma, leč není tomu tak. Už na první pohled tomu protiřečí dvě okolnosti, totiž prestižní řada, v níž představovaný spis vychází a pak jeho rozsah, více než bohatý poznámkový aparát a sedmdesátistránková bibliografie. Tu je ale třeba si povzdechnout, protože kniha je vysázena jak v textu, tak v poznámkách (zřejmě z úsporných důvodů) menšími typy, než je v uvedené řadě běžné.

Autor (*1978), který je pracovníkem mnichovské univerzity v oblasti středověkých dějin a pomocných věd historických, právem konstatuje, že „mrtvé tělo je víc než fyzický objekt“ a že jeho existence a funkce ve společnosti si zaslouží jak teoretickou, tak praktickou pozornost. Tomu pak odpovídá struktura práce, která v deseti rozsáhlých oddílech sleduje různé aspekty, zejména také makabrální makabrálnosti této problematiky.

Přestože tu nemůže jít o rozsáhlejší recenzi, je třeba představit, co kniha přináší, aby si

český čtenář uměl udělat představu a mohl případně na dílo navazovat ve svých kontextech. Úvod knihy je věnován nejen přehledu bádání, který nutně přesahuje hranici středověku, ale vnímá i dnešní představy. Všechny následné detailně strukturované kapitoly jsou ovšem svým způsobem dvou- domé, tj. přinášejí obecné charakteristiky a zároveň je demonstrují konkrétními doklady, kdy se v poznámkovém aparátu setkáváme s edicemi často i dosti rozsáhlých partií jak z děl teoretických, tak kronikářských. Jejich překlad je zpravidla podán s příslušným komentářem v textu. Kapitoly se v leccém překrývají, ale vzhledem k dobře strukturovanému obsahu to nezpůsobuje větších komplikací. Stejně tak je dáno látkou samotnou, že některé formulace ukazují na rozpornost středověkých premis (tak např. pokud jde o integritu či dělení světova těla apod.).

První oddíl knihy přináší výklady o pohřbívání a jeho druzích, pochopitelně po jakém- si exkurzu o jeho teologických aspektech a s užitečným otevřením otázky funkce a vývoje náhrobníků. Zde i jinde se ovšem setkáváme i s různými průniky do novověku, stejně jako s kapitolami, jež bychom spíše hledali na jiném místě. Mám tu na mysli partii o kultu mučedníků a pohřbívání světců. Až následující část se přitom obírá svatými mrtvolami včetně translací relikvií a ovšem i členěním těl světců. Tato kapitola je zakončena partií o mumifikaci těl světců jako dokladu jejich nadpřirozenosti. Takřka 150 stran čítající třetí oddíl sleduje balzamovací proces a otázku uchování či transportu mrtvol. Pozornost je upřena na přípravu ostatků na daleké cesty vyvařováním kostí nebožtíků (tu přichází ke slovu i český doklad). Že jde také o významné osoby svět- ské, je přirozené.

Další čtyři oddíly knihy jsou stručnější, nicméně stejně důležité, neboť pojednávají nej- dřívě o legitimizující funkci mrtvol (vzpo- meňme tu jen funkci poutí; v rejstříku překvapivě přicházejí jen hesla poutnická berla, poutnická brašna a poutnický odznak a ovšem svatojakubská mušle), další o spole- čenství a hierarchizaci v jejich ukládání do země. Navazuje stať o mrtvolách v právních předpisech i v juristické praxi a posléze o mrtvolách a jejich známkách života.

Takřka samostatnou knihu tvoří oddíl osmý: Ničení mrtvol a jejich hanobení (s. 473–608), kde se dostalo i na Jana Husa (s. 563–565), nikoli ale na Viklefa či jiné kacíře či kacířské skupiny, a katary. Ti, jakož i židé, se mihnou jen v předposlední kapitole. Autor tuto tematiku víceméně právem považuje ve svém díle za marginálii. Příslušná hesla proto v rejstříku nefigurují. Lze pro to mít vzhledem k rozsahu knihy sice pochopení, ale stručná informace by přece jen byla na místě. Stejně tak by bylo možno hledat tu obecnější poučení o tortuře vedoucí k smrti.

Závěrečné dvě kapitoly práce jsou spíše lékařsko-historického charakteru. První z nich pojednává o mrtvolách jako léčivém prostředku a ovšem také prostředku zázrač- ným, aby ta druhá pojednala o posmrtné funkci tří klíčových orgánů resp. partií lidského těla: srdci, hlavě a rukou. Protože Schmitz-Esserovo dílo prochází staletími a oblastmi křesťanské Evropy, není možno očekávat výraznější reflexi české tematiky, i když vedle Husa a využití Jarlochovy kro- niky zde přichází řada zmínek; zejména jde o Karla IV. jenž je v jedné z nich tiskovou chybou pochován o sto let později (s. 358), i když by některé epizody jeho biografie mohly Schmitz-Esserovy výklady dosti „šťavnatě“ obohatit. To ale nepochybně pla-

tí i o jiných teritoriích, takže snad postačí říci, že vedle postrádaných statí Šmahelových o rituálech při Karlově smrti či o blasfémii jeho syna tu naopak nacházíme citovanou studii o oběšencích na popravišti ve Vodňanech autorů P. Maškové a J. Michálka z Archeologických rozhledů.

Knihu lze bez nadsázky charakterizovat jako důležitý příspěvek ke kulturním dějinám a historii středověkých mentalit, a tak lze těžko vyjádřit byt zdrženlivý souhlas s autorovým sebekritickým závěrem. Tím chci říci, že jde o knihu, po níž dříve či později sáhne většina medievistů, i když zpravidla asi ne proto, aby ji četli, ale spíše proto, aby se poučili o tom či onom, co přináší pro hlubší poznání středověku jako takového. Neboť smrt je všeobíjající a konečně každý člověk se jednou stane mrtvolou.

Ivan Hlaváček

Zdeněk POKLUDA

Moravští Šternberkové. Panský rod rozprostřený od Jeseníků ke Karpatům

(= Šlechtické rody Čech, Moravy a Slezska, svazek 10)

Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2012, 354 s., ISBN 978-80-7422-181-1.

Emeritní ředitel Státního okresního archivu ve Zlíně Zdeněk Pokluda je autorem podnětné monografie mapující několika-setleté osudy moravské větve rodu Šternberků.

V českém prostředí dosud vyšlo jen minimum prací dotýkajících se dějin rodu Šternberků. Z děl novodobé české historiografie je nutné zmínit dva spisy Františka Palackého. Jedná se o *Die Sternberge* (1825) a *Geschichte der Familie Sternberg* (1824).

Palacký byl v době sepsání obou spisů Šternberkům – zejména Kašparovi a Františkovi – zavázán, neboť jej hmotně i finančně podporovali po jeho příchodu do Prahy roku 1830. Zároveň byl Palacký oficiálním historiografem rodu. V textu druhého zmíněného Palackého spisu, teprve nedávno přeloženého do češtiny,¹ je zřejmá Palackého relativní nekritičnost, která však byla za daných okolností celkem pochopitelná. V nedávných letech se genealogií moravskošternberské větve rodu se zabýval Marek Starý,² později vyšla monografie o životě Zdeňka Sternberga (*1923) z pera Vladimíra Votýpky.³

Pokludovu monografii tvoří stručný úvod, šestnáct kapitol, závěr je zaplněn přehlednými rodokmeny, seznamem literatury a edic pramenů, a všeobecným, místně-jmenným rejstříkem. Úvodem autor zdůrazňuje starobylost rodu Šternberků a politický vliv, který si příslušníci rodu udrželi od počátku až do 20. století

V první kapitole zasazuje autor šternberský rod obecně do kontextu vývoje šlechty v českých zemích. Vedle Černínů z Chudenic, Žerotínů či Valdštejnů se totiž jedná o jeden z nejstarších šlechtických rodů přetrvávajících kontinuálně již od 12. či 13. století. Mezi lety 1696 a 1700 „dosaho-

1 František PALACKÝ – Zdeněk STERNBERG, *Dějiny rodu Sternbergů / Geschichte der Familie Sternberg*, Moravský Beroun 2001.

2 Marek STARÝ, *Příspěvek ke genealogii moravskošternberské větve pánů ze Šternberka*, Střední Morava 9, 2003, č. 16, s. 84–92.

3 Vladimír VOTÝPKA, *Aristokrat: Život Zdeňka Sternberga*, Praha–Litomyšl 2010. Z populárních prací srovnej též: Pavel JURČÍK, *Šternberkové: panský rod v Čechách a na Moravě*, Praha 2013.

vali Šternberkové největšího vlivu na zemskou správu, zastávali tři z nejvyšších postů – úřady nejvyššího purkrabího, nejvyššího sudího a prezidenta nad apelacemi“ (s. 18). Stručná druhá kapitola pojednává o nejstarších zmínkách o zakladateli rodu Divišovi z Divišova (1218, 1219, 1240, 1242) a o jeho synech. Následující kapitola představuje příslušníky tří nejstarších generací rodu. Na s. 44 autor rovněž upozorňuje na po staletí zřejmou rodovou tradici křesťanů jmen Albrecht, Zdeněk a Jaroslav. Významným problémem při bádání o nejstarších představitelích rodu je hojně užívání dvou variant téhož jména – Zdeněk a Zdeslav. Autor zde dovozuje, že z tohoto závažného důvodu není zcela jistý počet nositelů tohoto jména na konci 13. a na počátku 14. století. Na s. 52 jsou uvedeny tři základní varianty vývodu nejstarších Šternberků, z nichž autor uznává jako nepřesnější verzi Rudolfa Hurty z roku 1956. Poté je popsáno vymírání moravských větví rodu v devadesátých letech 14. století.

Název páté kapitoly – *Od Nížkého Jeseníku k Bílým Karpatům* – naznačuje, že pojednává o genezi rodu v hranicích Markrabství moravského. Představena jsou zde jednotlivá panství, která Šternberkové v tomto prostoru ovládali. Kapitoly bezprostředně následující tematizují jednotlivé moravské větve Šternberků (moravskošternberská, zábřežská a hoštejská, světlovská a zlínská, lukovsko-zlínská, lukovská, třeštsko-veselská). Po vymření původních moravských větví Šternberků na konci 16. století bylo mocenské propojení rodu s Moravou na dlouhou dobu oslabeno. Až roku 1804, kdy Leopold ze Šternberka zakoupil panství Malenovice, se rod navrátil na východní Moravu. Pozemky

malenovického panství zůstaly v rukou Šternberků až do konce čtyřicátých let minulého století, kdy byly uvedeny do národní správy a posléze zestátněny.

Poslední kapitola nazvaná *Některé šternberské záhady a „záhady“* představuje tři témata ze šternberských dějin, která jsou předmětem dohadů historiků již po velmi dlouhou dobu. Jedná se o postavu Jaroslava ze Šternberka, který měl v polovině 13. století zvítězit nad tatarskými nájezdníky u Olomouce, dále o údajně výrazné roli Albrechta z Šternberka při zavraždění krále Václava III., posledním předmětem autorových úvah je tradované příbuzenství Zdeňka Konopištského ze Šternberka s „husitským“ králem Jiřím z Poděbrad. Výrazný prostor autor věnuje zejména druhému tématu. Reaguje tak na knihu *Český pitaval aneb Královraždy* (1976) spisovatele „literatury faktu“ Miroslava Ivanova, který biskupa Albrechta ze Šternberka označil za jednoho ze spiklenců proti mladičkému králi Václavovi. Pokluda předkládá argumenty proti závěrům Ivanova a shledává jeho konstrukty smyšlené, bez pramenného opodstatnění (s. 260).

V publikaci lze nalézt některé drobné nesrovnalosti, např. překlepy při psaní některých odborných termínů. Za všechny alespoň jeden – na s. 103 je slovo „bergfrit“ (tj. obranná věž) psáno jako „berffit“.

Zdeněk Pokluda nezapřel ani tentokrát silný vliv svého učitele, profesora Ladislava Hosáka (1898–1972), který byl uznávaným odborníkem na středověké a regionální dějiny Moravy a Slezska. Pokludova kniha je ukázkou faktograficky přesné, kvalitní a čtivé práce.

Lukáš F. Peluněk

Norbert KERSKEN
– Grischa VERCAMER (Hrsg.)
***Macht und Spiegel der Macht.
Herrschaft in Europa im 12. und
13. Jahrhundert vor dem
Hintergrund der Chronistik***
Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2013,
491 s., ISBN 978-3-447-06886-4.

Výkon panovnické moci a její obraz ve středověkých pramenech náleží k tradičním námětům historiografického bádání. Editoři anotovaného svazku, který vychází ze stejnojmenné konference konané na půdě Německého historického ústavu ve Varšavě, se tématu věnují v širších regionálních souvislostech. Východiskem se stala otázka, nakolik se liší podoba mocenských struktur, panovnické legitimacy, užívaných topoi či popisy vlastností vládců v pramenech různého lokálního původu. Konkrétně se pozornost zaměřila na menší územní celky vybraných knížectví/království. Jednotlivé studie postihují prostředí Dánska, Anglie, Francie, Sicílie, Říše, Polska, Čech, Uher, Byzance a Svaté země v období 12. a 13. století. Každé oblasti jsou věnovány dva texty: Jeden v obecné rovině nastiňuje nejnovější poznatky bádání k danému útvaru a jeho mocenským strukturám, druhý pak na konkrétním prameni (či skupině pramenů) přibližuje myšlení dobových autorů, jejich způsob popisu zkoumaných fenoménů či záměr, s nímž k práci přistupovali. Knihu otevírá úvod z pera Grischa Verca-mer. Následují tři studie, jež se obecně věnují způsobu, jakým středověcí kronikáři a hagiografové pracovali s tématem panovnické moci a k jakým účelům byly jejich záznamy užívány (Joachim Ehlers, Norbert Kersken, Hans-Werner Goetz). Dalších devatenáct textů se již vztahuje ke zmíněným „státním“ útvarům.

Publikace představuje z hlediska tématu i užití metody nepochybně zajímavý a přínosný příspěvek k medievistickému bádání. Lze jen litovat, že se vydavatelé nepokusili o celkové shrnutí a vyhodnocení závěrů vycházejících z publikovaných textů formou závěrečné studie.

Jan Zelenka

Lorenzo BRACA – Matthias KAUP
– Alexander PATSCHOVSKY
– Gian Luca POTEŠTÀ
– Kurt-Victor SELGE (edd.)
***Ioachim abbas Florensis.
Scripta breviora (Opera omnia IV, 6)***
(= Fonti per la Storia dell'Italia Medievale, Antiquitates 40)
Roma, Istituto storico italiano
per il Medio Evo 2014, 609 s.,
ISBN 978-88-98079-17-9.

Čím to je, že opera omnia velkých náboženských nonkonformistů i po mnoha stiletích nesou na sobě jakési ódium, které brání jejich dokončení? V Anglii to platí pro Wyclifa, v Čechách pro Husa, v Itálii pro Jáchyma z Fiore. Snad i proto tyto ediční řady sledují více než jiné. Pokud jde o kalábrijského opata Jáchyma († 1202), odkazují na dva referáty v tomto časopise, z nichž druhý v pořadí přináší i některé údaje o postupu ediční řady (ČČH 105, 2007, s. 741; ČČH 111, 2013, s. 644–646; srov. též referát I. Hlaváčka ibid. 107, 2009, s. 889). Scripta breviora třeba uvítat tím spíše, že uzavírají posledním, šestým svazkem čtvrtý ediční oddíl s názvem Opera minora. Na svazku se podílelo pět editorů. Alexander Patschovsky, který spolu s G. L. Potestà pečoval o celkové uspořádání náročného svazku včetně rejstříků a seznamu slov, připravil

k vydání Soliloquium, Quaestio de Maria Magdalena, Epistolae a v příloze též List papeže Klementa III. Jáchymovi, tehdy ještě opatu v Corazzo. Gian Luca Potestà se ujal edice úvodního spisku a diagramu Genealogia sanctorum antiquorum patrum a společně s Patschovským rovněž edice traktátu Intelligentia super calathis, který má povahu dopisu Gaufridovi, opatu z Hautecombe. Edice spisu De prophetia ignota na základě své starší edice pro Scripta breviora upravil a doplnil Matthias Kaup, Poemata duo obdobně inovoval Lorenzo Braca. Konečně výklad De ultimis tribulationibus, rovněž s využitím své starší edice, vydal Kurt-Victor Selge, jehož osmdesátým narozeninám je celý svazek věnován. Skutečnost, že všechna uvedená díla byla již nejméně jednou vydána, nijak nesnižuje význam a potřebnost tohoto souhrnného vydání. Napíši-li, že ediční práce na tomto svazku představuje vrchol akribie hned několika medievistických disciplin, nijak tím nepřeháním. Edici jednoho každého opuscula předchází zevrubné pojednání, které vedle rukopisného dochování a případných verzí či redakcí věnuje pozornost otázkám autorství, datace, žánru, kompozici i obsahu. Nebyl by to Jáchym, kdyby také tenor jeho kratších děl nesměřoval k jeho kardinálnímu zájmu o převedení lidstva z bídné současnosti do rajskeho stavu míru, svobody a štěstí. Jeho myšlenkový obzor přitom zahrnuje nejen členění dějin na tři epochy, ale i trinitární schéma. V odmítání světských aspirací církve v době sporů o investituru se Jáchym blížil Bernardovi z Clairvaux, via facti se však právě jemu dostalo kritické pozornosti od papežské kurie. Svým zaměřením se poněkud odlišuje jen Quaestio de Maria Magdalena, v níž Jáchym snesl pět důvodů pro identitu Máří

Magdaleny s Marií z Betanie, sestrou Marty a Lazara. Zbývá zmínit, že jeden ze tří dochovaných Jáchymových listů byl adresován opatovi dosud nelokalizovaného kláštera (monasterium Veldonense), zatímco zbývající dva včetně duchovního testamentu byly určeny veřejnosti.

František Šmahel

Eduard HLAWITSCHKA
Die Ahnen der hochmittelalterlichen deutschen Könige, Kaiser und ihrer Gemablinnen. Ein kommentiertes Tafelwerk, Bd. III: 1198–1250

(= Monumenta Germaniae Historica – Hilfsmittel, vol. 29)
Wiesbaden, Harrassowitz Verlag 2013,
XLVIII + Ahnentafeln XLI-L + 482 s.,
ISBN 978-447-10059-5.

ČČH již přinesl (106, s. 425 a 108, s. 720n.) stručné informace o prvních dvou dílech (ve třech svazcích) této základní genealogické pomůcky nejen pro samotné římské panovníky, ale svým způsobem i pro velkou část významnějších panovnických rodů nejen střední Evropy. Nynější svazek dotahuje zpracování látky do konce skutečné vlády štaufských panovníků, tedy do poloviny 13. století. Pokračuje se stejným způsobem, tj. nestránkované tabulky jsou doprovázeny více než zevrubným komentářem, seznamem literatury a jmennými (místní a osobní) rejstříky. Nepochybně platí to, co bylo řečeno o obou dílech předchozích, že totiž jde o dílo neobyčejně pracné a pro politické dějiny, v tomto případě vrcholného středověku, doslova nepostradatelné. Seznam literatury zdánlivě postrádá řadu titulů, třeba ale konstatovat, že je pokračováním a doplňováním před-

chozích, které doprovázejí oba starší díly. Jde tu ovšem o stovky údajů, které by nepochybně v jednotlivinách bylo možno dále doplňovat. To by ale v podstatě nebylo vůči autoru spravedlivé, a není to ani mým úmyslem. Nicméně je třeba litovat, že nebyly použity knihy profesora Kazimierza Jasińskiego, doplňující jednak Oswalda Balzera (*Genealogia Piastów*), jednak jeho třísvazkový *Rodowód Piastów śląskich*, protože právě vazby Piastovců s říší prostřednictvím příbuzenských svazků byly velmi úzké. Ostatně to platí i o našich Přemyslovcích, kde by byly rovněž k užítku České dějiny Václava Novotného. Ale musím upozornit, že ne vždy tu jde o poslední slovo vědy, jak ukazuje náhodně vybrané heslo české kněžny Judity, dcery Vratislava II., manželky Vladislava I. Heřmana a matky Boleslava III. Křivoústého. Hlawitschka se drží data její smrti 25. prosince 1085 podle našeho Kosmy, ale Oswald Balzer (kterého Hlawitschka dle svého soupisu literatury užívá) už v roce 1895 v dlouhém exposé ukázal, že tomu bylo jak u ní, tak u narození jejího syna jinak (přetisk *Genealogia Piastów* 2005, s. 185nn) a že data Kosmova jsou chybná (viz ostatně i V. Novotný, *České dějiny I/2*, s. 278, který upozornil, jak z tohoto pochybení byly v německé literatuře – zejména Adolfem Bachmannem – vyvozovány nepatřičné politické konsekvence). Ale aby nevznikl paušalizující zdrženlivý odstup: jde o dílo lidských rukou a tak je třeba i tuto knihu chápat, užívat i vzdát jí zasloužený dík.

Ivan Hlaváček

Dieter HECKMANN (Hrsg.)
*Das Elbinger Kriegsbuch (1383–1409).
Rechnungen für städtische Aufgebote*
(= Veröffentlichungen aus den Archiven
Preußischer Kulturbesitz, Bd. 68)
Köln-Weimar-Wien, Boehrlau Verlag 2013,
436 s., ISBN 978-3-412-21011-3.

Účetní prameny patří k významným středověkým pramenům nejen hospodářských dějin, ale mají závažnost i pro dějiny politické, kulturní v širokém slova smyslu, dále správní a ovšem v tomto případě i pro dějiny vojenství. I když účtům nebyla dříve věnována přiměřená ediční pozornost (samozřejmě bylo i dost výjimek), několik posledních desetiletí se s úspěchem snaží tento nedostatek napravit. Většinou jde o všeobecné účty institucí různého charakteru, v tomto případě jde o účty specializované (léta 1406–1408 chybí). Není tedy nadsázkou, dočteme-li se v předmluvě Svena Ekdahla, že tento účet není jedinečný jen pro dějiny vojenství řádu německých rytířů či v širším kontextu pro hanzovní historii, ale má svým způsobem celoevropský rozměr. Úřední agenda ostatně nabyla ve státě německých rytířů ve 14. století mimořádné preciznosti, jak svědčí i jiné její písemné produkty (o edici účtů a dlužních dokladů jedné řádové „Großschafferei“ jsem podal stručnou informaci v prvním čísle 64. svazku *Sborníku archivních prací* v roce 2013). Už po pouhém prolistování je možno toto konstatování potvrdit a stejně tak lze konstatovat, že tomu odpovídá i zpracování editovaného pramene. Hlavní tíži práce nesl Dieter Heckmann, zatímco Krzysztof Kwiatkowski sepsal druhou část rozsáhlého úvodu (nikde se sice neříká, co ji tvoří, ze souvislostí lze snad říci, že šlo o věcné charakteristiky této agendy, zatím co

Heckmann se omezil na diplomatický rozbor knihy). Kwiatkowski pak různě přispěl do dokumentace k vlastní edici, a zprostředkoval i badatelské výsledky pobaltských historiků.

Ale je třeba obrátit se k vlastnímu obsahu knihy, její charakteristice a způsobu zpracování, neboť sama edice tvoří jen zhruba čtvrtinu rozsahu knihy. Padesátistránkový úvod byl již stručně charakterizován, za ním přichází soupis elbląnských padlých (celkem jde o čtyřicet tři osoby, z nichž většina ale padla až roku 1410 v bitvě u Grunwaldu, takže jde o soupis, který vznikl vůči vydávanému prameni druhotně, aniž by byly uvedeny jeho podklady). Následuje rozsáhlý soupis literatury a pramenů a stručné a zřetelné vydavatelské zásady. Jádrem práce je stodesetistránková edice, obsahující 988 záznamů z let 1383–1409. Pokud jde o technickou stránku edice, uživatel by byl uvítal, kdyby textové poznámky byly zalomeny na příslušné stránky, a ne až na konec edice. Stejně tak byly v živých záhlavích uváděny roky, kterých se texty týkají. Klíčovou částí knihy je ale 230 (!) stran čítající prosopografický rejstřík osob, které v záznamech přicházejí. Často jde o poměrně rozsáhlé biogramy stovek osob. Při jejich sestavování autoři vyhledávali jednotlivé údaje z nejrůznějších rozptýlených originálních archivních pramenů a ovšem i z edic. Ty si zaslouží maximálního ocenění a také budou nejčastěji badateli využívány. I ve vlastní edici zůstává však ještě dost materiálu, který stojí za zpracování či aspoň za pozornost. Pramen je vysoce informativní, pokud šlo např. o koně, jejich funkci a počty, o vojenskou výstroj, o akční radius aktivit osob zmiňovaných v zápisech aj. Komparativně lze uvést, že u nás máme určitou, leč daleko skromnější obdobu v městském materiálu stříbrském

a chebském ze zhruba stejné doby. Důležitost edice v tradičním rouchu zůstává nepochybná. Že tu žádná bohemika nejsou k dispozici, snad ani není třeba podotýkat.

Ivan Hlaváček

Ursula GIESSMANN

***Der letzte Gegenpapst:
Felix V. Studien zu Herrschaftspraxis
und Legitimationsstrategien
(1434–1451)***

(= Papsttum im mittelalterlichen
Europa, Bd. 3)

Köln-Weimar-Wien, Böhlau Verlag 2014,
410 s., ISBN 978-3-412-22359-5.

První polovina 15. století vygenerovala nejen neobyčejný počet koncilů, ale dvojpapežství přeměnila nejdřív v trojpapežství a posléze v jejím závěru basilejský koncil roku 1439 sesadil stávajícího papeže a zvolil nového, kterému se ale nepodařilo svého předchůdce, Evžena IV., eliminovat. Basilejský koncil, pro české pozdně středověké dějiny do značné míry osudový, skončil nepřiliš slavně na hraně hereze. Svou volbou vytvořil koncil nejen posledního protipapeže v dějinách církve (současný stav, kdy odstoupivší papež je v souladu s právním názráním označen jako *emeritus*), ale dosáhl i další kuriozity. Zvolil totiž předpokládanou hlavou katolické církve osobu světskou, totiž savojského vévodu Amadea VIII. (byť vládu nad Savojskem již dřív předal svému synovi a stal se eremitou). Ten – coby Felix V. – posléze po rozkladu tohoto koncilu, do značné míry pod tlakem Francie a zváživ své možnosti, v roce 1449 odstoupil. Poté byl papežem Evženem IV., nástupcem Mikuláše V., jako církevní hodnostář respektován. Nicméně desetiletí Felixova pontifikátu, jehož obediencie byla poměrně

limitovaná, byť se zdaleka neomezovala jen na rodová území (patřila do nich s různou délkou podřízenosti mj. teritoria jako Aragon, Milánsko, Skotsko, Polsko či části Bavor, Rakouska a Falce) nebyla dobou poklidu. Pro rozvinutí příslušných církevních, politických a zejména správních aktivit bylo ovšem třeba vybudovat základní struktury. Těmto aspektům věnuje autorka pozornost s oporou v příslušných pramenech (mezi nimiž pro počátky mají důležitost historická díla pozdějšího papeže Pia II. – Aenea Silvia Piccolominiho).

Gießmannová pochopitelně začíná Felixovými předchozími aktivitami, aby pak sledovala nejen jeho prvotní papežskou rezidenci Thonon (dnes Thonon les Bains na západní straně jižního břehu Ženevského jezera), ale zejména aktivity spojené s Basilejí. Ta se stala v prvních třech letech jakýmsi Felixovým Římem. Krátkodobě tu fungovala i kuriální univerzita, po jejímž zániku pak město Basilej v roce 1459/1460 založilo svou městskou univerzitu. Vedle popisu a rozboru nejrůznějších ceremoniálních a liturgických záležitostí autorka ovšem oprávněně klade důraz zejména na sledování Felixovy kurie, tj. na fungování jeho kardinálského kolegia a zejména nově vytvářených papežských úřadů (s. 234–280). Poslední velký oddíl knihy je věnován zejména otázkám fiskální politiky, kdy se Savojsko svým způsobem proměnilo v *Patrimonium sancti Petri*, a to včetně kulturních snah. Prolínalo se tu to stávající světské s nově přichozím duchovním. Ovšem toto vše bylo pouhou epizodou, protože druhé lustrum Felixova pontifikátu už bylo vlastně přípravou na jeho neslavný konec.

Českého čtenáře pochopitelně zajímá, jak se tu zrcadlí Felixův vztah k české otázce. Třeba říci, že hlavní část jednání Čechů s konci-

lem se odehrála v době před Felixovým pontifikátem a tak na něj „zbylo“ jen málo. Týká se to zejména jednání Oldřicha z Rožmberka s papežem, kdy šlo o snahu obou podřídit Čechy jeho obedienci a kdy se v té záležitosti angažovali také preláti jihočeských klášterů, zejména vyšebrodský Zikmund Pirchan, jakož i olomoucký probošt Jeroným Wollassen, kteří ale ve svých snahách nutně ztroskotali, pochopitelně zejména v souvislosti s finančními otázkami. Gießmannová tomu věnuje opravdu jen marginální pozornost (zejména s. 283n.), i když v poznámkách uvádí některé stati českých autorů (ovšem jen německy psané práce), které se v závěrečném soupisu literatury neobjevují. A tak zájemci nezbyvá, než sáhnout po prvních dvou svazcích Urbánkova podílu na Laichterových Českých dějinách, nebo se podívat na lapidární shrnutí Petra Čorneje v šestém díle Horáckových Velkých dějin zemí České koruny. Ovšem v práci této autorky hledáme něco jiného. Lze říci, že vystižení osudů tohoto posledního protipapeže – a to jak mimo jeho pontifikát či v jeho průběhu – dává o něm dobrou představu.

Ivan Hlaváček

Jan HIRSCHBIEGEL

– Werner PARAVICINI

– Kurt ANDERMANN (Hrsg.)

In der Residenzstadt. Funktionen, Medien, Formen bürgerlicher und höfischer Repräsentation

(= Residenzenforschung. Neue Folge: Stadt und Hof, Bd. 1)

Ostfildern, Jan Thorbecke Verlag 2014, 268 s., barevná vyobrazení na s. 222–268, ISBN 978-2-7995-4530-3.

Dvacátým šestým svazkem, který vychází koncem roku 2014, se uzavírá nepostrada-

telná řada Residenzen-Forschung. Neuhasi-
telná energie jejího duchovního otce Wer-
nera Paraviciniho (*1940), podporovaného
vydatně jeho spolupracovníky, však dala
vzniknout její pokračovateli. Zatímco pů-
vodní řada – až na výjimky – byla zakotve-
na ve středověku, tato si dala za úkol propo-
jit dobu pozdního středověku s raným
novověkem a položila důraz na vazbu dvora
s městem, či přesněji města s dvorem. Větši-
nu z výše zmiňovaných svazků první řady
tvořily protokoly ze symposií. Obdobně
začíná i tato řada, neboť jde o *1. Atelier der
neuen Residenzen-Kommission der Akade-
mie der Wissenschaften zu Göttingen veran-
staltet mit dem Hohenlohe-Zentralarchiv
Neuenstein, 20.–22. September 2013* (kni-
ha vyšla necelý rok po jeho konání!).

Četbu vtipné a obsahově bohaté úvodní sta-
ti Paraviciniho lze doporučit všem medie-
vistům i historikům, kteří se zabývají raným
novověkem. Najdou v ní leckterý bezpro-
střední podnět pro vlastní práci a nadto jsou
tu glosovány i následné rozpravy, jež vznikly
z referátů v Neuensteinu. Zejména je třeba
akcentovat skutečnost, že pozornost se ob-
rací ne už k metropolím všeho druhu, ale
k městům regionálního významu. Města se
tu prolínala se svou vrchností a jejím dvo-
rem, často jen místního významu. Zejména
se tu však klade důraz na interakci ať ve smy-
slu konfliktů či kooperace. Publikace záro-
veň podává glosovaný katalog základních
otázek, na něž je třeba hledat a nalézat od-
povědi, aniž by si v tomto směru Paravicini
činil nárok na jejich kompletnost.

Stát Kurta Andermanna, jenž probírá rezi-
denční města na hohenloheském teritoriu,
přichází se třemi samostatnými okruhy otáz-
ek, které se ovšem prolínají: lze je charak-
terizovat asi takto: I – Město jako prostor
pro reprezentaci; II – Městská a dvorská

reprezentační média a III – Sociální skupi-
ny ve městech. Desítka otisknutých referá-
tů ovšem přináší z obecného pohledu lec-
kdy odlehlé či zdánlivě nevýznamné sondy
do dvorské každodennosti. Stati nicméně
ukazují možnosti detailního studia. Je po-
chopitelné, že jde především o města jiho-
západního Německa, i když se objevuje
i Celle, Innsbruck či Halle an der Saale. Při
tom nelze zapomenout, že tu jde teprve
o začátek studia, které se v budoucích letech
teprve bude rozvíjet. Lze jen doufat, že to-
mu tak bude i za přímé české spoluúčasti.

Závěrem není možno v kontextu výzkumu
rezidencí nezmínit už dlouhou řadu zdán-
livě skromných, ale nepostradatelných
svazečků časopisu *Mitteilungen der Resi-
denzen-Kommission der Akademie der Wis-
senschaften zu Göttingen* (od roku 1991 do
2010 s třinácti dodatkovými sešity, které
vzbuzují zejména svými průběžně otiskova-
nými bibliografiemi k tématu u našince těž-
kou frustraci). Nová řada začíná rokem
2012 a v roce 2014 přibyl doplňkový sešit,
rovněž s prostým hlavním názvem *Stadt
und Hof*, v podtitulku ale specifikovaný ja-
ko *Westfälische Residenzstädte im späten
Mittelalter (14. bis 16. Jahrhundert)*, s pěti
rozpravami regionální povahy.

Ivan Hlaváček

Raný novověk

Ekkehard WESTERMANN

– Markus A. DENZEL

*Das Kaufmannsnotizbuch des Matthäus
Schwarz aus Augsburg von 1548*

(= Vierteljahrschrift für Sozial- und
Wirtschaftsgeschichte – Beihefte, Bd. 215)
Stuttgart, Franz Steiner Verlag 2011,
526 s., ISBN 978-3-515-09899-1.

Rozsáhlá práce se programově hlásí k odkazu klasika hospodářských a sociálních dějin Hermanna Kellenbenze (1913–1990). Byl to totiž právě Kellenbenz, kdo v osmdesátých letech 20. věku upozornil na nevyužitý informační potenciál tehdy ještě anonymního rukopisu Rakouské národní knihovny ve Vídni, v němž spatřoval slibný pramen z hlediska prohloubení poznatků o evropském obchodu 16. století. Navíc z Kellenbenzovy badatelské dílny už v roce 1974 vzešla edice „žánrově“ podobného manuskriptu Lorenze Medera († 1561). Westermann a Denzel nyní zpřístupnili a obsahově rozebrali text, jehož původce s vysokou mírou pravděpodobnosti identifikovali jako fuggerovského buchhaltera – tedy správce centrální účtárny známého německého kupeckého a bankéřského domu – Matthäuse Schwarze (1497–1574).

Editovaný rukopis přináší teritoriálně, totiž podle jednotlivých evropských výrobních a tržních středisek, roztríděné detailní informace o kurzu relevantních měnových jednotek, cenových relacích, celních tarifech, převodech měr a vah, jakož i o dalších regionálních či lokálních zvláštnotech důležitých pro dálkový obchod. Teprve ve druhém plánu se v textu objevují výpisy z účtů, dokumentující objem konkrétních obchodních transakcí. Takto koncipovanou praktickou pomůcku, při jejímž sestavování pro potřeby fuggerovské buchhalterie se Schwarz opíral především o systematický sběr hlášení od šéfů jednotlivých firemních filiálek, označují Westermann a Denzel jako „Kaufmannsnotizbuch“. Vycházejí při tom z terminologie zpracované britským historikem Peterem Spuffordem, zatímco H. Kellenbenz prameny tohoto typu ještě zahrnoval pod mnohoznačný termín „Handelsbuch“. V češtině by

patrně bylo nejvhodnější hovořit o kupecké či obchodní příručce, neboť výraz zápisník či záznamník může evokovat kategorii pramenů osobního charakteru a slovní spojení kupecká (obchodní) kniha se v naší historiografii používá přednostně v jiných významech.

Edici jazykově německé příručky předchází obsáhlá studie, rozčleněná (kromě úvodu a závěrečného shrnutí, které je vedle němčiny otištěno také v anglické, italské a francouzské mutaci) do tří hlavních kapitol. V první se autoři věnují jednak charakteristice pramene, rozboru jeho vnějších a vnitřních znaků, a souvisejícím otázkám zvolené ediční techniky, jednak osobnosti Matthäuse Schwarze. Osudy tohoto vzdělaného augšpurského měšťana jsou však načrtnuty velice stručně, přednostně se zřetelem k jeho profesnímu uplatnění ve službách Fuggerů. Autoři ovšem klíčová data Schwarzovy kariéry zasadili do širšího kontextu personálního zázemí fuggerovského podnikání. V příručce jsou jmenováni mnozí firemní faktoři a další služebníci. V první kapitole proto nalezneme stručné biogramy Schwarzem explicitně zmíněných osob, vesměs sestavené na základě starší prosopografické literatury.

Druhá kapitola podává přehled těch výrobních a obchodních středisek v Itálii, Španělsku, Portugalsku, Nizozemí, Anglii, Francii, na území Svaté říše římské, v Uhrách a Polsku, jimž je věnována pozornost ve Schwarzově textu. Autoři charakterizují význam příslušných území či lokalit pro obchod Fuggerů (vedení snahou neopakovat známé informace skicují úlohu většiny center jen velmi povšechně). Přednostně se však v souladu s obsahovým zaměřením editovaného pramene věnují místním měnovým a metrologickým poměrům. Z bohemikál-

ní perspektivy nelze neupozornit na pasáž pojednávající o Čechách (zahrnutou do části výkladu o Svaté říši římské), která komentuje oddíl kupecké příručky nadepsané „Behaim und Jochamstal“ (s. 466–470) a vedle zdejších peněžních jednotek, měř a vah si všímá toho, jakou roli země hrála ve fuggerovském podnikání. České království mělo dle Westermanna a Denzela pro Fuggera druhořadý význam, neboť je firma využívala především jako tranzitní prostor při dovozu mědi z Uher či Slezska do Norimberku a Lipska.

Skutečnost, že Anton Fugger z Lilie (1493–1560) před polovinou 16. století prokazatelně patřil k jáchymovským kverkům, avšak do tamních montánních aktivit nijak nezasahoval, vysvětlují autoři tak, že postoupením příslušného důlního podílu a s ním spojených zisků umožňoval Ferdinand I. Habsburský část svých dluhů u firmy. Pozornost si zasluhuje rovněž v této souvislosti připomenutá otázka profitu hrabat Šliků z těžby v Jáchymově. Jak naznačují záznamy ve Schwarzově příručce, Šlikové vedle participace na výtěžku až do poloviny čtyřicátých let vydělávali na rozdílu mezi cenou, za niž kverci museli odevzdávat zmínované stříbro (totiž 24 bílých grošů za tolar), a jeho další prodejní cenou (29 až 30 bílých grošů za tolar). Je škoda, že Westermann a Denzel z relevantní české literatury reflektují pouze dvě v němčině publikované studie Jiřího Majera (1922–2008) a nekonfrontují svá zjištění s poznatky dalších autorů (zvláště Petra Vorla), kteří se nověji pokusili objasnit příčiny mimořádného úspěchu jáchymovského dolování a mincovnictví.

Ve třetí kapitole je po zásluze věnována pozornost fuggerovskému důlnímu podnikání v Tyrolsku a Uhrách (těžba stříbra a mě-

di), jakož i ve slezských Rychlebech (těžba zlata). Buchhalterské působení Matthäuse Schwarze totiž spadalo do přelomové doby, kdy montánní aktivity firmy prodělávaly výrazné změny. V čele podniku tehdy stál Anton Fugger, který po smrti svého strýce Jakuba „Bohatého“ (1459–1525) vedle dálkového obchodu do dosud nebývalé šíře rozvinul bankovní transakce, a to zčásti právě na úkor investic do důlní činnosti. Jejich redukce se týkala zejména těžby mědi na území Uher, které se „knížeti obchodníků“ jevilo s ohledem na stupňující se tureckou hrozbu jako investičně riziková oblast. Schwarzova příručka ostatně sama o sobě dokládá, jak značná pozornost byla v polovině 16. století ve fuggerovské buchhalterii věnována západoevropským výrobním a tržním centrům. Pramen zpřístupněný E. Westermannem a M. A. Denzelem tak mimo jiné potvrzuje platnost známé teze, že se prozíraví Fuggerové po roce 1526 pod dojmem postupující osmanské expanze více orientovali na bezpečnější západ a středozápad starého kontinentu než na východnější situované regiony.

Edice Schwarzovy příručky zabírá bezmála polovinu recenzované knihy (s. 257–496). Transkribovaný text pramene je doplněn četnými editorskými komentáři, věnovanými přednostně ozřejnění takových reálií, jimž by čtenář neobeznámený s raně novověkými měnovými a metrologickými poměry, dobovou účetní praxí či specifiky jednotlivých výrobních odvětví bez dalšího studia neporozuměl. Právě s odkazem na tyto komentáře Westermann a Denzel rezignovali na věcný rejstřík, neboť v tom by se prý jen opakovaly již publikované vysvětlivky. Takovouto argumentaci lze ovšem sotva přijmout. Vždyť věcný rejstřík rozhodně nemusel být zpracován formou glo-

sáře s definicemi, zato mohl (a primárně měl) plnit úlohu ukazatele výskytu konkrétních výrazů, relevantních z hlediska obsahového vytěžení zpřístupněného pramene. Jako identifikační ostatně nejsou koncipovány ani rejstříky osob a míst, které v recenzované práci odkazují nejen na samotný text příručky, ale zároveň také na studii.

Ačkoliv autoři v úvodním pojednání zdaleka nevyčerpali výpovědní potenciál zkoumaného pramene, představuje jejich práce vítaný příspěvek k poznání raně novověkého mezinárodního obchodu, a to nejen se zřetelem k samotnému fenoménu augšpurských Fuggerů. Lze sice mít výhrady k tomu, jak se Westermann s Denzelem vypořádali s dosavadní literaturou, na druhou stranu je však třeba ocenit skutečnost, že vedle Schwarzovy kupecké příručky přihlédl k dalším původním pramenům. Nejde jen o komplementární písemnosti z Fuggerovského archivu v Dillingen an der Donau, ale také o dokumenty týkající se firemních obchodních a montánních aktivit, uložené v jiných fondech na území Německa, Rakouska a ojedinele i Slovenska.

Tomáš Sterneck

Stanislav BOHADLO

Sporckovské „árie“ jako obecná nota z Bon Repos a z lázní Kuks

Ústí nad Orlicí–Hradec Králové, Ofis ve spolupráci s Pedagogickou fakultou Univerzity Hradec Králové 2012, 200 s., ISBN 978-80-7405-183-8.

Umělecký sloh barokní doby byl svou nákladnou podobou bytostně navázán na existenci vrstvy mecenášů, dostatečně motivých na to, aby mohli objednávat drahá

umělecká díla. Pro většinu aristokratů se jednalo o otázku reprezentace a společenské prestiže, aniž by sledovali jiné cíle. Našly se však i takové osobnosti, které dokázaly „svým“ dílům vtisknout jedinečný význam a zajistily si tak pomníky na příští staletí. Jednou z nich byl František Antonín hrabě Sporck, jehož kulturní a mecenášské aktivity byly i na tehdejší poměry velmi široké. Svědčí o tom stavby (např. zámek v Lysé nad Labem či komplex lázní Kuks), sochařská i malířská díla, nebo hraběcí podpora knihtisku i hudby. Při většině těchto aktivit Sporck spolupracoval s předními umělci, kteří působili v prostoru habsburské monarchie či blízkých zemí, především v sousedním Sasku. O řadě jeho aktivit již bylo leccos napsáno, například jeho podporou italské opery se v rozsáhlé monografii zabýval Daniel E. Freeman.

Nejnovější příspěvek ke kulturnímu odkazu svérázného hraběte se věnuje stále ještě dosti opomíjené kapitole barokní doby, kterou je hymnologie. I v ní totiž Sporck zanechal stopu. Autorem recenzované knihy je muzikolog Stanislav Bohadlo, docent Univerzity v Hradci Králové a ředitel festivalu Theatrum Kuks, jenž se osobnosti Františka Antonína Sporcka věnuje dlouhodobě. Na základě rozboru barokní písňové tvorby Bohadlo čtenářům odhaluje pozoruhodný *Gesamtkunstwerk*, ve kterém jsou zapojeny hudba, básnictví, ryctectví a tiskařství, ale také Sporckovy aktivity v oblasti sochařství a architektury. Bohadlova práce je navíc zajímavým nahlédnutím do pestrého a pohnutého života samotného Sporcka i jeho poddaných.

Úvodní kapitola je věnována přepadení Kuksu v noci z 26. na 27. července 1729, kdy císařští kyrysníci obsadili Sporckovy lázně a odvezli s sebou zdejší vyhlášenou

knihovnu. Ta pak sloužila jako důkazní materiál v soudním sporu, který proti hraběti vedli jezuité, kteří vlastnili sousední Žíreč. V rozsáhlé obžalobě, kterou si toho rána hrabě vyslechl, se poukazovalo také na tzv. *Hexenlieder*, neboli čarodějnické písně. Tím je naznačen důležitý tematický okruh, který však do vývoje sporckovských písní zasáhl až později, nicméně díky zmíněnému procesu jim byla věnována pozornost ze strany pozdějších badatelů, což jinak bylo pro bádání kolem osoby hraběte Sporcka spíše výjimečné.

Knihy se na základě analýz věnuje několika základním tematickým okruhům, jež zároveň korespondují se zájmy, otázkami a problémy, které hrály důležitou roli ve Sporckově životě. První okruh byl spojen s myslivostí a práčnictvím. Tyto kratochvíle hrabě poznal při svém pobytu ve Francii, kde završil svoji kavalírskou cestu. Snažil se je v oně kultivované podobě rozvinout rovněž na domácí půdě. Mezi šlechtou byly jím pořádané lovecké události velice oblíbené a jednoho Sporckova honu se zúčastnil také císař Karel VI. Habsburský. V loveckém zámečku Bon Repos, vystavěném nedaleko Lysé nad Labem, byly na zdech napsány texty, které urozená společnost při zdejších zastávkách zpívala se svým doprovodem. Autor uvádí, že dle dobových dokladů se zpívaly dokonce i veršované regule Sporckem založeného Řádu sv. Huberta. Úzké propojení vznikajících básní s nápěvy je tedy doloženo už na samém počátku Sporckova zájmu o písně. Do této „lovecké“ kapitoly spadá rovněž uvedení lesního rohu do Čech.

Dalším významným okruhem byla pro Sporcka píseň duchovní. Dostatečně je známa skutečnost, že financoval vytištění kancionálu *Slawiček rájský* od Jana Josefa

Božana. Bohadlo se zde však zabývá především tisky, jejichž vznik hrabě přímo inicioval. Byly to mimo jiné *Melodey* (1721), *Sporckové Weyklady* (nedatovaný tisk z Kutné Hory), či velký projekt *Svidnického kancionálu*, jenž však nebyl dokončen. Autor na ukázkách dokládá, že nápěvy, původně užívané v loveckých písních, byly později podloženy texty duchovními. Tyto melodie byly na hraběcích panstvích dobře známy a Sporck je ve zmíněných tiscích použil jako specifickou obecnou notu. Užití takových písní bylo ostatně nesmírně široké. Verše s příslušnými nápěvy (či odkazem na ně) byly připojovány na zadní strany tištěných rytin hraběcích rytců Michaela Rentze a Josepha Montalegreho, nevlastního Rentzova syna. Stejně tak básně, které se nacházely na podstavcích sochařských děl, jimiž nechal Sporck okrášlit široké okolí lázní v Kuksu, bylo možné zpívat na některou z melodií „kukských“ a „bonrepoských“ písní. Postupem času se texty zaměřovaly na kritiku jezuitského řádu, čarodějnickou tematiku a ke konci i na praktiky právníků, s nimiž měl stárnoucí hrabě mnoho problémů.

Mezi literáty, s nimiž Sporck spolupracoval, se často objevuje jméno právníka Gottfrieda Benjamina Hanckeho, jenž působil na dvoře saského kurfiřta v Drážďanech. Právě on se totiž stal pomyslným dvorním básníkem, jemuž hrabě přímo zadával konkrétní témata. V knize je rovněž přiblížena osobnost Tobiáše Antonína Seemana, Sporckova hofmistra a kapelníka, jehož deník je zdrojem cenných poznatků i k hudebnímu provozu hraběcího dvora. Významný prostor je věnován genezi nápěvů, která sahá jak do Francie přelomu 17. a 18. století, tak i do protestantské duchovní tradice severního Německa.

Knihy odhaluje úzkou provázanost bohatých aktivit této významné postavy barokních Čech. Autor vychází z množství materiálů, na jejichž podkladě ukazuje, o kolik se můžeme ochudit, soustředíme-li bádání pouze na jeden úzký obor. Text je připraven pečlivě, o čemž svědčí minimum drobných chyb. Obsahuje množství vysvětlujících poznámek a odkazů, včetně poněkud problematických dlouhých odkazů na internetové stránky, jež se nejen špatně přepisují, avšak nezdídky jsou též nefunkční. Celek doplňuje citované texty i nápěvy. Soustředění velkého množství informací na tak malém prostoru občas není čtenářsky zcela přehledné, nicméně významnějším nedostatkem je, že autor většinu jmen šlechty uvádí pouze ve formě predikátu bez přesného jména. Jeho práce totiž zároveň dokládá konkrétní kontakty mezi českou nobilitou a historik, který bude chtít tuto práci využít, bude muset zvlášť dohledávat konkrétní osoby. V jazykové koncepci je patrné, že předlohou byly články, publikované v Hu-
debních rozhledech. Informační prostupnost textu tedy není taková, jak by si historická publikace zasluhovala. Svým jedinečným zaměřením je však hodna pozornosti a lze ji doporučit všem zájemcům o barokní hymnologii, stejně jako o kulturu šlechtického prostředí u nás.

Lukáš Vytačil

Eva GREGOROVICHOVÁ
*Kapitoly z dějin Rodinného archivu
toskánských Habsburků*
Praha, Národní archiv 2013, 432 s.,
ISBN 978-80-7469-008-2.

Eva Gregorovičová, vedoucí pracovnice
Národního archivu v Praze, ztělesňuje ve

svém díle sepětí archiváře s jedním obrovským a spletitým archivním fondem. Ačkoli příležitostně publikovala cenné stati i k jiným tématům, skutečně zásadní jsou tři desítky studií, které vznikly v souvislosti se správou a pořádáním Rodinného archivu toskánských Habsburků. Vzácný pramenný soubor, který se dostal do Čech po vyhnání Habsburků z Toskánska v procesu sjednocování novodobé Itálie, převzala E. Gregorovičová v roce 1991 a od té doby věnovala mimořádné úsilí nejen jeho usprádaní, ale i zpřístupnění odborné a širší kulturní veřejnosti formou analytických článků, konferenčních referátů a vědecky koncipovaných výstav i doprovodných katalogů. Jelikož tyto práce byly roztroušeny v mnoha českých, italských a rakouských publikacích, zpřístupnil nyní Národní archiv 31 studií E. Gregorovičové v podobě rozsáhlého sborníku.

Pořadatelé Jiří Křestan a Jan Kahuda učinili správné rozhodnutí, když opustili ideu „monografie“, která by vznikla vypuštěním opakujících se témat či fakt z jednotlivých studií a sepsáním jakéhosi syntetizujícího úvodu. Takový pokus by pravděpodobně nedopadl nejlépe, neboť jednotlivé studie a jejich skupiny jsou – při rozsahu látky naprosto pochopitelně – přece jen poněkud disparátní a zpracovávají pouze vybrané segmenty tematiky. Proto přesněji než zastřešující název knihy vystihují jejich podstatu názvy dvou velkých tematických celků, do nichž je publikace rozdělena – „K dějinám toskánských Habsburků a jejich rodinného archivu“ a „Rodinný archiv toskánských Habsburků jako zdroj pramenů k českým a italským dějinám“. Zatímco v první části jsou v centru pozornosti dějiny rodu, teprve ve druhém oddílu se v ohnisku zájmu ocitají samotné archiválie. Jde tedy

o podklad ke dvěma myslitelným monografiím, k nimž by mohli v budoucnosti dospět pokračovatelé E. Gregorovičové, neboť výzkum už má širší personální zázemí jak v pražském Národním archivu (především v Janu Kahudovi), tak i ve florentském Státním archivu. Navíc zájem o tuto tematiku v italském a středoevropském prostředí neutuchá, jak ostatně dokládají připojené texty, oceňující dílo E. Gregorovičové z pohledu domácích a zahraničních odborníků.

Význam knihy spočívá především v tom, že na jednom místě soustřeďuje výsledky jak autorčina, tak i s ní spjatého nebo jí podníceného mezinárodního výzkumu, který se rozvinul kolem jednoho mimořádně cenného zdroje informací o dějinách střední Itálie a Evropy v období let 1737–1859, kdy v Toskánsku vládla vedlejší linie habsbursko-lotrinského rodu. Sekundární, ovšem pro dějiny archivnictví a mezinárodních (zejména česko-italských) kulturních vztahů podstatný význam má vývoj archivu po roce 1860, kdy se soukromá část habsburského archivu dostala z florentského paláce Pitti složitými cestami do Brandýsa nad Labem a do Ostrova, až posléze roku 1956 skončila ve Státním ústředním archivu v Praze.

Jednotlivé stati jsou věnovány habsbursko-lotrinské sekudogenituře v Toskánsku a pozoruhodným osobnostem této linie (např. arcivévodovi Ludvíku Salvátorovi, který proslul jako cestovatel, geograf a přírodovědec), jejich vztahu k archivním památkám a zvláště pak samotnému archivu. Autorka pojednala o jeho osudech a stěhování z Itálie do Čech, o struktuře a jednotlivých součástech (mj. kartografických a ikonografických sbírkách), o jeho pramenné hodnotě z hlediska italských a českých dějin. Velkou pozornost věnovala rovněž vztahu mezi pražskou a florentskou dokumen-

tací i vlastním výzkumným cestám do florentského Státního archivu.

Studie E. Gregorovičové, publikované zde v původním znění českém, italském nebo německém, nejsou pouhými přetisky prvního vydání, ale byly autorkou patřičně aktualizovány a bibliograficky doplněny (ostatně v závěru je vedle biografické poznámky také její bibliografie). Navíc několik dosud nepublikovaných článků bylo napsáno speciálně pro tuto knihu. Texty se vyznačují jedinečnou znalostí archivních pramenů, a to nejen těch, jež jsou nyní v Praze, ale i komplementárních zdrojů, které po útěku Habsburků zůstaly ve Florencii. Některé texty přinášejí suchou, ale potřebnou faktografii či dlouhé seznamy (například osob dekorovaných toskánským titulárním řádem), jiné jsou napsány s nadhledem nad historickou tematikou. Kniha E. Gregorovičové jako celek je výsledkem neobyčejné píle a oddanosti dříve jen málo známé tematické. Vzhledem k tomu, že jde o nezanedbatelný kus dějin Toskánska, Čech i habsburské monarchie, vznikla tu publikace, která zdařile reprezentuje archivní složku české historiografie a s úspěchem vstupuje do mezinárodních vědeckých souvislostí.

Jaroslav Pánek

19. a 20. století

Annika MOMBAUER
*Die Julikrise. Europas Weg
in den Ersten Weltkrieg*
München, C. H. Beck 2014, 128 s.,
ISBN 978-3-406-66108-2.

Bez velké nadsázky můžeme říci, že první světová válka byla určující pro celé 20. století. V tomto smyslu byla onou „první katar-

strofou“, jak ji nazval americký diplomat George Kennan. Tzv. červencová krize, která bezprostředně předcházela vypuknutí války, tak má pro studium dějin 20. století mimořádný význam. V Británii působící německá historička Annika Mombauerová patří k uznávaným odbornicím na příčiny první světové války. U příležitosti sta let od jejího začátku vydala mimořádně potřebnou knihu: na minimálním prostoru v ní přehledným a čtivým způsobem shrnuje pohled, který můžeme ve vztahu k důvodům začátku války nazvat tradičním mezinárodním konsensem.

Během červencové krize s válkou v té či oné míře kalkulovaly všechny hlavní evropské mocnosti. Ale z pramenů i z tisíců odborných studií a knih podle Mombauerové jasně vyplývá toto: Rakousko-Uhersko s Německem s válkou počítalo od začátku krize. Obě velmoci si ji do značné míry přály a považovaly za nejlepší možné vyústění situace po zavraždění následníka habsburského trůnu. V ideálním případě se z pohledu obou spojenců mělo jednat o omezenou válku Rakouska-Uherska proti Srbsku. Vídeň a Berlín ale byly od počátku ochotny riskovat i širší konflikt, do kterého by se zapojily všechny velmoci. Z tohoto důvodu nesou podle autorky za vznik první světové války jednoznačně největší zodpovědnost. Mombauerová se přímo vymezuje proti knize australského historika Christophera Clarka *Náměsíčníci* (2012), která vzbudila ohlas v řadě zemí a byla přeložena i do češtiny. Clark odmítá hledání viníků války a tvrdí, že za její vypuknutí nesou zodpovědnost všechny zainteresované země. Takový pohled Mombauerová výslovně odmítá. Jak píše, lidé, kteří v roce 1914 měli politickou či vojenskou moc, „nebyli žádní náměsíčníci, ale naopak velmi dobře věděli, co dělají.“

Uvědomovali si, že z lokální války proti Srbsku může s nemalou pravděpodobností vypuknout všeobecný konflikt. Podle Mombauerové je „otřesné“, s jakou bezstarostností nakonec rozhodující činitelé ve Vídni a v Berlíně válku začali. Extrémní případ představoval pruský ministr války generál Erich von Falkenhayn, který si poslední červencový den roku 1914 zapsal do deníku: „I kdyby nás to mělo zahubit, přece jen to bylo krásné.“

Knihy Anniky Mombauerové je odpovědí na teze o tom, že nemůžeme mezi jednotlivými velmocemi rozlišovat podle míry jejich zodpovědnosti za vypuknutí války. Tedy na teze, které byly dominantní do začátku šedesátých let minulého století a nyní se v dílech několika historiků vracejí. Jedná se tak o knihu, po které by měl sáhnout každý laický i profesionální zájemce o příčiny vzniku války.

Ondřej Houska

Milan HLAVAČKA

– Sixtus BOLOM-KOTARI

– Patrik ŠIMON

V zákopech myslí. Život, víra a umění na prahu Velké války

(= Monographia – Series A, sv. 51)

Praha, Historický ústav 2014, 192 s.,

ISBN 978-80-7286-233-7.

U příležitosti stoletého výročí první světové války se na trhu objevuje mnoho tuzemských i mezinárodních publikací, zaměřujících se jak na jev první světové války jako celku, tak na dílčí sondy do válečných témat. Monografie *V Zákopech myslí* od historiků Milana Hlavačky, Sixta Boloma-Kotariho a historika umění Patrika Šimona se soustřeďuje na tři oblasti válečného života

v Čechách: život v zázemí (Hlavačka), život náboženský (Bolom-Kotari) a život umělců a umění (Šimon). Kniha upoutá pozornost již formátem, typickým pro umělecké monografie (24,4 × 26,7 cm), a obálkou s *Po libkém Smrti* od Bohumila Kubišty. Svou koncepcí se dílo zaměřuje na situaci v zemích českých, obrazová příloha představuje díla autorů z celé Evropy.

Prameny, které autoři použili pro dílo, zahrnují archivní dokumenty, muzejní exponáty, fotografie, paměti, deníky i dobovou beletrii. Namátkou zmiňme Kubištovy dopisy v umělecké části knihy nebo román Arnolda Zweiga *Mladá žena z roku 1914*. Jako by v monografii velmi často používané citace z tohoto díla emotivně podtrhávaly to, co je právě popisováno historiograficky. Za zmínku též stojí 157 komplexně využitých uměleckých děl. Texty autorů slouží spíše než jako obšírné obrazy zkoumané doby jako úvody do dané problematiky. Autoři na konci knihy dávají k dispozici přehled literatury a dalších zdrojů, ze kterých vycházel.

Hlavačkova studie První světová válka v zázemí si pokládá otázku, jaký byl život v Čechách mimo frontu: Jeho líčení, soustřeďující se na krácení dávek jídla a nouzi o potraviny, na život dětí a práci žen, kulminuje ve výkladu o v hladových bouřích a o rozvíjejících se válečných půjčkách, které se setkávaly se střídavým úspěchem. Sixtus Bolom-Kotari v kapitole Víra, církev a společnost ve válce uvádí jako důležitá témata např. náboženský šok z maření životů pokročilou vojenskou technikou, zprofanování katolické církve pro účely války, resp. boje za protestantismus v podobě zápasu za Rakousko nebo za národní zájmy Čech (případně nazváno Caesar proti Ježíšovi). Autor v této souvislosti popisuje taktéž politicko-kulturní a hospodářské je-

vy, jako bylo odebírání zvonů z kostelů k přetavení. Ve třetí textové části První světová válka v reflexi soudobých českých umělců z pera Patrika Šimona čtenář dostane možnost nahlížet do světa různorodé účasti tehdejších českých umělců ve válce. Spektrum sahalo od válečného zápalu Bohumila Kubišty, přes válce obětované umělce, jako byl František Gellner nebo Jindřich Průcha, až po činnost Emila Filly v exilovém „disentu“.

Druhá polovina díla přináší obrazovou přílohu, ukazující obrazy a sochy autorů, kteří dle publikace jako by „svou tvorbou předběhli válku“. Z často uváděných tvůrců jmenujme Augusta Brömse, Františka Kupku, zaujmou také obaly časopisů *L'Assiette au beurre* od různých autorů. Závěr knihy přináší tezi, že právě až první světová válka ukončila „dlouhé“ 19. století, např. rozpadem starých mocností, především Rakouska-Uherska. Připomen je anglický a německý sumář, seznam citací, přehled užitých uměleckých děl a rejstřík. Monografie je vhodná jako odborný úvod do problematiky, ale vzhledem k přehlednému a srozumitelnému výkladu poslouží i jako populárně naučné dílo.

Kamil Beer

Zdeněk POKLUDA

Člověk a práce – z ekonomických principů a vizí Tomáše Bati / Man and Work – The vision and principles of economics of Tomáš Bata

Zlín, Nadace Tomáše Bati – Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, Fakulta managementu a ekonomiky 2014, 61 s., ISBN 978-80-7454-415-6.

Ekonomické myšlenky zlínského průmyslníka Tomáše Bati (1876–1932) jsou laické

i odborné veřejnosti relativně dobře známy. Méně však články, které Baťa publikoval v průběhu dvacátých a třicátých let minulého století v denním tisku, zdaleka neznámé pak zůstávají texty, které zůstaly v rukopisné podobě. V minulém roce vydala Nadace Tomáše Bati přehlednou brožovanou knihu, která představuje základní Baťovy myšlenky v ohledu ekonomickém. Pro jazykovou dostupnost zvolili vydavatelé paralelní text – v jazyce českém a anglickém. Obsahově můžeme dílo rozdělit do čtyř částí – první tvoří autorova studie k tématu, následuje edice tří textů z pera Tomáše Bati.

Pokludova studie rozebírá Baťovy ekonomické principy a vize v patnácti tematických podkapitolách (Instinkt a vize – Zlín a Amerika, Zaměstnanec – věřitel, Tvář v tvář bankrotu, Baťa drtí drahotu, Účast na zisku, Samospráva dílen, Enfant terrible, Baťova služba veřejnosti, Učinit ze zaměstnanců kapitalisty, Zámožnost všem, Obchodní konkurence a politický boj, Velkovýroba a malovýroba, Banky, Baťovy daně, Ministr Engliš: Silný má pomáhat). Text je doplněn tabulkami, baťovskými motivačními hesly a obrazovými přílohami.

Zařazené rukopisy Tomáše Bati (Naše banky – Sanace mravní musí předcházeti sanaci finanční, Národohospodářská a správní organizace Zlínského kraje a střední Moravy, Jak z krise?) mohou čtenáře oslovit i dnes. První a druhá příloha doposud nebyly v českém prostředí publikovány, třetí text otisklo České slovo v červenci 1932. Anotovaná publikace je kvalitním příspěvkem k bádání o fenoménu Baťa.

Lukáš F. Peluněk

Milan DUCHÁČEK

Václav Chaloupecký.

Hledání československých dějin

Praha, Univerzita Karlova – Karolinum

2014, 515 s. ISBN 978-80-246-2482-2.

Ze současné historiografické produkce je zřejmé, že se celá řada historiků cítí být povolána k psaní biografických prací. Ne každému se však podaří vytvořit tak kvalitní dílo, jako Milanu Ducháčkovi. A to i přesto (nebo snad díky tomu?), že volba až doposud spíše opomíjené osobnosti Václava Chaloupeckého (1882–1951) s sebou nutně nesla řadu badatelských úskalí. Práci předcházela rozsáhlá heuristická příprava. V seznamu pramenů a literatury nalezneme odkazy na několik desítek autorem vytěžených archivních fondů uložených v archívech v Čechách a na Slovensku. Nechybí ani odkazy na prameny z rodinné pozůstalosti, která se nachází v držení potomků Václava Chaloupeckého. Autor dokázal propojit své již dříve publikované poznatky s novými výsledky výzkumů.

Ducháčkova práce je rozdělena do čtyř hlavních tematických celků, které se dále dělí do kapitol. Autor postupuje chronologicky, přičemž je třeba konstatovat, že kniha není „pouhým“ Chaloupeckého životopisem. Naopak. V příběhu Václava Chaloupeckého se zrcadlí události spojené s celou řadou dějinných zvrátů, jimiž v době jeho života prošla česká i slovenská společnost. Ducháček čtenáři nabízí jak vhled do dějin myšlení příslušníků jedné generace české intelektuální elity, tak i příspěvek k poznání vývoje česko-slovenských vztahů v letech 1918–1938. Obě světové války, které Chaloupecký zažil, znamenaly vždy zásadní změnu v jeho životě.

Část věnovaná období před vypuknutím první světové války, nazvaná *Z anarchisty knížečím archivářem*, sleduje Chaloupeckého dětství a studium na mladoboleslavském gymnáziu, kde mezi jeho spolužáky náleželi budoucí básníci a představitelé tzv. generace anarchistických buřičů František Gellner a Josef Mach. Ti společně s Chaloupeckým popouštěli uzdu anarchistickým sklonům již v době středoškolských studií. V následující kapitole Ducháček sleduje Chaloupeckého proměnu v mladého historika a správce lobbkovické knihovny a archivu na zámku v Roudnici nad Labem ukončenou v srpnu 1914 narukováním do rakousko-uherské armády.

Dalším impulsem v Chaloupeckého kariéře byl vznik Československé republiky v roce 1918. Jeho činnost, zachycená v oddíle nesoucím příznačný název *Kde žije bratr můj...*, byla úzce spojena s děním na Slovensku, kam byl Chaloupecký jmenován státním inspektorem pro slovenské archivy a knihovny. Habilitoval se na nově založené univerzitě v Bratislavě a v roce 1923 se stal jejím řádným profesorem pro obor československých dějin. Ducháček se zde zabývá Chaloupeckého prací *Staré Slovensko*, reakcemi, které vyvolala, a hledá příčiny, proč se Chaloupeckému nepodařilo na bratislavské univerzitě vychovat vlastní žáky. Věnuje přitom pozornost vztahu českého profesora se slovenským historikem Danielem Rapantem, konfliktům s politikem a profesorem novověkých slovenských dějin na filozofické fakultě Univerzity Komenského Milanem Hodžou a přibližuje Chaloupeckého rodinné zázemí, spjaté prostřednictvím jeho ženy Ludmily se záhoráckou Holíčí.

Třetí z tematických celků Ducháčkovy práce nazvaný *Má láska patří středověku a gotic-*

kému Janu z Dražic umožňuje vhléd do vztahu mezi Chaloupeckým a jeho učitelem Josefem Pekařem a přibližuje cestu vedoucí k jejich postupnému názorovému rozchodu. Zároveň sleduje Chaloupeckého osudy ve třicátých letech dvacátého století vrcholící jeho jmenováním rektorem bratislavské univerzity v akademickém roce 1937/1938, tedy v nejbouřlivějším období jejich meziválečných dějin. Následoval Chaloupeckého návrat na Karlovu univerzitu, Mnichovská dohoda, krátce po ní slovenská autonomie a poskytnutí bratislavských Čechů „k dispozici vládě Země české“, tj. rozprášení Chaloupeckého spolupracovníků z Univerzity Komenského.

Čtvrtý oddíl knihy – *Boj o Pekařovu stolicí* – rekapituluje Chaloupeckého osudy v poválečném období. Čtenáři umožňuje vytvořit si představu o vývoji univerzitního historického bádání před i po únoru 1948. Závěrečná kapitola pak sleduje konec Chaloupeckého života, úzce spjatého s rodnými Dětenicemi i s bojem o uhájení rodného domu před nároky národních výborů a nepřejících sousedů.

Ducháčkovu práci doplňuje rozsáhlý seznam pramenů a literatury, seznam obrázků a jmenný rejstřík. Je rovněž na místě vyzdvihnout čtivost Ducháčkovy knihy, která jí nikterak neubírá na „vědeckosti“. Autorovo úsilí o vytvoření čtenářsky přívětivého díla a odstranění „vnitřní tenze mezi ‚historickou vědou‘ coby modem analytické historiografie a ‚vyprávěním o dějinách‘ jako pojmově vágnějším rámcem“ bylo v maximální možné míře úspěšné.

Jan Hálek

Jiří PADEVĚT

Průvodce protektorátní Prahou.

Místa – události – lidé

Praha, Academia – Archiv hlavního města

Prahy 2013, 808 s.,

ISBN 978-80-200-2256-1.

Dějepisný pohled na historické epochy může být veden z různých úhlů a s mnohdy velmi odlišnou optikou. Většina čtenářů je i pro soudobé dějiny zvyklá na „velký příběh“ – at již národní nebo regionální společnosti nebo vybraných osobností. Svoji oprávněnost má ale také jiný, s předešlým ovšem komplementární přístup k příběhům minulosti: literární, ale možná i skutečné putování po stopách a místech událostí. Seznámení se s „malou“, tedy nikoliv dějinně rozhodující, ale přitom pro čtenáře s místním kontextem svázanou, bezprostřednější historií míst života historických postav, hrdinů i jejich protihráčů. Již před půlstoletím měl velký a trvalý, řadou reedic potvrzený úspěch pražský historický místopis z pera Josefa Janáčka a Emanuela Poche, Prahou krok za krokem (1963). To ovšem byla kniha v podstatě na pomezí dějepisu a historie umění. Padevětův Průvodce protektorátní Prahou má výrazně jiný záměr: dát vzpomínkám a událostem Prahy doby nacistické okupace reálný prostor a k významným osobnostem i komparsu, k velkým i drobným příběhům tehdejší každodennosti, přiřadit lidské tváře, resp. pohledy do ulic a na domy, v nichž se odehrávaly. Průvodce s podtitulem „místa – události – lidé“ je plodem ohromné sběratelské práce. Bohatá obrazová část má v knize obdobnou platnost jako informativní text. Informační přínos shromážděného dobového fotografického a bohaté obrazově dokumentačního materiálu, který pochází z třiceti čtyř

institučních i soukromých sbírek, snad publikaci dokonce místy dominuje – zejména vnímáme-li knihu jako prostředníka k poznání tematicky bohaté protektorátní každodennosti. Vsoce pozitivní je, že autor se neomezil – podle špatného zvyku starších publikací o této epoše – na odboj a na české obyvatelstvo, ale obsah rozšířil informacemi nejen o okupantských institucích a nacistickém personálu, ale také o pražské židovské (nebo za židovskou prohlášené) populaci, početně největší pražské oběti nacistického teroru. Padevětova práce přitom v řadě ohledů překračuje pražskou lokální úroveň a stává se obecněji jakousi rukověťí reálií protektorátního života.

Více než sedmisetstránkové jádro publikace je organizováno podle pražských obvodů: od historického centra k předměstím, přičemž každá regionální kapitola je zpřístupněna výřezem dobového plánu města se zakreslenými čísly jednotlivých hesel, tj. domů, definovaných číslem popisným. Uživatelé budou ke knize přistupovat z řady různých úhlů: tématem mohou být informace i obrazové postižení budov a ulic, osobností, událostí. Mnozí čtenáři však nejspíše projdou celou – vnitřně významově bohužel nehierarchizovanou – publikaci jako zdroj poučení o předmětech každodenního života (od plakátů přes reklamní prospekty, plánky, časopisecké a knižní obálky až k archivním dokumentům či snímkům legitimací) a bude je zajímat obrazové zachycení života pražských ulic s dobovou stafáží a hmotnou výbavou. Z aparátu knihy zaujme rozsáhlý seznam pramenů a literatury k tématu. Orientace v obsáhlém svazku se opře o rejstříky: jmenný, místní (včetně rejstříku německých názvů ulic) a věcný, jakož i užitečný seznam zkratk. Jako každá publikace tohoto druhu má samo-

zřejmě i Padevětovo dílo velký potenciál dalšího růstu, obsahového prohlubování a informačního i obrazového doplňování. Smysl by např. mělo uvést knihu stručnou kapitolkou o správních a sídelních proměnách válečné Prahy a zejména vysvětlit uživateli, jaký rámcový kód autor zvolil pro výběr a zařazování informací. Ve stávající podobě jde o podstatnou a velmi atraktivní příručku, kterou ocení historikové, žurnalisté nebo např. učitelé, ale především široká obec „laických“ čtenářů, kteří se zajímají o těžkou až traumatickou, ale pro další vývoj podstatnou a z historického povědomí dnes již nevytěsnitelnou kapitolu pražských a českých dějin.

Jiří Pešek

Jiří ŠTĚPÁN

*Československý exil ve Švédsku
v letech 1945–1989*

České Budějovice-Hradec Králové, Veduta – Univerzita Hradec Králové 2011, 160 s., ISBN 978-80-86829-76-0.

V tematické šíři novodobých českých dějin mají už své místo osudy krajanů usazených v zahraničí, Čechů volících emigraci a exil. Byli k nim většinou přinuceni tlaky sociálními a politickými. Badatelský zájem patří jejich osudům, postavením a aktivitám v zemích s početnějšími českými přistěhovanci, jen na ně se už ale neomezuje. Pozitivním a na první pohled až překvapivým důkazem je objevená monografie Jiřího Štěpána o československém exilu ve Švédsku v letech 1945–1989. Heuristicky se autor na zcela původní látku připravil všestranně, jazykově i pramenně – z krajanské publicistiky, rozhovory s pamětníky, znalostí švédské literatury a imigrační situace v zemi, o je-

jích podmínkách a výsledcích. Některá dílčí témata zpracoval Štěpán ve studiích a statích, v monografii dostala souvislostní zařazení, které znamená i posouzení a zhodnocení.

Úvodní kapitoly patří švédské literatuře o imigraci a obecnému přehledu o přistěhovalectví do Švédska od 19. století (do třicátých let 20. století se ze Švédska také hojně emigrovalo). Českoslováků bylo pár stovek a ještě jich ubývalo. Situaci a počty měnila válka, ve Švédsku se zachraňovali hlavně němečtí sociální demokraté. Vinou válečných peripetií a důsledků války jejich „českoslovenství“ po roce 1945 vymizelo. Největší uprchlickou skupinu tvořili Estonci, bylo jich přes dvacet tisíc. Počty Českoslováků začaly růst po komunistickém převratu. Švédové si k cizincům hledali vztah. Přiznaná stejná práva nezabránila prezíravosti části společnosti k uprchlíkům a neochotě aktivně jim pomáhat. Vlastně nic neobvyklého, bylo tomu tak i v jiných zemích. Získat společenské postavení spojené s pracovním zařazením nebylo snadné, Českoslováci se však uplatňovali úspěšně.

Další jejich imigrační vlna přišla po srpnu 1968. Představovala pro Švédy novou zkušenost vnímanou s rozpaky: setkávali se s lidmi, jejichž švédština nebyla výtečná, v kurzech se nedala brzy osvojit. Vznikaly situace, které mohly emigranty až traumatizovat. Zakotvovat ve Švédsku bylo tedy náročným údělem, ale podobně, ba ještě obtížněji se Českoslováci prosazovali i jinde. Také ve Švédsku si krajané vytvářeli své spolky. Štěpán zachytil sice nezbytně stručně, ale zřejmě výstižně jejich většinou nepřímoučarou historii. Zakladatelské nadšení střídala – jak to bývá – doba všední, kdy se mimo jiné tenčily počty členů, na něž působila i územní rozptýlenost. Vznikaly však

také akce, které se dostávaly do širšího povědomí. Střešní organizací se stal v roce 1982 založený Svaz československých spolků ve Švédsku. Každoročně pořádal Československé dny a stal se také patronem prozatímního Skandinávského výboru pro podporu demokracie Československa. Jeho členy byli význační představitelé z různých oborů, z historiků Karel Durman.

Štěpán upozornil na to, co jsme nebrali v úvahu: k „obvyklým“ neshodám mezi krajany přibyl spor mezi „jezdíči“ – zajišťovali si návštěvy ČSSR bohatě zaplacenou dohodou s jeho úřady – a odpůrci takového kro-

ku. Vydávání českých knih a časopisů krajané příliš nepodporovali a nedařilo se ani hudebnímu vydavatelství Šafrán Jiřího Pallase (o něm už vznikla zvláštní práce). Obraz exilu rozmnožil Štěpán o připomenutí duchovní péče o krajany, mohla prospívat vazbám mezi nimi (aktivní salesián Vojtech Zeman se však obracel jen na Slováky, byl orientován výrazně nacionálně).

Jiří Štěpán kvalitativně – tematicky i úrovní zpracování – rozmnožil historii novodobé československé emigrace a exilu. V ní má jeho monografie nepřehlédnutelné místo.

Robert Kvaček